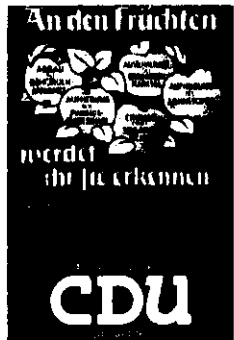

Т. Г. КУПРІЙ

**ХРИСТИАНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ:
РАННЯ ІСТОРІЯ ТА ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
НІМЕЧЧИНИ**

CDU

Т. Г. КУПРІЙ

**ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ:
РАННЯ ІСТОРІЯ ТА ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
НІМЕЧЧИНИ**

Монографія

Київ 2010

УДК 94:321(430)
ББК 63.3(О) 6я73
К92

ЗМІСТ

Рецензенти:

Васильчук М.В., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету

Надтока Г.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики навчання Київського університету імені Бориса Грінченка

Телешун С.О., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики та прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України

Рекомендовано до друку Вченою радою Приватного вищого навчального закладу «Економіко-технологічний університет» (Протокол № 56 від 18.06.2008р.)

Купрій Т.Г.

К92 Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини : монографія / Т.Г. Купрій - Київ : НАКККіМ, 2010. - 128 с.
ISBN 978-966-452-043-7

У монографії розглянуто проблеми створення повноцінних, ефективно діючих політичних партій та їх участі у державотворчих процесах країн Західної Європи і Америки, і зокрема Німеччини. Рання історія ХДС, аналіз її зародження і становлення, на фоні відродження німецької державності, дозволяє глибше розібратися, виявити специфічні особливості партійно-політичних процесів повсюдної Німеччини, розділеної на чотири окупаційні зони. Виважена, продумана, послідовна політика партії християнських демократів, результатом, якої був вихід на державно-політичну арену в перші роки, заклала успіху для ХДС і в подальші роки. Не одне десятиліття представники партії християнсько-демократичного спрямування формували уряди ФРН, конституційну більшість, при підтримці інших політичних однодумців (ХСС, ВДП та ін.), у парламенті (Бундестагі) і визначали курс країни.

УДК 94:321(430)
ББК 63.3(О) 6я73

ISBN 978-966-452-043-7

© Купрій Т.Г., 2010

ІНТРУД	4
ТЕМА 1. Передумови зародження та створення перших партійних організацій християнських демократів у повоєнній Німеччині (травень – листопад 1945р.)	8
§1. Дійсні витоки, історичні традиції та суспільно-політичні передумови виникнення партії християнських демократів у Німеччині	8
§2. Утворення місцевих і регіональних організацій християнських демократів і розробка їх перших програмних документів	24
ТЕМА 2. Становлення єдиної політичної організації християнських демократів і їхня участь у державотворенні (грудень 1945 р. – кінець 1948 р.)	41
§1. Перші спроби консолідації партій на міжзональному рівні і проголошення ХДС	41
§2. Участь ХДС у виборах до місцевих представницьких органів влади та у формуванні земельних органів самоврядування	47
§3. Розвиток програмних засад ХДС та їх реалізація у діяльності Парламентської й Економічної рад	54
ТЕМА 3. Завершення інституціоналізації ХДС в процесі утворення Федеративної республіки Німеччини (початок 1949 р. – жовтень 1950 р.)	76
§1. Прийняття Основного закону та участь ХДС у виборах до Бундестагу 1949 року та їх результати	76
§2. Формування Християнсько-демократичним союзом правлячої коаліції та визначення основних напрямків її політики	82
§3. Завершення об'єднання ХДС на федеральному рівні	93
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	100
ДОДАТКИ	117

ВСТУП

Одним із найяскравіших проявів процесу політичного відродження після-воєнної Німеччини стало утворення Християнсько-демократичного союзу – нової політичної партії з широкою соціальною базою. Науковий аналіз зародження і формування партії християнських демократів у другій половині 40-х років ХХ ст. дозволяє глибше з'ясувати закономірності й особливості розвитку політичних процесів у повоєнній Німеччині, дослідити формування нового партійного ландшафту, відмінного в східній і західних зонах окупації.

У монографії розкриваються основні аспекти утворення, становлення і діяльності ХДС Німеччини в перші повоєнні роки, що становить не лише науково-пізнавальний, а й значний практичний інтерес. Як покажуть наступні повоєнні десятиліття, ХДС стане провідною політичною силою в Німеччині і не раз очолюватиме урядові коаліції у ФРН. З осені 2005 р. і до цього часу ХДС після семирічного періоду перебування в опозиції знову повернувся до урядової діяльності, сформувавши «велику коаліцію» разом із СДПН у 2005 році і «малу коаліцію» з вільними демократами в 2009 р. Уперше в політичній історії Німеччини Федеральний уряд очолила жінка – голова Християнсько-демократичного союзу Ангела Меркель, яка за останні роки стала дійсно світовим політичним лідером.

Актуальність обраної теми зумовлюється також тим, що в країнах Західної Європи спостерігається значний вплив католицизму і діють християнські партії, які об'єднують представників різних прошарків та верств населення. В Україні процес формування політичних партій та визначення їх місця й ролі в політичному житті країни перебуває в стадії становлення. Партії, які вилихають і виходять на політичну сцену України, формуються на різних ідейно-політичних засадах і перебувають у процесі пошуку своєї політичної ніші. Серед численних політичних утворень у нашій країні з'явилися, наприклад, Християнсько-демократична партія України, очолювана В. Журавським, Християнсько-демократичний союз, головою якого є В. Стретович та інші партії, які проголошують засадами своєї політичної діяльності християнські та демократичні цінності. Але в Україні християнські демократи, на відміну від своїх німецьких колег, не мають ані широкої підтримки християнських церков, ані великих симпатій виборців. Тому вивчення досвіду становлення та успішної діяльності ХДС в Німеччині є корисним із різних аспектів розвитку політичних процесів в Україні.

Монографічна робота є дослідженням історії формування партії християнських демократів і її ролі у державотворчих процесах Німеччини в умовах політичного й соціально-економічного відродження країни, починаючи з травня 1945 р., коли після розгрому нацизму розпочався процес зародження організацій християнських демократів, і закінчуючи жовтнем 1950 р., коли після утворення ФРН відбувся перший федеральний з'їзд християнських демократів у м. Госларі, на якому було прийнято Статут партії й офіційно завершено її інституціоналізацію.

Для реалізації поставленої мети дослідження було визначено з'ясувати ідейні витоки й історичні традиції політичної діяльності християнських демократів у Німеччині та дослідити безпосередні передумови виникнення ХДС

після краху нацизму; дослідити процес формування первинних та регіональних організацій християнських демократів у різних зонах окупації та визначити вплив на нього окупаційних режимів; прослідкувати ідейно-програмну еволюцію партії в процесі визначення засад повоєнного державного та соціально-економічного устрою Німеччини; проаналізувати місце, участь і роль представників ХДС у формуванні та діяльності регіональних структур влади; висвітлити практичну діяльність християнських демократів в Економічній і Парламентській радах у 1947-1949 рр. та її результати, дослідити участь і роль партії у формуванні законодавчих та виконавчих органів влади й визначенні основних напрямків їхньої діяльності після проголошення Федеративної Республіки Німеччини; виявити етапи формування та процесу консолідації ХДС на міжзональному рівні і дати періодизацію ранньої історії партії християнських демократів.

У роботі вперше досліджено поетапний процес формування Християнсько-демократичного союзу на фоні проблем післявоєнної реконструкції Німеччини, окреслено його роль у становленні нового державного устрою, що до цього часу не було предметом спеціальних історичних досліджень. Різноманітна, репрезентативна джерельна база дала можливість по-новому підійти до розкриття внутрішніх і зовнішніх факторів, які вплинули на створення організації християнських демократів, визначити ідейно-політичну та організаційну своєрідність партії. Наукова новизна визначається зокрема тим, що вперше було запропоновано періодизацію ранньої історії ХДС.

Монографія є результатом досліджень, проведених автором в Україні, Росії, ФРН протягом 2002-2010 рр. При підготовці роботи були використані джерела й література українською, російською, німецькою та англійською мовами. Вони різні за політичною спрямованістю, науковою цінністю, методологією та методами дослідження, висновками і рекомендаціями.

Вивчення процесу утворення ХДС та впливу цієї партії на державотворчі процеси у післявоєнній Німеччині відбувалося на основі залучення широкого спектру джерел, які за походженням, характером та змістом умовно можна поділити на кілька груп:

1. Офіційні документи і матеріали ХДС (програмні документи: «Кельнські тези», «Аленська програма», «Дюссельдорфські тези»; протоколи федеральних партійних з'їздів, регіональних партійних форумів, засідань Центрального правління ХДС, його комісій; партійно-організаційний Статут ХДС) [14, 15, 24, 41, 42, 53, 54, 29].

2. Матеріали і рішення міжнародних конференцій країн-переможниць у другій світовій війні, зокрема Ялтинської (лютий 1945 р.) і Потсдамської (серпень 1945 р.); накази й розпорядження окупаційних воєнних адміністрацій [4, 5, 6, 22, 44, 63].

3. Протоколи засідань і рішення Парламентської та Економічної рад, частина з яких уперше аналізується у вітчизняній історичній науці; конституційний державний акт ФРН [2, 7, 9, 26, 56, 61, 62, 69].

4. Протоколи засідань Бундестагу, фракції ХДС/ХСС, уряду ФРН (1949-1950 рр.) [20, 21, 33, 34, 45, 49-52, 66].

5. Документи і матеріали про діяльність католицької та євангелічної церков, послання Папи Римського (енцикліки) [3, 40, 59, 70].

6. Мемуари, виступи, доповіді, щоденники, епістолярна спадщина діячів ХДС/ХСС К. Аденауера, Л. Ерхарда, Г. Коля, Л. Шверінга і Ф.-Й. Штрауса та інших державних керівників Німеччини [75-104].

7. Статистичні і довідкові видання, енциклопедії [105-114, 344].

Комплексне використання представленого корпусу різноманітних джерел у цілому дозволило проаналізувати та систематизувати достатньо репрезентативний та достовірний фактичний матеріал, аргументовано підійти до висвітлення поставленої проблеми, простежити внесок ХДС у державотворчі процеси післявоєнної Німеччини і мати можливість вирішити основні завдання дослідження.

Досягнутий рівень досліджень партійно-політичної структури ФРН дозволив учинити випустити низку робіт, які були присвячені питанням формування організацій ХДС у різних окупаційних зонах (переважно – західних). І першими дослідженнями історії правлячої партії ФРН стали праці Г. Віка, Е. Дюерляйна, Г. Цімдала, Г. Шульца [227, 316, 335, 336]. Заслугу має на позитивну оцінку колективна монографія «Партії у Федеративній республіці. Дослідження з історії німецьких партій до виборів у Бундестаг у 1953 р.» [295].

Серед істориків кінця 60-х початку 70-х років консервативного напрямку слід виділити відомого західнонімецького вченого Р. Морзея [288-290], а неоліберального – Д. Штернбергер, В. Зоргеля, У. Венгста, Р. Уертца й Ф. Фокс [238, 320, 330, 333], які акцентують увагу переважно на економічних і соціальних проблемах діяльності партії.

На рубежі кінця 80-х - 90-х років, який ознаменував початок нового періоду в історіографії проблеми, з'явилися фундаментальні узагальнюючі дослідження зі вказаної тематики. Велике значення для дослідження мають праці В. Беккера, Г.-О. Кляйнманна, Г. Адамо, Г. Берча, Г. Прідхама, Ч. Вільямса [115, 195, 210-210, 215, 271, 301].

Німецька історіографія обширна, менш політизована, загалом розмаїта за характером і становить в монографії більшу частину використаної літератури. Особливий інтерес викликають праці німецьких фахівців, оскільки вони відрізняються багатством архівної джерельної бази, об'єктивним висвітленням історичних подій, величезним обсягом фактичного матеріалу. Привертає велику увагу значна кількість праць істориків, політологів і соціологів ФРН.

У радянській історіографії уперше проблема зародження і формування ХДС Німеччини стала об'єктом досліджень на початку 70-х років. Біля витоків дослідження проблеми утворення партії стояли А.І. Борозняк, С.Л. Сокольський, Н. Мушкудіані [123, 124, 170, 171, 189-192, 339, 342].

Слід відзначити, що попри велику кількість публікацій з проблем діяльності та впливу на державотворчий процес однієї з провідних партій ФРН, у науковій літературі колишнього СРСР бракувало ґрунтовних досліджень. У працях радянських авторів здебільшого аналізується фактичний матеріал, досить детально розглядаються питання внутрішньої і міжпартійної боротьби, проблеми соціалізації економіки, зв'язок ХДС із промисловими монополістичними

корпораціями Німеччини і інших Західних держав, зокрема США й Франції. Усі ці фактори вище обставини створили негативний образ ХДС як «партії монополістичного капіталу», яка дбає про задоволення не народних, а особистих потреб. Слід пам'ятати, що ці праці відбивали підходи свого часу і не відірвалися від офіційних установок колишнього СРСР. Партійна цензура й ідеологічний тиск зумовлювали відповідні позиції офіційної історичної науки: односторонні, тенденційні підходи, переколювання і замовчування історичних фактів, заідеологізовані оцінки подій. Аналіз історичних процесів, політичних інститутів і відносин у країнах Заходу зводився в основному до виявлення «корінних гріхів» капіталістичного устрою. Разом з тим не можна відкидати той факт, що радянським германістам вдалося досягнути певних результатів у дослідженні теми.

На пострадянському просторі чільне місце посіли російські вчені. За нових умов існування світу після «холодної війни» й налагодження дружніх стосунків між Російською Федерацією та ФРН виникли нові підходи до розгляду досліджуваного питання. Така потреба зумовила появу наукових центрів у структурі РАН, що займається німецькою проблематикою. Важливий внесок у дослідження німецької проблематики здійснює Центр європейських досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин (ІСЕМВ) РАН. Одна з основних досліджуваних позицій у центрі питання діяльності політичних партій і вплив їх на політику держави.

Для вивчення процесу утворення ХДС є цінними праці російських істориків 90-х років, у яких при ґрунтовному підході подано аналіз ранньої історії ХДС Німеччини. Одними з перших у Росії цю тему почали досліджувати А.А. Амплеева, М.Д. Діманіс, І.О. Пономарьова [116-119, 148-150, 182-183, 337, 340, 345].

Українська історіографія історії політичних партій Німеччини знаходиться на початку свого формування. Серед досліджень новітньої політичної історії Німеччини, проведених українськими істориками (М.Лі. Копиленко, А.І. Кудряченко, М.О. Черногор та ін.) [164, 165, 201], тема утворення та розвитку ХДС ще не стала предметом наукової уваги.

Таким чином праці радянських, російських і західних дослідників характеризуються пошуками взаєморозуміння та спробами виправити історіографічні помилки, спричинені різними внутрішніми й зовнішніми чинниками. Виходячи зі ступеня накопичення фактичного матеріалу та його теоретичної обробки, було розглянуто вузлові проблеми формування партії, розуміння політичної, економічної, ідеологічної ситуації в післявоєнній Німеччині, її специфіки.

Дана проблема ще не знайшла свого достатнього й об'єктивного висвітлення у вітчизняній науці. Вдалося прослідкувати й проаналізувати форми, методи, підходи до висвітлення порушеної проблеми. І підсумовуючи, можна окреслити, що початкова історія ХДС у її багатоплановому розрізі недостатньо вивчена і це обумовило автором вибір теми дослідження.

Тема 1. ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТВОРЕННЯ ПЕРШИХ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ХРИСТІЯНСЬКИХ ДЕМОКРАТІВ У ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ (ТРАВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1945 р.) (ТРАВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1945 р.)

§1. Суспільно-політичні передумови виникнення, ідейні витoki та історичні традиції партії християнських демократів у Німеччині

Із закінченням Другої світової війни в історії Німеччини почався новий етап. Післявоєнне відновлення й відродження Німеччини було частиною загальноєвропейського й світового процесу мирного врегулювання.

Внутрішнє становище країни було дуже тяжким. Німеччина зазнала тотальної поразки в Другій світовій війні. Велика частина індустрії, міста й транспортні сполучення були зруйновані. Матеріальні збитки були надзвичайно великими. Обсяг промислового виробництва становив наприкінці війни лише 15% довоєнного рівня. Постраждали понад 1700 міст, 70 тис. сіл, 32 тис. промислових підприємств і 127 тис. навчальних закладів. 41 велике місто і 158 середніх та дрібних були дуже зруйновані [331, S. 8].

У Берліні й Кельні через 6 тижнів після закінчення війни залишилося лише половина жителів. 25 млн. людей опинилися на вулиці, а щонайменше 5 млн. перебували в полоні [335, S. 28]. Голод став звичним явищем у перші післявоєнні місяці, хоч у найбільші міста постачали харчові продукти. Найбільше не пощастило столиці – Берліну, яку радянська артилерія майже повністю стерла з лиця землі [23, S. 121].

Але ще до закінчення військових дій нацистський режим виявився політично дискредитованим. Прискорений розпад монолітної раніше ідеологічної, політичної, економічної й культурно-психологічної системи призвів до глибокої кризи німецького суспільства, супроводжуючись зростанням розгубленості, втратою віри в майбутнє.

Долю Німеччини після розгрому нацизму визначали провідні країни-переможниці ангігітлерівської коаліції. Обговорення німецького питання почалося ще на Тегеранській конференції 1943 р. Відповідно до рішень Ялтинської конференції держави-переможниці зобов'язувалися створити в переможених країнах органи влади з участю всіх демократичних суспільно-політичних сил, проте в поняття свободи й демократії вони вносили свій зміст, свої уявлення й зразки [6, С. 53]. У директивах уряду США наголошувалося на підготовці в майбутньому до відновлення німецького політичного життя на демократичній основі [120, С. 193]. Ідеалом держави для західних союзників була парламентська система державного устрою, для Радянського Союзу – соціалістична демократія. Але, на жаль, досвід світової історії показував, що у всіх великих війнах, особливо за участю кількох країн, із наближенням кінця воєнних дій посилювалися суперечки й розбіжності серед союзників [120, С. 194].

Потсдамська конференція, яка тривала з 17 липня до 2 серпня 1945 р., прийняла Декларацію про поразку Німеччини. Верховна влада в країні переда-

лась урядам союзних держав. Конференція сформулювала єдині принципи політики щодо Німеччини: демілітаризація і денацифікація, демократизація іклітичного життя, декартелізація (розукрупнення великих монополій). Територія Німеччини була поділена на чотири зони окупації [63, S.201]. Для координації дій окупаційної влади створювалася Рада міністрів іноземних справ п'яти держав (СРСР, США, Франції, Великої Британії, Китаю), Контрольна Рада головнокомандуючих, спільні воєнні комендатури в Берліні [63, S. 202].

На конференції були визначені суми й джерела репараційних виплат. Вони мали скласти загалом 20 млрд. доларів і повинні були виплачуватися наявними коштами чи у вигляді демонтажу промислових підприємств [6, С. 390]. Були встановлені нові кордони Німеччини: частина Східної Пруссії була віддана Радянському Союзу, територія по Одеру і Західному Несе – Польщі, Судетська область поверталася Чехословаччині, відновлювався суверенітет Австрії [297, S. 22].

Одним з головних рішень Потсдамської конференції від 2 серпня 1945 р. визначалося, що у всій Німеччині дозволяється відновлення всіх демократичних партій, які діяли до встановлення нацистської влади, а також створення нових організацій на демократичній основі з наданням їм права вільного скликання зборів і проведення публічних дискусій [6, С. 386]. Визначалося також, що органи місцевого самоврядування будуть відновлені на демократичних засадах через вибори ради [6, С. 389].

Відповідно до рішень Потсдамської конференції німецьку державну систему планувалося будувати «знизу вгору», тобто починаючи з «децентралізованої політичної структури» на місцях і завершуючи створенням «центральної німецьких адміністративних департаментів, які будуть функціонувати під керівництвом Контрольної Ради» [6, С.390]. Питання створення органів влади повоєнної Німеччини, підконтрольних союзникам, було одним із ключових на конференції. Там також було прийнято рішення про децентралізацію як адміністративно-управлінських, так і економічних структур [6, С. 393].

У той час, коли війна ще тривала, союзники створювали німецькі органи управління під своїм контролем лише на місцевому рівні – в уже зайнятих областях, районах і містах. При створенні локально-регіональних адміністраційних органів союзники використовували в більшості випадків німецьку адміністративну організацію, тоді як у вищих органах управління – на рівні провінцій і земель – діяла окупаційна влада [131, С. 43].

Але не менш складною проблемою повоєнної Німеччини був морально-політичний хаос, глибокий психологічний шок, який охопив мільйони німців після завершення війни. Характерними рисами світобачення більшості населення була внутрішня спустошеність, апатія, страх перед майбутнім [304, S. 165]. У німців персважав прагматизм і навіть цинізм у ставленні до політики й політиків. Саме слово «партія» викликало в більшості людей відразу, і вони намагалися бути поза політикою. Німецький народ стомився від політики минулих десятиліть і тяжів до особистої безпеки, забезпечення добробуту й

гармонії власної сім'ї. Молоде покоління сформувалося як «покоління скептиків» [196, С. 41].

На той час країна не мала політичного ідеалу, мети, нічого, крім прагнення до добробуту й безпеки. Німці дістали свою свободу не в результаті самостійного, цілеспрямованого з великими жертвами процесу боротьби за демократію, а у вигляді подарунка інших держав [180, С. 116]. Багато з них вважали, що вони повинні почати все спочатку. «Час нуль» – так у німецькій історіографії загальноприйнято позначається початок нового періоду в німецькій історії після розгрому нацизму в Другій світовій війні [218, S. 24]. У ситуації кризи, втрати віри в нерелігійному її вираженні суспільство постало перед завданням пошуку нових цілей буття і нових форм організації свого політичного життя [130, С. 17].

Тоталітаризм трактувався як перемога держави над суспільством, проникнення її у всі пори суспільного організму, зрощування держави і суспільства. Демократизм повинен був сприяти створенню громадянського суспільства, в якому вирізнялося співвідношення елементів ліберально-правової й соціальної держави [184, С. 12]. Також поставала проблема легітимності постоталітарної влади, тому що старий режим її втратив, а новий ще не набув. Потрібен був час, що відділив би харизму, на якій базувалася тоталітарна влада, від раціонально-правових управлінських вимог [218, S. 26].

Ореол держави як носія надстанового і надкласового духу продукував логіку всезагального підкорення їй. Політична культура роздробленості, яка вирізняла Веймарську республіку, в реаліях нового часу не виправдала себе. З 1945 року німців об'єднувала «спільна доля» [180, С. 107]. Постулово зникали імперські великодержавні амбіції агресивності й милітаризму, прояви національної пихи та гордості [180, С. 116].

Як відзначав майбутній лідер ХДС К.Аденауер за часів свого канцлерства: «Демократія – це влада народу. Вона є більше ніж парламентською формою правління, вона є світобаченням, яке корениться в розумінні гідності особистості. Вона дає люду найбільший шанс у самовираженні своїх політичних потреб. Тільки демократія закорінена в християнському західноєвропейському світобаченні, в християнському природному праві, в принципах християнської етики, може виконувати велике виховне завдання для німецького народу і відродити країну. Кожен із нас – частина народу. Влада значить відповідальність. Кожний із нас повинен розуміти, що він відповідальний перед суспільством за політичний і економічний добробут держави» [97, S. 100].

Перехід від тоталітаризму до демократії означав зміну парадигми управління суспільством. Звертаючись до історії, ми бачимо, що демократична система – це не реалізація ідеальної людини, універсальних принципів чи вказівок [240, S. 7]. Це пошук виправлення, удосконалення соціальної влади, політики, спроби досягнення консенсусу. Одними з перших, хто порушував питання переходу від тоталітаризму до демократії в Німеччині, були християнські демократи [156, С. 146].

У демократичній політичній системі громадяни повинні мати можливість критикувати діяльність уряду, влади [174, С. 100]. Автократичні системи намагаються обмежити таку незгоду і протистояння й продемонструвати єдність громадян та владних державних структур [172, С. 56]. Політична свобода – це не тільки обмеження влади державних структур над індивідом, а й можливість громадян і їх груп сперечатися за політичний вплив у суспільстві. Свобода – це особистий шанс людини на самореалізацію, можливість самовираження особи в суспільстві [249, S. 43].

Після Першої світової війни Веймарська республіка здійснила інституціональну реорганізацію, яка не супроводжувалась істотною елітною трансформацією. Стара еліта чекала зручного моменту, щоб знищити Веймарську демократію. Натомість демократичні партії були не готові встановити дієву парламентську систему. Вони продовжували займатися ідеологічними чварами й не бажали робити кроки до формування ефективних урядових органів [198, С. 53].

На противагу веймарській демократії після 1945 р. на місцях і на регіональному рівні колишня структура влади була настільки зруйнована, що встановити нову систему на її фундаменті було неможливим [166, С. 33]. Усі сфери суспільства пережили величезну елітну циркуляцію. У сфері політики і в засобах масової інформації був майже повністю змінений кадровий склад на всіх рівнях [178, С. 102]. Претенденти на посади в цих галузях мали пройти перевірку окупаційної влади і довести свою непричетність до нацистів. Цим союзники намагалися виключити останніх із суспільного життя. Коли нові політичні структури почали формуватися в повосній Німеччині, колишні члени нацистської партії, не обтяжені особистою і безпосередньою причетністю до злочинів минулого режиму, все ж отримали можливість вступати до демократичних партій [226, S. 69].

Програма союзників з перевиховання німців у засобах масової інформації, школах і культурних закладах вступала в дію відразу після окупації тієї чи іншої території. Змінювалася шкільна система, демонструвалися американські фільми й лилася легка музика стилу свінг, розповсюджувалися твори Д. Лондона, Г. Манна, Л. Фейхтвангера [262, S. 77]. Були закриті всі німецькі газети, радіо-програми, фільми, які прославляли нацистський режим. Тільки після прискіпливої політичної перевірки німецькі видавці й журналісти отримували дозвіл на друкування своїх праць [262, S. 79].

Крім Нюрнберзького процесу, в Німеччині було проведено дванадцять процесів у американській зоні і численні трибунали у британській, радянській та французькій зонах [223, S. 16]. До суду притягалися нацисти, вина яких була доведена. У американській зоні до весни 1946 р. було перевірено 120 тисяч людей. У зв'язку з проведенням анкетування населення (131 питання), в якому брав участь кожен німець віком понад 18 років, було визначено міру і форми покарання. Винних відправляли до трудових таборів, конфіскували майно, обмежували у доступі до роботи, позбавляли виборчого права і накладали грошові штрафи [245, S. 26]. До лютого 1950 р. з 6-ти мільйонів перевірених німців

1667 чоловік було визнано головними винуватцями, 23060 – причетними, 150425 – мало причетними, 1005854 – «супутниками», 1213873 – непричетними до нацистських злочинів [300, S. 94]. Але в деяких випадках, не визначивши чіткої межі між колишніми нацистами, причетними до різних рівнів злочинів, окупаційна влада в основному західних зон дозволила винним зайняти свої колишні посади у перші повоєнні місяці [187, С. 40].

Республіка 1919 року виявилася нашивидку сформованим режимом, державою, де більшість посад залишалися в руках людей, вірних минулим цінностям. А після Другої світової війни, перш ніж німцям дозволили відновити політичну діяльність на державному і регіональному рівнях – старі структури й еліта були усунуті від влади [166, С. 69]. Навіть помилкові вироки «денацифікації» не могли заперечити, що з окупацією країни нацистський апарат був повністю ліквідований [280, S. 15].

В ситуації розрухи, нестабільності було дуже важко будувати з нуля політичне життя. Виживали найсильніші: так як соціал-демократи і християнські демократи, які мали глибоке історичне коріння і підґрунтя на якому відновлювали або створювали свої партії. Історичні традиції християнських демократів як організаційної структури сягають своїм корінням у середину ХІХ ст., коли почали створюватися католицькі об'єднання підмайстрів. Пізніше за активної участі церкви виникли католицькі робітничі об'єднання й християнські профспілки, до яких входили представники найрізноманітніших прошарків населення.

Католицьку партію Центру, яка була попередницею ХДС, можна було назвати народною, хоча суто католицькою. Червоною ниткою в програмах Католицької партії Центру проходить теорія суспільного договору й народного суверенітету. Партія не була ані прихильником докорінної зміни державного устрою, на відміну від соціал-демократів, ані прихильником кайзерівської імперії, яку підтримували консерватори і націонал-ліберали. Члени партії Центру виступали за будь-яку форму державної влади, якщо її принципи не суперечать принципам справедливості, права й порядку, які є основою законності. Вина партії Центру в занепаді Веймарської республіки, на думку німецького історика В. Беккера, невелика, оскільки Центр дуже сподівався на нейтралітет інших партій і протестантської церкви. Але протестанти відповідно до свого вчення зміцнювали консервативну, аполітичну позицію населення стосовно політичного устрою країни [191, С. 131].

Коли католики створили партію Центру, то протестанти вдовольнилися збереженням своїх привілеїв і не проявили інтересу до встановлення міжкласової та міжконфесійної солідарності двох церков. Лютерани виявилися пов'язаними й підкореними світською владою. Поділ протестантів на лібералів і ортодоксів, протистояння в конфесії різних теологічних напрямків не дозволяли останнім створити які-небудь суспільно-політичні рухи чи партії [191, С. 124].

У 90-х роках ХІХ ст. були зроблені спроби перетворити «чисту» католицьку партію Центру в загальнохристиянську, необмежену лише одним віро-

повіданням. Навіть католицький єпископ В. фон Кеттелер, маючи значний авторитет у партії, звертав увагу на суперечності, які виступають на перший план у всіх політичних і національних питаннях [203, S. 20]. Різниця між католиками й протестантами в таких суперечках відходила на другий план. За його закликом усі віруючі люди мали виступати й діяти разом [215, S. 31].

На початку ХХ ст. В. фон Кеттелер демонстративно передав свій мандат у Рейхстазі протестанту [302, S. 13]. У 1906 р. була надрукована стаття відомого католицького публіциста Ю. Бахема «Ми повинні вийти з башти», в якій він закликав вийти з «католицької в'язниці» й об'єднатися з протестантами в одній партії. За часів Веймара до злуки закликав лідер християнських профспілок А. Штервальд, канцлери Й.Вірт і Г.Брюнінг. Але євангелічна церква не йшла на співпрацю. Протестанти не прийняли Веймарську республіку [149, С. 125].

Партія політичного католицизму була неординарною за своєю організаційною структурою й політичною сутністю. Вона була соціалістичною й радикальною в Берліні, клерикальною й консервативною в Кельні, капіталістичною в Гамбурзі й реакційною в Мюнхені. У надрах однієї і тієї ж партії, становим хребтом якої був апарат католицької церкви, об'єдналися різні соціальні прошарки. Це принесло організації надзвичайно широку соціальну базу, величезний вплив на економіку, освіту, культуру. Цей позитивний досвід вистала спадкоємці центристів після Другої світової війни [282, S. 18].

Спадковість традицій політичної партії Центру та повоєнних християнських демократів виявилася і в соціальній платформі ХДС. Ставлення німецьких католиків до соціального питання визначалося в ХІХ ст. негативним поглядом на ліберально-прогресивні ідеї. Результати індустріалізації показали, що повернення до старих умов життя (феодалного періоду) неможливе, і тому потрібно боротися будь-якими засобами з негативними соціальними наслідками промислової революції. Економіка повинна підпорядковуватись етиці й моралі. Лише природне право встановлює етичні межі економічної діяльності.

Партія Центру також підтримала соціальне законодавство Бісмарка і сприяла співпраці уряду з робітничими союзами. На цю позицію стала і євангелічна церква. У Веймарській республіці за активної участі Центру були вироблені 151–165 статті Конституції, які виходили з ідей субсидіарності, загального блага й рівноправності праці та капіталу [192, С. 139].

Чимало дискусійних питань окреслила проблема спадкоємності Християнсько-демократичного союзу від партії Центру. Конрад Аденауер вважав ХДС цілком новою партією, з новими ідейно-політичними основами й організаційною структурою, хоча й не відкидав ідейний зв'язку з партією Центру і політичних традицій Веймарської республіки. Усе позитивне, що мала партія Центру, християнські демократи запозичили і вклали в свою партію. Про вплив центристів у Німеччині свідчать останні вільні вибори перед приходом нацистів до влади, на яких вони зібрали більше голосів у традиційно католицьких землях, ніж НСДАП [151, С. 83].

На думку Конрада Аденауера, партія Центру з самого початку була лише партією політичного католицизму, тому не мала досить широкої соціальної

бази. Треба було створити єдину велику партію, яка б охоплювала представників євангелічної й католицької церков. Ще в 1922 році Аденауер говорив: «Раніше ми трималися занадто далеко від некатоліків і цим не сприяли підтримці загальнохристиянських ідеалів. Треба використовувати всі можливості, щоб йти пліч-о-пліч із однодумцями євангелістами і намагатися підтримувати один одного [75, С. 39].» Але, за іронією долі, його ідеї почали втілюватися в життя лише через 20 років.

Важливою причиною оновлення партійної системи Західної Німеччини після Другої світової війни було банкрутство ідей демократично-республіканських партій Веймара, що продемонстрували свою нездатність розв'язати суперечності, з якими зіткнулася країна напередодні приходу нацистів до влади [227, С. 16]. Протягом 12 років нацистського панування партії Веймарської республіки втратили своїх організаторів і функціонерів, були позбавлені преси, партійного апарату. А післявоєнна дійсність висунула до партій нові, більш складні вимоги. Усе це призвело до створення нових, гнучко пристосованих до нових реалій післявоєнного часу партій [227, С. 17].

Друга світова війна з її трагічними втратами і руйнуваннями, післявоєнна невладштованість мільйонів німців призвели до серйозного зростання релігійності серед широких верств населення. Церква, особливо католицька, спромоглася створити навколо себе ореол антифашизму. Вона зберегла свою традиційну організацію, фінанси, зв'язки, величезний досвід соціального впливу. Німецькі дослідники підкреслюють, що після розгрому нацизму церква належала до небагатьох збережених соціальних інститутів, яка за своєю силою і впливом була адекватною державній владі [142, С. 63].

Після розгрому нацизму у Німеччині виник своєрідний політичний вакуум. Зміни в суспільній свідомості ще не відбулися, трансформація державної системи проходила повільно, влада перебувала в руках окупаційних властей, конституційне юридичне оформлення демократичних порядків і прав громадян потребувало значного часу [173, С. 42].

Республіканські партії Веймарської республіки припинили своє існування ще з приходом до влади Гітлера, а створення нових партій вимагало часу. Єдиним організованим соціальним інститутом, який зберіг свої кадри була католицька і євангелічна церкви [261, С. 54]. Ініціатором біконфесійної партії виступила католицька церква, керівництво євангелічної церкви підтримало цю ініціативу.

До позиції К. Аденауера приєднувалися й інші засновники ХДС. Всі вони вважали, що в основу партії треба покласти принцип подвійного союзу – соціального й міжконфесійного. Партія повинна була відображати політичний і соціальний плюралізм західнонімецького суспільства [195, С. 19]. Крім того, консервативний підхід до держави об'єднував і католиків і протестантів. І ті і інші не схвалювали тенденції до централізації, урбанізації [202, С. 15]. У подальшому саме католицька церква і її діячі стали головною організуючою силою цієї партії [251, С. 158].

Зростання впливу церкви мало свої причини. Перш за все слід зазначити, що церква в Німеччині завжди жваво цікавилася політикою і була тісно пов'язана з державними справами [295, С. 19]. Вона допомогла пізніше у партійній і організаційній роботі християнських демократів, а потім запропонувала свою репутацію антифашистської активної сили і величезний досвід у соціальній роботі [137, С. 339].

З приходом нацистів до влади підпілля католицької церкви першим почало встановлювати між собою політичні контакти. Церква полегшила внутрішню комунікацію партійних засновників майбутньої ХДС: вона надала їм списки адрес співчуваючих, приміщення або телефонні апарати; програмні обговорення і неформальні зустрічі відбувалися на богослужінні в католицьких костельках, в той час як для інших будь-які зібрання, мітинги були заборонені; були налагоджені особисті контакти з союзниками, зокрема якщо це стосувалося призначення на адміністративні посади. Церковна структура прискорила налагодження щільніших зв'язків від імені партійних засновників з потенційними виборцями та членами [218, С. 235]. З травня 1945 року меси і богослужіння були першими громадськими відкритими зібраннями, на яких можливо було отримати не тільки моральну підтримку, але і матеріальну – благодійну допомогу з Швейцарії і США. Уже літом 1945 року католицька церковна преса запропонувала засновникам ХДС доступ до власних засобів масової інформації [301, С. 204].

Після війни церква користувалася популярністю тому, що виступала проти нацизму і навіть іноді критикувала воєнну адміністрацію союзників за неважливе відношення до німецького народу. Вона залишалася єдиним вітчизняним авторитетом, який був незворушним навіть в умовах окупаційної влади [112, С. 78].

У післявоєнні роки церква була популярною ще й тому, що організувала благодійну роботу, володіла сильною централізованою організацією, а головне – великим політичним досвідом [169, С. 27]. Коли були повністю знищені суспільні організації й інститути, які існували в Німеччині до 1933 року, церковні організації і їх співробітники майже повністю залишилися на своїх місцях. На території майбутньої Федеративної республіки нараховувалося 8500 католицьких парохій і більше 2000 інших церковних установ, яких не знищили нацисти. Близько 14 тисяч католицьких священиків, тисяча чернецьких орденів і близько 4500 інших духовних католицьких осіб, тисячі монахів допомагали будувати нову країну [122, С. 53].

Тоталітарна, ідеологічно неправова держава націонал-соціалізму була для християн обох віросповідань неприйнятною. У зв'язку з цим, християни прийшли до нового усвідомлення політичної відповідальності, до переоцінки першочоткових для них політичних понять. На сьогоднішній день покоління 1933 року докоряють, що воно не помітило злочинний характер націонал-соціалізму і не попередило захоплення влади. Але цей докір не враховує те, що німці на той час стояли перед абсолютно новим політичним феноменом і лише після усвідомлення ситуації почали або сприймати креативну ідеологію, або боротися проти неї [183, С. 17].

Крім того, переміщення значних мас біженців у післявоєнній Німеччині викликало зсув історично сформованого поділу території країни на католицькі і протестантські області. Більшість німців, які жили в Польщі чи Чехословаччині, були католиками і переселення їх у північні німецькі, традиційно протестантські землі призвело до утворення змішаного в конфесійному відношенні населення [346].

Принципи індивідуальної, а не колективної форми власності, децентралізації управління й реформи «знизу» незабаром стали популярними у всій країні. Суспільство стало перед пошуком нових розумінь і цілей життя [174, С. 100].

Християнська демократія мала давню передісторію. У Європі поняття «християнська демократія» вперше виникає під час Великої Французької революції і проходить з того часу значний шлях у своєму розвитку [302, С. 12]. У Німеччині християнська демократія мала першопочатково внутрішньоцерковне значення і ставила перед собою мету проведення перетворень всередині церкви шляхом організації обцинної структури й ослаблення церковної ієрархії [160, С. 16].

Нарешті, християнство було однією з тих суспільних сил, які повинні були дати позитивну відповідь на проблеми, пов'язані з цивілізаційною кризою Заходу на межі XIX-XX століть: посилення антагоністичного протистояння в суспільстві, деструктивні тенденції в матеріальному житті. У цій ситуації церква висупила, з одного боку, як берегиня традиційних цінностей, а з іншого, як творець нової соціальної доктрини [340, С. 32].

Протягом XIX ст. відбувався процес формування політичного католицизму – руху за широку суспільно-політичну емансипацію католиків в умовах демократичної держави. Але перелом у розвитку соціальної ідеології католицизму був пов'язаний з понтифікатом папи Лева XIII (1878-1903). У папських енцикліках (звернення до католиків) 80-х років XIX ст. остаточно були сформульовані нові принципи політичної програми Святого престолу – позитивне ставлення до ідей ліберальної демократії, визнання громадянського обов'язку християн, відмова від християнізації держави.

Християнська віра дає визначене розуміння людини як особистості, на якій будується політика. Вона сама становить головну цінність і мету політики. Суспільні й політичні відносини хоча б мінімально повинні відповідати такому її розумінню. Цей мінімум і є політична свобода й плюралістична демократія [284, С. 36]. Кожна людина неповторна, кожна має честь і гідність. Та водночас страждання і біль, які випадають на долю особи, є також невід'ємною частиною її життя [244, С. 28]. Лише плюралістична держава могла дати слабкій приниженій людині політичну свободу, без якої вона не має можливості для реалізації себе як особистості [184, С. 13]. Свобода особистості не є безмежною і свавільною і зобов'язує кожного до відповідальності перед суспільством і державою. Матеріалістичне світобачення, від якого християнська демократія відмовляється, робить людину маленькою деталлю величезної політичної машини. Лише плюралістична держава могла дати слабкій приниженій людині політичну свободу, без якої вона не має можливості для реалізації себе як особистості. Початком,

об'єктом і метою всіх соціальних інститутів повинна бути людська особистість [283, С. 104], яка за своєю природою має абсолютну необхідність у соціальному житті. На противагу християнству тоталітарні системи поклали вищу моральну функцію на державу, представляючи інтерес нації або груп населення [183, С. 15].

Ідея особистої свободи випливає з християнського уявлення про людську особистість. Цей трансцендентний розмір християнського розуміння особистості, який відкриває язичницьке античне входження індивідууму в іманентний союз держави і суспільства, надає індивідууму в якійсь мірі точку зору ззовні, накладаючи на державу певні зобов'язання, обмеження і захист обов'язків [128, С. 151].

Німецький католицизм будучи найоб'ємнішою історичною і соціальною основою християнської демократії в Німеччині відрізнявся на думку громадськості всебітньо високою ступінню організаційної сили, політичного змісту, дефіцитним інтелектом і розумовим впливом на масову релігійну свідомість, яко визначає основою для політичного базису в Німеччині людське світобачення християнсько-європейської традиції. Центральною точкою християнської ідеї було вироблено безцінне людське життя [218, С. 349].

Завдання держави полягає в тому, щоб стимулювати творчі сили народу, об'єднувати і захищати. Вона також має розвивати різноманітний інтерес до контролю і самоконтролю. А суспільство має виховувати в собі відповідальність і самостійність. Процес відбувається в християнському і демократичному дусі при доступі до всіх важелів влади молодих людей. В зв'язку з цим виділяються певні правила взаємовідносин між особою і державою: держава не володіє ніяким безмежним правом і її влада не виходить за межі гарантування прав особистості. Більшість не володіє необмеженим і свавільним правом порівняно з меншістю. Але при цьому меншість має не тільки права, але і обов'язки. Серед превалюючих прав християнські демократи відзначають забезпечення правопорядку, визнання місця сім'ї в суспільстві і державі, вільну професійну і суспільну діяльність жінки [351].

Енцикліка «Рерум Новарум» («Про нові речі», 1891 р.) стала основним ідеологічним джерелом християнської демократії і сприяла розвитку християнського політичного вчення. У «Рерум Новарум» нові орієнтири суспільного розвитку з традиційними цінностями християнської любові до ближнього визначалися як основний соціальний принцип. Кожна людина від природи має право володіти власністю, яка належить їй. Піклування про майбутнє не слід покладати на плечі держави. Першість належить людині і вона має сама себе забезпечувати. Публічна влада не повинна за власним бажанням втручатися в сімейні справи й особисте життя. Якщо сім'я потребує підтримки, то суспільство допомагає їй, бо вона є частиною держави. Уряд, який проводить справедливую політику, повинен охороняти інтереси малозабезпечених громадян. Натомість особистість і сім'я зберігають повну свободу дій від держави. А уряд має оберігати від саморуйнування суспільство [3, С. 16].

Енцикліка «Рерум Новарум» також втілювала нову суспільну концепцію, яка слугувала більш сучасною теоретичною основою для протидії робітничому руху. Раніше майнову різницю церква вважала природною і не бачила в ній соціального питання. Відповідно до цього і завдання церкви обмежувалося лише доброчинністю. Ця позиція виявилася невідповідною духу часу. Політичний католицизм і християнська демократія тісно пов'язані між собою. Вони хотіли реформувати суспільство, але з дещо іншими підходами. Демократи вимагали свободи, яка стосувалася основ християнства і була реалізована в умовах політичної демократії, проте не сподівалися, як католики, на перетворення суспільства шляхом державної соціальної політики, а чекали, що оновлена церква сама стане двигуном відновленого суспільства [200, С. 30]. Тому енцикліка визнавала право робітників на професійні об'єднання, брала до уваги існування класової наявності протиріч між ними [340, С. 35].

«Рерум Новарум» визнала принципово можливим остаточне вирішення соціальних питань шляхом реформістських змін суспільного становища робітників без ескалації політичної боротьби. Але вирішальна роль у цьому процесі повинна була належати спільним діям держави і церкви [284, С. 33]. Таким чином, перекатолицькою церквою в другій половині XIX ст. постало два завдання: сприяти пом'якшенню соціальної ситуації і створити протидію комуністичному вченню, яке також знаходило підтримку серед багатьох верств найбільшого населення країн Європи. Тому «Рерум Новарум» розглядається як один з важливих документів католицизму нового часу і підґрунтя основних ідей ХДС.

Прагнення до послання політики з етичними цінностями, до гуманізації суспільних відносин в умовах посилення тенденції до відчуження, індивідуалізації і фетишизації речей, до збереження порядку і стабільності в житті, розсудливий прагматизм і вміння вловлювати нові віяння часу, спираючись на підтримку значної частини населення, – усі ці риси були притаманні християнській демократії, політичному католицизму.

За ознаками ставлення до держави католицизм вплинув на Німеччину більше, ніж лібералізм. Сюди входили: повага до людської особистості, визнання суспільних структур (наприклад, сім'ї), децентралізація, федералізація країни. Політика партій християнського спрямування повинна була керуватися встановленими законами і підпорядковуватися громадянам, а також орієнтуватися на політичний прагматизм: вступати в союз або з правими, або з лівими партіями, коли того вимагала ситуація [149, С. 128].

Держава – продукт громадянського суспільства, і вона повинна служити йому, а не навпаки. Вона має ставити себе в рамки закону, підкорятися праву й бути нарівні з громадянами. Держава повинна не втручатись у внутрішні стосунки громадян, а лише допомагати, коли людина не зможе справитися із завданнями, виконання яких персважає можливості й ініціативи окремої людини або вільних об'єднань. Соціальна політика, федеральний устрій і самоуправління громад є невід'ємною складовою політики [337, С. 13].

Християнські демократи заявляли, що держава – це інститут громадян, які взяли на себе відповідальність один за одного, а держава лише має допо-

могти громадянину й суспільству в цілому [189, С. 10]. Головне завдання держави, за християнським соціальним вченням, полягало в створенні законів: «Правителі держави повинні піклуватися про те, щоб закон, порядок і управління привели країну до загальнонаціонального добробуту [136, С. 375]».

Держави й суспільство – це автономні ланки в єдиному ланцюжку, які пов'язані між собою [150, С. 130]. Першість становить сім'я, базуючись на принципі етичної підтримки і взаємодопомоги. Саме в сім'ї закладаються основи духовного і морального розвитку людини [193, С. 11]. Специфічна роль держави перехідного періоду полягає в конституюванні демократичної держави. Це буде спрямовано на саму державу як на систему органів влади [177, С. 10]. А ліберальна влада дозволяє суспільству й різним соціальним групам прийняти рішення. Демократичне суспільство саме обирає носіїв влади, а через них той чи інший варіант рішення [138, С. 385].

Для теорії «християнського солідаризму» і «субсидіарності», проголошеної папою Пієм XI «Quadragesimo anno» (1931 р.), входила соціальна (класова, професійна, різновікова) взаємодопомога. Вона поклала початок прийняттю соціальної етики, у яких регулювалися відносини між промисловцями й робітниками [10, С. 16].

Принцип субсидіарності (від «Subsidium» – допомога, захист), проголошеного в енцикліці папи Пія XI, припускав збереження особистої відповідальності людини за своє майбутнє за підтримки суспільства, регулювання відносин між державою й суспільством, між різними суспільствами.

Людина несе відповідальність перш за все перед собою. Їй потрібно самій вирішити своє життя й відповідати за нього [150, С. 133]. Суть субсидіарності полягає в тому, щоб суспільство не мало права забирати в громадянина те, чого він зможе домогтися своїми силами й уміннями. А суспільство має сприяти утвердженню стартового мінімуму, обсяг якого дозволить розвиватися людській діяльності. Цим також визнається право на приватну власність [116, С. 8].

Ідея субсидіарності як ефективного правового принципу, який дозволяв зберегти індивідуальну свободу й незалежність особи, приватну ініціативу при забезпеченні соціальної справедливості і морального відродження, була підхоплена партійними організаціями й отримала в тому чи іншому ступені своє оформлення в програмних документах християнських демократів. Переконливим прикладом цього є зміст «Ленської програми» ХДС британської зони, прийнятої в 1947 році [28, С. 16-24].

Але, на відміну від ідей політичного католицизму, християнські демократи висували не лише теологічний підхід до політики. Вони виходили з того, що ідеї християнства повинні складати етичну основу політики. При цьому вони мали на увазі не механічний перехід ідей християнства в політичну сферу, а побудову на християнській основі держави й суспільства. У християнській демократичній ідеології вихідним є бачення людини як Божого творіння, його відповідальності перед своєю совістю і Богом. Любов до ближнього й зв'язок

людини з суспільством – чи то сусіди, сім'я або колектив – є основою ідейних принципів [149, С. 83].

В основі політичного виміру християнської демократії лежать її релігійно-етичні обґрунтування: біблійне світобачення, католицьке соціальне вчення, прагнення християнських мислителів. Оскільки вони ставили першочергово суспільство, а не державу і відстоювали не втручання церкви в політику, то здобули підтримку в атеїстичних кіл суспільства країни [345].

Християнська демократія була заснована на ідеологічній плутанині, оскільки базувалася перш за все на політичних тенденціях, які розходилися та різноманітних регіональних традиціях. Але будь-яка спроба в подальшому розробити інтегрований політичний підхід спричинила б серйозні проблеми єдності християнської демократії як політичного руху нескоординованих регіональних та місцевих ініціатив. І як говорив канцлер Німеччини К. Аденауер, що лише демократія, яка відображає християнське західноєвропейське світобачення, християнське природне право, принципи християнської етики може посісти значне місце у підомі не тільки німецького народу, але і всієї Європи.

А. Гітлер не хотів бачити поряд із собою політичного суперника у вигляді партії Центру і всіляко намагався усунути його. Ще в своїй книзі «Моя боротьба» він писав: «Релігійний елемент ніколи не повинен втручатися в боротьбу партій. А політичні лідери ніколи не повинні втручатися в життя релігійних установ свого народу [76, С. 46].» Фактор релігійної належності того чи іншого громадянина нацистами не обговорювався першочергово, але й не відкидався [135, С. 81].

Вплив церкви на населення Німеччини був беззаперечний, і А. Гітлер це досить добре усвідомив ще на початку своєї політичної кар'єри [103, С. 18]. Він був переконаний, що вершину політичної могутності й усевладдя необхідно досягти не з допомогою релігії й церкви, а всупереч їм. Церква обмежує сферу ідеологічного й політичного впливу на маси, а отже, є конкурентом у боротьбі за встановлення тотального контролю над суспільством [158, С. 105]. Силу церкви Гітлер бачив у здатності до відстоювання своїх інтересів, незважаючи ні на які досягнення науки, а також у знанні і використанні природних людських слабостей. Фюрер відкидав організаційну структуру католицької церкви. Вона не вписувалася в систему націонал-соціалістичної держави. Він хотів і намагався повільно підточувати основи католицизму. Гітлер навіть планував законодавчим шляхом обмежити приплив кадрів у церкву й звинуватити вищих ієрархів у присвоєнні громадських коштів [158, С. 86].

Заходи проти католицької церкви, союзів чи конфесійних шкіл, які не погоджувалися з деякими постулатами нацизму (расової чи національної дискримінації, гоніння на інакомислячих і ін.) [40, С. 761], проводилися на всій території Німеччини. Директор релігійних народних союзів К. Алгерміссен ще в березні 1933 року повідомляв кардиналу Бертраму про насильницькі дії влади проти єврейського народу і прогнозував аналогічні заходи нацистів проти католицької церкви. В свою чергу останній висловився чітко, зазначивши, що гоніння проти євреїв може перерости у виступи проти католиків і єзуїтів. В

серпні 1933 року німецькі єпископи звернулись до Пачеллі з доганою на церковну політику Гітлера. Разом з Папою Пієм XI кардинал склав енцикліку (неофіційно) «З глибокою тривоگوю», яка стала одним з яскравих документів Вітчизни, засуджувала націоналістичний режим. На відміну від інших енциклік, ця була написана німецькою мовою і розповсюджена на всій території Німеччини під час меси на вербну неділю 14 березня 1937 року. «З глибокою тривоگوю» засуджувала не тільки утиски католицької церкви, але і язичницькі вірування язичницьких теорій та розподіл людей на расові і національні ознаки. Реакція Гітлера не застала себе чекати: копії енцикліки конфіскували, заарештували друкарів, активних священиків звинуватили у виготовленні фальшивих грошей. Того часу Пій XI вважався ворогом нацизму.

Через кілька років, після «кришталеної ночі» 8 листопада 1938 року у емігрантському журналі «Культуркампф», який виходив у Парижі і Лондоні на вимогу невідомих німецьких католиків, було поставлено питання: «Після єврейського погрому чекати християнського погрому?» [89, С. 90] Проте виступи язичників церковного опозиційного руху були поодинокими у вирі політичних подій і не висловлювали громадську відкриту реакцію церков на події «кришталеної ночі» 1938 року. Вже після війни як євангелічну, так і католицьку церкву деякі союзники звинувачували в компромісі з нацизмом і мовчаннім проти дій його політики. На подібні звинувачення восени 1945 року обидві конфесії проголосили визнання своєї вини в солідарності з усім німецьким народом [7].

Під час нацистського режиму було заборонено проводити церковну діяльність, закривалися церкви, за особистим наказом Гітлера були скасовані іспити в посвячення в сан [351, С. 545]. Міністерство внутрішніх справ, Міністерство церков, Міністерство пропаганди, Таємна державна поліція, партійна канцелярія та інші грубо втручалися в церковне життя у всіх його проявах; планувалося позбавити права викладання Закону Божого у дошкільних і шкільних закладах освіти, яке раніше перебувало в компетенції католицької церкви [40, С. 764]. Було заборонено проводити вечірні проповіді після 10 години дня для молодше 18 років. У серпні 1936 року Міністерство пропаганди розробило проект заміни церковних свят хрестин, весіль, поминок на нацистські язичницькі обряди. У 1941 році при скороченні загальнонаціональної преси церковна публіцистика, яка налічувала близько 190 католицьких журналів, була остаточно закрита розпорядженням Гімmlера, що стало тяжким ударом для католицької церкви після ліквідації церковних союзів. В тому ж році критика католицькою церквою воєнної політики уряду у вигляді пастирського послання на конференції єпископів у Фульдері ще більше загострила відносини між церквою і нацистами. Міністр пропаганди звинуватив католицьке духовенство у зраді і «випускненні удару кинджалом у спину нашого (урядового) ведення війни» [125, С. 172].

У роки нацизму 25 тисяч католицьких священиків перебувало в концтаборах і в'язницях. Священнослужителів засуджували до різних строків ув'язнення за статтю «за зраду Вітчизни». Заборонялось об'єднання релігійних общин вище рівня приходів, єпархій, монастирів ліквідовувалися, священики мали виконувати

не тільки свої обов'язки, але і мати світську роботу. За роки війни було закрито 94% всіх храмів і репресовано 97% священників.

Під час нацистського режиму були позбавлені роботи й заарештовані такі визначні діячі партії Центру як Штегервальд, Хіргізіфер та інші. Інші їхні колеги Брюнінг, Хайм, Херберт емігрували за кордон [70, S. 65]. Сумісне перебування як католиків, так і протестантів у тюрмах, концентраційних таборих зумовило налагодження близького співробітництва і ліквідувало старий релігійно-конфесійний конфлікт. Коли серед громадськості почали просочуватися систематичні вбивства душевнохворих в ході так званої акції евтаназії, католицький єпископ граф Гален, євангелічний єпископ Вурм і проповідник Бетель разом засудили ці заходи нацистської влади.

Після утвердження нацизму почалися проводитись також репресивні заходи і проти лютеранської церкви. Як і католицька церква, так і деякі представники лютеранської (євангелічний проповідник Мартін Нільмоллер), всупереч Конкордату між Римом і урядом Гітлера пропагували боротьбу проти політики нацистів. Лютеранську церкву Гітлеру вдалося розколоти з метою створення імперської лютеранської церкви, проте багато священників не погодились з цим. У вересні 1933 року святий отець М. Нільмоллер і прелат з Померанії К. Бонхофер закликали до створення союзу священників лютеранської церкви, до якого увійшли 2 тисячі священників (40%). Пізніше до них приєднались інші. Той, хто приєднувався, погоджувався з тезами новоствореної організації, що вигнання євреїв із церкви несумісне з християнською вірою і проти цієї дискримінації потрібно боротися. Через півроку союзом священників було ініційовано зібрання 25 тисяч прихожан проти націонал-соціалістичної церковної політики.

В березні 1934 року було засновано ще одну релігійну організацію – «братство проповідників і вікаріїв», яке об'єднувало більшість молодих теологів Східно-південної Німеччини. Вони виступали проти церковної політики нацизму, підкорялися лише братським радникам протестантської (сповідальної) церкви, тим самим відмовляючись від грошової винагороди із церковного податку і від сану священнослужителя [347].

Якщо негативне ставлення нацистів до католицької церкви було очевидним, то з протестантською (а точніше з сповідальною церквою, яка отримала автономію з приходом нацистів до влади) у Гітлера склалися досить неоднозначні стосунки. Боротьба сповідальної церкви і держави проходила в дві фази. Протягом перших років сповідальна церква вважала, що можна робити відмінність з одного боку між державою і її політикою, а з іншого – між ідеологією націонал-соціалізму і його світобаченням. Таким чином, вона визнавала політику держави, успіхи і лояльно ставилася до проведених нею реформ. Проте, навіть в той час релігійна організація виступала проти уніфікації церкви і проникнення ідеології в церковні інститути. Бурхливі дискусії інколи приводили до арештів і гонінь деяких лютеранських священників [350].

Наступним кроком боротьби стало проголошення «Теологічної заяви» загальнонімецького синоду сповідальної церкви в Бармені 31 травня 1934 року. В 6-ти тезах «Теологічної заяви» перш за все висувалися вимоги проти тоталітарного націонал-соціалістичного світобачення і держави. Тези проголошували радикальні умови щодо дотримання прав і свобод людини.

Складною виявилася доля активістів протестантського опозиційного руху. Широкого розголосу набула в середині 30-х років справа проти одного з керівників – М. Нільмоллера. Судовий процес завершився позитивним рішенням на користь священника, проте після виходу з судової зали за наказом Гітлера Нільмоллера було заарештовано і відправлено до концтабору Дахау. Цей випадок розпочав другу, більш активну, фазу боротьби протестантської церкви і держави [345].

Деякі з діячів обох конфесій та колишні члени Католицької партії Центру вдавалися до активної участі у Русі опору [100, S. 25]. Яскравим прикладом виступу антинацистів стала група «20 липня 1944 року», яка підготувала і здійснила невдалий замах на життя А. Гітлера. Але, незважаючи на невдачу, вони, які здійснили цей крок, увійшли в історію не як заколотники, а як жертви нацистського режиму, герої «темних» часів. Г. Коль – канцлер ФРН 80-х років, а ще в 1944 рік лише 14-ти річний юнак писав в своїх мемуарах: «Щаслива та країна, яка має героїв в темні часи. Німці завжди будуть пам'ятати представників Руху опору і їхні сім'ї. Для наступників їхньої вчинки не тільки полеглих після 1945 р. відродження демократичної Німеччини, але залишив у пам'яті багатьох німців відбиток поваги і пошани. Необхідно наполегливо зберігати заповіт анти тоталітарного супротиву у часи боротьби проти несправедливості, хаосу, тоталітаризму і диктатури». Саме в таких гуртках зароджувалися різноманітні течії християнських демократів, у яких збиралися консервативні, національні, ліберальні християнські сили.

Крім відомої групи «20 липня 1944 року», лише для обмеженого кола дослідників відомий Фрейбургський гурток німецьких патріотів, які виступали проти політики Гітлера. Гурток розробив меморандум про створення після війни політичного, економічного і культурного життя майбутньої демократичної Німеччини. До об'єднання входили єпископ Вурм, економісти Дітце, Ойкен, історик Ріттер, підприємець Бауер і теологи Дібеліус, Тіліке, Бонхеффер. Останні підтримували зв'язок із-за кордоном. Значна частина членів Фрейбургського гуртка після 20 липня 1944 року була страчена [348].

До Другої світової війни християнські демократи не займалися широкою політичною діяльністю й існували у вигляді невеликих політичних утворень, які не відігравали значної ролі. Історичний досвід тоталітарних режимів залучив свідомість мільйонів людей на бік демократичних ідей. Відкинувши антигуманні системи, людство побачило в християнській демократії силу, яка змогла б виконати його бажання. Після війни християнські демократи заповнили політичний вакуум, коли представники буржуазно-ліберальних кіл, які не змогли протистояти нацизму, втратили довіру населення [116, С. 8]. В основі політичного виміру християнської демократії лежать її релігійно-етичні обґрунтування: біблійне світобачення, католицьке соціальне вчення, праці християнських мислителів. Оскільки вони ставили першочергово суспільство, а не державу і

відстоювали не втручання церкви в політику, то здобули підтримку в атеїстичних кіл суспільства країни [119].

В основу майбутньої партії християнських демократів було покладено не лише традиції політичного католицизму, а й традиції консервативних та правих партій Веймарської республіки (Німецької народної партії, Демократичної партії) [164, С. 7]. Тут були представлені різні пропарки й групи населення: центристи, консерватори, протестанти, ліберали, функціонери з християнських профспілок. Членами нової партії стали навіть функціонери правого боку СДПН. Тому пізніше партія отримала назву союзу [87, С. 315].

Після ліквідації тоталітарного режиму, коли в країні були сильні антифашистські настрої, вимоги глибоких демократичних перетворень висувалися не лише в програмах суспільно-політичних організацій, а й у міжнародно-правових актах, підписаних західними державами. Потрібна була політична партія, яка б відображала інтереси всіх прошарків населення [87, С. 330].

Німецьке суспільство вийшло з Другої світової війни в стані економічного виснаження і краху державності. Стара ідеологія була ліквідована, а нові ідеї, які могли б консолідувати суспільство, тільки починали складатися. Характерними рисами світобачення стали невпевненість у своїх силах, відсутність надії на краще майбутнє. Ситуація ускладнювалася протиріччями між союзниками в питанні майбутнього Німеччини.

Лише після Другої світової війни ідеї християнської демократії отримали політичне значення. Були сформульовані основні принципи католицької соціально-політичної доктрини (солідарність, субсидіарність), які втілювалися в політичних партіях оновленого політичного католицизму в післявоєнній Німеччині [271, С. 32]. Вони врахували досвід релігійно-політичних і релігійно-соціальних рухів кінця XIX ст., що привели до формування незалежних від церкви християнсько-демократичних партій як партій міжконфесійних, які відображали загальну християнську ідею і претендували на вплив серед усіх християн Німеччини, що свідчило про звернення християнських демократів до реалій політичного життя.

§2. Утворення місцевих і регіональних організацій християнських демократів і розробка їх перших програмних документів

Невід'ємною складовою відродження політичного життя в Німеччині стало становлення політичних партій. На визначення курсу в цій сфері здійснила великий вплив позиція військових окупаційних адміністрацій держав-переможниць, як пізніше виявилось різна за своїми ідеологічними підходами. В свою чергу не менш важливим виявився зворотній вплив на окупаційну владу демократичних політичних сил. Політичний католицизм виявився однією з небагатьох політичних сил в післявоєнній переможеній країні, яка могла очолити процес будівництва демократичної держави [182, С. 105].

Киррид Аденауер, майбутній канцлер ФРН, говорив, що німці могли управління, якби їм надали таку можливість навіть у стані цілковитої розрухи і отримували допомоги з боку окупаційних військових адміністрацій чотирьох великих держав-переможниць [88, С. 22].

Прийшов час, коли країні, яка за словами К. Аденауера являла собою «живий мурашник», скрізь, особливо на сході, загрожувала крайня пролезація народу. У той же час активізувалася діяльність представників різних партій, які за згодою окупаційних властей брали участь у громадському житті країни своєю оцінкою ситуації в країні [210, С. 182].

У 1945 році ідея великої християнської народної партії в Німеччині відновила свою силу. На всій території зруйнованої Німеччини політично активні німці почали скликати зібрання, на яких обговорювалася доля нового політичного порядку й вироблялися проекти побудови нового державного устрою на фундаменті християнської моралі. Ці групи фундаторів майбутнього створювалися одночасно, стихійно, часто незалежно одна від одної. Заснованою партією від Кельна до Берліна, від Рендсбурга до Мюнхена формувалися прогресивну народну партію, у якій, враховуючи помилки минулого, ввійшли в союзі католики й протестанти [302, С. 15].

У західній зоні розвиток партійної системи розпочався майже відразу після завоювання країни під керівництвом і впливом радянської адміністрації. Наказ № 2 Радянської військової адміністрації (РВАН) від 10 червня 1945р. [22, С. 108] надавав з боку окупаційної влади на створення й діяльність «будь-яких демократичних партій» на території радянської окупаційної зони задля побудови держави на демократичних основах і засадах громадянської свободи нової держави. Також проводилося проведення зібрань, мітингів серед широких мас населення [22, В. 52].

У 16 червня 1945 р. в будинку родички одного із фундаторів ХДС Андреаса Гермеса почалися консультації установчого кола християнських демократів в окупаційній зоні окупації, де обговорювалися питання назви, програмних засад партії [209, С. 75]. А. Гермес головував на цих засіданнях. Він в перші роки Веймарської республіки очолював міністерство харчування й сільського господарства, в 1924-1928 рр. був депутатом Прусського ландтагу від партії Народного центру, а в наприкінці 1928 р. отримав посаду першого президента німецьких християнських селянських спілок. Під час окупації Руру французько-бельгійськими військами на деякий час був заарештований французами як активіст Народного центру новій владі. Водночас він не був прихильником тісних німецько-радянських стосунків, які склалися після підписання Рапальського договору. Андреас Гермес завжди виступав за тісні контакти з західними державами. За часів перебування його неодноразово заарештовували, останній раз у зв'язку із замахом на життя Гітлера групою «20 липня» [100, С. 23] в січні 1945 року і засудили до смертної кари [325, С. 10]. Поразка Німеччини у війні й вступ радянських військ на її територію завадили виконати вирок, а пізніше дозволили звільнити німецького в'язня з тюрми в Берліні. Радянська окупаційна влада 17 травня 1945 р. призначила його обер-бургомістром Берліна [257, С. 78].

Якоб Кайзер, який до 1933 р. був депутатом Рейхстагу й керівником християнських профспілок [325, С. 12], став правою рукою керівника берлінського ХДС, а пізніше відіграв важливу роль у становленні загальнонімецького ХДС. Він намагався відновити роботу профспілок і зробити їх активною політичною силою. Але після переговорів із А. Гермесом 18 травня 1945 р. щодо відновлення старої партії Центру Я. Кайзер зацікавився ідеєю створення нової організації і почав вибудовувати з іншими політиками основи ХДС у Берліні [209, С. 73].

Ще в ході Другої світової війни німецькі політики, які зійшли зі сцени у 1933 році, а частина з них у 1944 р. стали причетними антигітлерівської «змови 20 липня», усвідомили необхідність радикальної реорганізації політичних партій у післявоєнній Німеччині. Під час своєї зустрічі 16 червня 1945 р. християнські демократи радянської зони вирішили не відроджувати колишні партії, а створити замість цього одну партію, яка б стала основною політичною силою християнських демократів у всій Німеччині.

При обговоренні питання про форми партії католики й протестанти мали різні підходи. Католики хотіли відродити партію Центру, бо вважали її народною, всезагальною й незаплямованою нацистськими злочинами. У всіх католицьких районах колишні члени партії Центру відроджували політичне життя, що також відіграло важливу роль у становленні партії. Але з такою постановкою питання не погоджувалися протестанти. Вони виступали за створення нової партії й дістали підтримку політичних активістів у великих містах-мегаполісах: Берліні, Франкфурті, Дюссельдорфі, Кельні [215, С. 43].

В утворенні партії брали участь колишні члени партії Центру та колишні функціонери християнських профспілок: Й. Олберс, К. Арнольд, Й. Гокельн, Е. Маркс та інші [295, С. 48]. Серед батьків-засновників нової партії були не лише представники християнських кіл Веймарської республіки, а й видатні політики-ліберали, такі як Ф. Фріденсбург, В. Прайбер [341, С. 19]. З протестантського табору в ХДС пізніше перейшли здебільшого середні прошарки населення [191, С. 123]. Хоча робітників серед членів партії було значно менше, ХДС утворився на ідеологічній платформі середніх соціальних груп.

Організатори нової партії в радянській зоні окупації ухвалили назву «Християнсько-демократичний союз». Але в інших окупаційних зонах християнські демократи свої первинні партійні осередки називали по-різному: Християнсько-демократична партія – в Рейн-Вестфалії, Християнська соціальна народна партія – у Вюртемберзі, Християнська народна партія – в Саарі і ін [98, С. 27].

Партія створювалася на демократичних, анти тоталітарних, християнських засадах. Засновники ХДС у східній зоні під наглядом радянських військових керівників прагнули організувати її як уніфіковану партію для уніфікованої Німеччини з центральним керівництвом у колишній столиці імперії – Берліні [271, С. 24]. До регіональної політичної групи увійшли: згаданий вище А. Гермес, голова християнських профспілок Я. Кайзер, веймарський демократ і активний профспілковий діяч у Східній Німеччині в роки Веймарської республіки Е. Леммер. Останній пропонував і сподівався досягти синтезу між християнсько-консервативними й соціалістичними силами в рамках нової партії. На його

думку, Німеччина повинна була стати не тільки політичним, але й ідеологічним містком між Сходом і Заходом [267, С. 170], між капіталізмом і демократією на Заході та між соціалізмом і диктатурою на Сході [207, С. 65]. Ідеї Я. Кайзера були підтримані й іншими батьками-засновниками ХДС: Т. Штетьльцером, О. Ленцом. Вони вважали це рішенням компромісним, придатним для радянської адміністрації й для залучення нових груп виборців [226, С. 32].

Після відновлення у середині червня 1945 року Комуністичної партії Німеччини та Соціал-демократичної партії Німеччини християнські демократи радянської зони почали робити перші публічні кроки в своїй політичній діяльності. 20 червня 1945 року вони обговорили перший варіант свого першого «Заклику до німецького народу», який однак не набув широкого розголосу через брак засобів розповсюдження інформації. У ньому засновники партії вимагали від влади здійснити одержавлення родових корисних копалин, ключових галузей промисловості, банків і монополій [242, С. 188], але водночас виступали за збереження приватної власності і проти тотальної експропріації сільськогосподарських володінь, які не перевищували 100 га [228, С. 154].

Підписання установчого заклику відбулося під час зустрічі фундаторів берлінського ХДС у будинку А. Гермеса [209, С. 75]. Саме тоді християнські демократи звернулися в Берліні 26 червня 1945 р. з офіційним «Закликом до німецького народу» [Див. Додаток А], затвердженим Радянською військовою адміністрацією [48, С. 19-22]. Із 35 осіб (31 чоловік і 4 жінки), які підписалися під закликом до німецького народу на установчому зібранні християнських демократів у м. Берлін від 26 червня 1945 року, 14 були колишніми членами Католицької партії Центру, 6 – Демократичної партії й Соціал-демократичної партії, решту 10 можна вважати належними до консервативно-євангелічного табору [270, С. 23]. Більшість учасників перших зібрань християнських демократів були колишніми в'язнями тюрем і концентраційних таборів нацистського режиму [227, С. 45]. Але повне коло засновників берлінського ХДС за партійними даними в серпні 1945 р. налічувало 46 осіб [133, С. 69]. Суперечки про належність до кола засновників існували тому, що не всі, хто підписався під закликом, брали участь у попередніх обговореннях програми. Це робилося з політичних міркувань: залучити якомога більше діячів усіх демократичних партій Веймарської республіки [209, С. 77]. 27 червня 1945 р. ХДС було зареєстровано в Міністраті Берліну.

У своєму першому публічному зверненні до народу фундатори християнсько-демократичної партії давали аналіз політики нацистів та її наслідків, що покрила німців ганьбою, а також пропонували шляхи виходу з затяжної кризи, у якій опинилася Німеччина, і викладали методи побудови нової демократичної країни. Виходячи із усвідомлення відповідальності перед німецьким народом, вони закликали демократичні і християнські сили до союзу і співробітництва на благо батьківщини. Повернення до моралі в політиці, встановлення парламентської демократії, проведення політики з християнською відповідальністю, а також швидкі і ефективні дії для подолання бідності в Німеччині були основними принципами їхньої політики. Християнські демократи вважали, що

після відновлення верховенства права буде забезпечено вільний розвиток усіх ланок суспільного життя. Одним з головних питань, які вони ставили, це було питання права батьків на виховання й освіту їхніх дітей. Пізніше ХДС неодноразово буде торкатися цієї проблеми [268, S. 280].

22 липня 1945 р. на установчій нараді ХДС у Берліні в місцевому театрі А. Гермес виголосив промову, яка давала деякі сподівання на участь християнських демократів у політичному житті країни. У час поразки він визнав відповідальність німецького народу перед переможцями: «Справжня любов до вітчизни висуває перед усіма істинними німцями беззаперечний обов'язок усвідомити характер, суть і форми діяльності нацистського режиму, який призвів до нашої катастрофи. Наш народ знову може бути здоровим тільки тоді, коли зрозуміє і зробить висновки з помилок найтемнішої епохи його історії» [271, S. 25]. Він закликав до самоочищення народу з позицій «моральної сили». Покарання справді винних А. Гермес визнавав обов'язковим і природним [210, S. 184].

Після проголошення промови Андреаса Гермеса було обрано першим головою ХДС у Берліні радянської зони окупації, доктора Вальтера Шрайбера, колишнього прусського міністра торгівлі, – його першим заступником [110, S. 352], а Теодора Штельтцера, члена земельної ради в Рендсбурзі в 1920-1934 роках, – другим заступником [111, S. 178]. У цілому з 13 членів берлінського партійного центру 6 були колишніми центристами, 3 – веймарськими демократами, 4 – безпартійними [109, S. 571].

Християнські демократи 22 липня 1945р. у Берліні проголосили заклик також до морального виховання молоді, до природної структури шкільного життя, а також до вільного розвитку науки й мистецтва. Центральне місце у відновленні суспільства належало економіці, яка на той час не могла бути самодостатньою. Сільське господарство, індустрію і торгівлю потрібно було відновлювати і розвивати. Пропонувалося розглянути питання про розбудову житлового комплексу, транспорту, забезпечення всім необхідним бідняків, біженців і військовополонених.

«Заклик до німецького народу» як програма нової організації християнських демократів дістала широку підтримку серед німецького населення східної зони. Відповідно до цього організаційні осередки партії існували не лише в Берліні, а й на території усіх п'яти інших земель радянської зони окупації (в Бранденбурзі, Мекленбурзі, Саксонії-Ангальт, Саксонії і Тюрингії) [234, S. 43]. Крім того, як зазначає німецький дослідник Г. Кляйнманн, на той час діяли «автономні» групи християнських демократів у Хемніці, Дрездені, Грайфсвальді й інших місцевостях, не підпорядковані центральному керівництву в Берліні [271, S. 27].

Проблеми розвитку ХДС на демократичній основі в східній зоні окупації виникли з перших місяців його заснування, але характеру гострого конфлікту з радянською військовою адміністрацією вони набули лише з кінця 1945 року, коли ХДС радянської зони, відкидаючи революційний шлях класової боротьби і диктатури як засіб досягнення соціалізму [154, С. 41], виступив проти земельної і шкільної реформи за радянським зразком [44, S. 119].

Хоч християнські демократи східної зони із серпня 1945 року входили до складу антифашистських партій разом з КПН, СДПН і Ліберально-демократичною партією, але вони виступали проти створення виробничих рад на підприємствах і вимагали припинення їх втручання у справи підприємств, а також рішуче протестували проти тотального регулювання державою народного господарства [134, С. 146]. Але, незважаючи на різноманітні обмеження з боку влади, ХДС на кінець 1945 року, налічував 220 тисяч членів, став другою за своїм впливом та чисельністю після СЕПН політичною партією в радянській зоні окупації [237, S. 200].

Складніше йшов процес формування Християнсько-демократичної партії в західних окупаційних зонах. З перших днів окупації союзники зайняли певну позицію щодо відтворення політичного життя країни. Метою й завданнями американської окупаційної влади, які визначалися узгодженою 11 травня 1945 року президентом США Г. Труменом директивою «начальникам об'єднаних штабів» (JCS 1067) [35, S. 252-254], була заборона будь-якої політичної діяльності в Німеччині, демілітаризація, промислове роззброєння країни [306, S. 99]. Разом з тим постановою допускала скликання зібрань, які налічували не більше 6 осіб [102, S. 11]. Американське керівництво вважало, що спершу треба провести перевиховання німців, тобто здійснити денацифікацію країни, і лише потім можна дозволити відновлення та діяльність політичних партій й інших політичних структур.

Перші консультації з питання відновлення партії Центру чи створення нової партії на ідейній основі християнства відбулися ще в квітні 1945 року, до вступу військ союзників на територію Західної Німеччини. Тоді активісти християнського руху, зокрема Л. Шверінг, В. Вензель, К. Арнольд, контакти між ними відбувалися спочатку на рівні приватних обговорень, в майбутній британській зоні окупації вирішили створити партію під назвою Християнсько-демократична народна партія [242, S. 189]. З метою створення християнської об'єднаної партії організаційні комітети почали створюватися з квітня-травня 1945 року в різних містах Західної Німеччини. Вони піклувалися переважно про подолання конфесійних протиріч і партійно-політичного розшарування [328, S. 43].

У Кельні, де у кінці травня – на початку червня 1945 року збиралися і почали організаційно формуватися структури ХДС навколо Л. Шверінга – колишнього депутата парламенту від Католицької партії Центру [271, S. 28] і П.А. Шевена – видавця, колишнього секретаря Кельнської філії партії Центру [110, S. 27]. З ініціативи Л. Шверінга, І. Гофмана, Г. Шевена, Г. Грубера за активної підтримки однодумців зі східної зони окупації А. Гермеса, Я. Кайзера, І. Штельтцера, викристалізувалося ядро західнонімецьких фундаторів ХДС, яке надалі візьме в свої руки всі важелі організаційної і керівництва нової партії [210, S. 182]. Група фундаторів 22 травня 1945 р. заснувала кельнську партійну організацію християнських демократів. Цього дня біля міської ратуші відбулося перше зібрання на чолі з вище вказаними політичними діячами [86, S. 16].

На церковні інститути дія окупаційної військової адміністрації проходила будь-якої політичної діяльності не поширювалася, і скориставшись цим, 17 червня 1945 року кельнський гурток «творців» ХДС, до якого входили Л. Шверінг, П. Шевен, Т. Шармітцель, В. Варш та інші колишні члени католицької партії Центру в складі 18 чоловік, скликав установчу конференцію, в якій брали участь представники інших демократичних сил, які розділяли погляди християнських демократів, і оголосив про створення нової партії. Вони вирішили не відновлювати Католицьку партію Центру, а створити нову партію. Пізніше гурток дістав назву «Вальберберзький гурток» від назви Вальберберзького монастиря, розташованого за 15 км. від м. Кельн, де проходили перші збори християнських демократів британської зони окупації. Комісія від імені названих засновників кельнської партійної організації, надіслала запрошення колишнім членам партії Центру, Демократичної партії, Німецької народної партії, які хотіли займатися політичною діяльністю й брати участь у створенні нової партійної організації [102, S. 71].

Ще до закінчення війни йшли дискусії серед католицьких кіл про створення нової міжконфесійної партії й обговорювалися її програмні завдання. Ініціатором цих партійних дискусій був Л. Зиммер, один з учасників гуртка «20 липня 1944 року», настоятель домініканського монастиря, погляди якого дозволили перекинути місток між християнськими демократами та соціалістами і відкривали перспективи на більш дружні відносини зі Сходом, з радянською окупаційною зоною. Він доручив домініканському монаху Ф.Е. Вельті в певному вигляді викласти свої думки про перспективи й можливості партійного політичного розвитку післявоєнної Німеччини. Незабаром Вельті підготував політичний трактат, у якому пропонував об'єднати в єдиній партії і католиків, і протестантів. Висуненням на перший план ідеї християнського соціалізму організатори намагалися заручитися підтримкою християнського населення. Концепція соціального і християнського характеру вплинула на позицію грюндерських гуртків у Західній Німеччині. Праця Вельті «Що далі?» з'явилася після війни й мала великий вплив на розробку програмних концепцій нової партії [171, С. 39].

У трактаті Вельті говорив про людину як про головну істоту в цьому світі, яка повинна панувати над речами і використовувати їх для власних потреб. Принцип власності не тільки не протиставлявся принципам християнської етики, а й доповнювався ними [246, S. 101]. Після війни більша частина населення належала до робітничого класу, тому формування державного устрою мало відповідати потребам робітників. Суспільство повинно дбати про те, щоб зарплатна плата відповідала гідному існуванню робітника і всієї його сім'ї, щоб кожен мав право придбати собі власність, допомагати бідним і нужденним, щоб у майбутній державі склався такий порядок, за якого існував справедливий розподіл доходів між всіма верствами населення [246, S. 104].

У своїй роботі Вельті наголошував, що нова державна система повинна будуватися на «загальній власності і виражати інтереси всіх прошарків населення». Поділ суспільства на заможних і незаможних можна подолати лише справедливим розподілом благ між усіма верствами населення. Необхідно за-

вільний доступ кожного громадянина до власності. У пункті 8-му свого програми, який був одним із ключових і дістав назву так званого «пакету», Вельті пропонував введення соціального робітничого права. Пункт 11-й проголошував, що одержавлення й соціалізація повинні мати місце лише в тій мірі, у якій це потрібно в інтересах усього народу. Вони повинні впорядковувати на основі корпоративного самоврядування поведінку збалансовується згідно з принципом попиту й пропозиції [102, S. 39]. Нова державна система повинна була будуватися на «загальній власності» і захищати інтереси всіх прошарків населення. Поділ на багатих і бідних можна подолати лише завдяки «справедливому розподілу благ і гарантій, вільного доступу всіх до власності» [171, С. 40].

Ідея соціалізму з християнською відповідальністю проявлялася в праці Вельті в певній мірою. Тези «суспільство», «загальне благо», «соціальна справедливість», «соціальна любов», «свобода» красномовно свідчать про обґрунтованість соціалізму [293, S. 80]. Правосуддя повинно захищати громадян, гарантувати їм їхні права й свободи. Християнські демократи відстоювали ідеї соціального соціалізму, а не колективістського, який пропагувався зі Сходу [11]. Говорячи про державний устрій, засновники ХДС виступали за федеративний, а не унітарний державний устрій. Унітаризм, який проповідував фашистський режим, не відповідав ні традиціям Німеччини, ні її територіальній цілісності [239, S. 20].

У першій частині своєї двогодинної доповіді на установчих зборах Вальберберзького гуртка 17 червня 1945 року засновник кельнської групи християнських демократів Л. Шверінг підкреслив необхідність союзу католиків із протестантами на паритетних засадах. Цей вислів відбивав політичний курс, який під час війни розроблявся деякими політиками й церковними діячами, які виступали проти розгрому фашизму дістав підтримку окупаційної влади західних країн, католицького і євангелічного духовенства та підприємницьких кіл Німеччини. Ці групи санкціонували політичний союз між обома конфесіями, щоб на основі об'єднати й мобілізувати всі сили. Другу частину доповіді він присвятив обговоренню програмних засад нової партії і закликав німецький народ до консолідації. Своє бачення програми нової партії він виклав у 29 пунктах програми, який однак не було взято за основу майбутньої програми християнських демократів британської зони [171, С. 41].

Відмежовуючись від партії Центру і веймарської демократії, фундатор у Кельні Г. Шеффер у 21 пункті свого проекту програми сформулював на основі цих поглядів на нову партію й запропонував назву партійної організації – Християнська демократична партія. Цей проект було взято за основу майбутньої програми документа і для його остаточного вироблення було створено комісію в складі 9 чоловік: Л. Шверінг, І. Гофман, С. Гартман, П. Шевен, Т. Шермейцель, П. Шлак, Е. Сельві, В. Варш, К. Циммерман. Пізніше їй приєдналися І. Альберт, Ф. Фуке, Г. Енке, К. Айхен [279, S. 12]. Після чергових нарад і обговорень між творцями партійного документа ХДС британської зони, коли не менше 5-ти проектів було відхилено, 1 липня 1945 року

[122, С. 313] був затверджений остаточний варіант проекту програмного документа християнських демократів британської зони: «Основні вимоги християнських демократів». В історію вони ввійшли під назвою «Кельнських тез» [10, С. 30-33].

Кельнські тези являли собою проект програми ХДС Німеччини з 20 пунктів, у яких окреслювалися основи німецької політики в післявоєнний час [Додаток Б]. У тезах християнські демократи закликали всіх об'єднатися на ковальських і будувати нову квітучу Німеччину на міцному фундаменті християнства і західноєвропейської культури.

Програма мала надрегіональний характер, бо була складена на основі християнського світобачення в її традиційному культурно-політичному формуванні, підтримувана з анти тоталітарних позицій і позиції християнського соціалізму у всіх західних зонах [251, С. 167].

Ідеологічною основою програми ХДС є християнська етика, яка розглядає кожну людську особистість неповторною і вважає її буття незамінним. Держава ж має створювати умови для розвитку творчих сил кожної особистості, дбати про нього та захищати його. Народ слід виховувати на основі відповідальності й самостійності. За словами К. Аденауера, свобода особистості є водночас безмежною і всебічною, вона зобов'язує кожного до відповідальності за себе і за свій народ [89, С. 86].

Програмна комісія збиралася ще 23 червня 1945 року, щоб уточнити деякі аспекти своєї подальшої роботи. Того дня комісія долучила до «Кельнських тез» звернення папи Пія XII від 2 червня 1945 року й лист доктора О. Шрьодера «Думки про політику у сфері культурного будівництва в новій народній державі», які були відтворені з пам'яті членів програмної комісії, бо бібліотеки й наукові інститути, де вони мали зберігатися, були знищені або розформовані в роки нацизму. Ці документи дали значний поштовх для подальшої роботи. У цих обставинах брошура Вельті «Принципи і розпорядження до перетворення німецькому життєвому простору» була також незрівнянною допомогою [10, С. 75].

Соціал-демократи, вступаючи в політичну боротьбу з християнським демократами, намагалися показати останніх союзницькій окупаційній владі невинним світли. Активісти СДПН всіляко намагалися підкреслити спадковість ХДС від колишньої партії Центру і таким чином згадати про помилки зроблені партією політичного католицизму на початку 30-х років. Намагання соціал-демократів не залишилися непоміченими з боку британської окупаційної влади. До кінця 1945 року християнські демократи зазнав відчутних утисків з боку англійців і, зокрема, від військового губернатора Робертсона, який власноручно підписав указ про заборону політичної діяльності майбутнього канцлера ФРН К. Аденауера [75, С. 20].

Уперше ім'я К. Аденауера згадується у зв'язку зі створенням нової партії ще до закінчення війни, коли до нього додому на початку квітня 1945р. завітав Л. Шверінг – один із засновників кельнської партійної організації майбутнього ХДС – і запропонував очолити нову партію. Але прийом у Рьонфорді, сімейном

К. Аденауерів, виявився сухим, діловим і дистанційним для співрозмовників. Увійти канцлер на пропозицію зайнятися відкритою політичною діяльністю йому обережно, бо його сини перебували в лавах Вермахту, і водночас йому думку, що ідея створити надконфесійну партію в обставині повної війни є утопічною [233, С. 95].

26 червня і 8 серпня 1945 р. Л. Шверінг ще раз відвідав майбутнього канцлера, але згоди не отримав. Наступна делегація на чолі з Карлом Арнольдом Бальгером Вензелем прибула до Рьондорфу і запропонувала К. Аденауеру 31 серпня 1945р. до кельнського дому рад, у якому мало проходити збори християнських демократів стати головою партії [285, С. 65]. Пізніше в до К. Аденауера Л. Шверінг підкреслював необхідність вступу колишнього бургомистра Кельна до нової партії і водночас повідомляв про обрання Аденауера на засіданні підготовчого комітету від 28 серпня 1945 р. до правління ХДС Рейнланду [84, С. 91].

К. Аденауер у кінці липня – серпні 1945 р. проводив «паралельну дипломатію». Не будучи залученим до кельнських процесів, він у своїх листах до обер-бургомістрів у Ганновері, Мюнхені й Гамбурзі висловлювався за об'єднання Християнсько-демократичної партії, відкидаючи назву «Християнська партія», яку запропонувала ХДС радянської зони окупації.

У листі обер-бургомістру Мюнхена доктору Шарнаглу від 21 серпня 1945 р. Аденауер уперше виклав свої уявлення про майбутню політичну організацію правих, тобто правіших від СДПН. Він не лише відкидав слово «соціалістичний», й обґрунтував необхідність існування ХДС як сили, яка зможе захистити країну від безпеки зі Сходу [122, С. 314].

Суперники, в тому числі Г. Шланге-Шьонінг, наголошували на недоліках політичної діяльності Аденауера, зокрема це стосувалося його сепаратистських дій за часів Веймарської республіки й фактичної заборони політичної діяльності британською владою восени 1945 р. [233, С. 152] З 4 травня до 6 жовтня 1945 р. Аденауер перебував на посаді обер-бургомистра Кельна, зважаючи на адміністративний досвід введення комунальних справ у 20-х роках. Вибір на К. Аденауера ще й тому, що його прізвище стояло першим у так званому «білому списку» британської окупаційної адміністрації. Пізніше, аналізуючи обставини, політичні конкуренти майбутнього канцлера висловлювали сумніви щодо його призначення. Вони підкреслювали, що велику роль у призначенні К. Аденауера на посаду бургомистра Кельна відіграли не його управлінські заслуги, а те, що його прізвище починалося з першої букви алфавіту, якою долі він опинився на першому місці [181, С. 107]. Через деякий час після заборони йому займатися політичною діяльністю, відвідувати м. Кельн і участь у громадських заходах. З листів К. Аденауера відомо, що декілька місяців їздив до міста лише з метою провідати свою дружину і задовольнити приватнокомерційні інтереси [90, С. 136]. У грудні, майже перед проведенням виборів у Бад-Голдесберзі, заборону зняли.

К. Аденауер, будучи антинацистом, належав до когорти небагатьох видатних діячів Веймарського часу, які пережили Третій Рейх, лояльно співпрацював

з усіма силами, завжди були готові йти на компроміс. Це був основний принцип майбутнього канцлера. Він говорив: «Політики, які займаються тільки демагогією, рідко бувають успішними у своїй діяльності. Тактична властивість впливати на людей навіть проти їхньої волі, прихилити до себе маленькими люб'язностями або товстими обіцянками, виносити «просту», «чисту», «ширу» правду на люди, водночас прикрашаючи її, якщо того вимагає ситуація, є кредо справжнього політика» [296, S. 96]. Намагаючись виглядати гідним довіри мільйонів співвітчизників народним обранцем, К. Аденауер також робив усе можливе, щоб біографи помічали його позитивно-ефективні дії як політика, громадського діяча й просто громадянина. Завдяки таким гнучким рисам він здобув собі прізвисько «хитрий лис» [245, S. 93].

Деякі його співвітчизники, і не тільки, вважали Аденауера ненадійним, як французи, неправдивим, як британці, жорстоким, як американці, та лукавим, як росіяни. Він був безпринципним рейнським сепаратистом, не мав чіткої програми розвиваючої стратегії, цілей, покладався на почуття й інтуїцію [161, С. 188]. Але водночас вони погоджувалися з тим, що лише такий політичний діяч потрібен був для німецького розбитого, приниженого народу. Він не чекав указівок ні звідки, а приймав рішення самостійно, втілював їх у життя і ніс за них відповідальність, якими б вони не були. Так, наприклад, у міжвоєнний час комуністи звинувачували колишнього бургомістра в надмірній витраті коштів на побудову адміністративних будівель і, кожного разу перевіряючи, комісія доводила протилежне [306, S. 88].

У більшості праць Аденауер виступає як ідеал державного діяча, політика, якого забезпечила стабільність і процвітання Німеччини на багато десятиліть наперед. Відновлення господарства, «економічне чудо», відродження демократії, стабілізація політичного життя, західна інтеграція – це інновації, які визначили долю післявоєнної Німеччини. До кінця своїх днів він виступав за те, щоб тримати німецьке питання і юридично, і політично відкритим, щоб дочекатися моменту, коли стане можливим об'єднання розколотої держави [318, S. 13]. «Воля», «мир», «єдність» – були гаслами й принципами бундесканцлера. Він належав до тих, хто думав категоріями оновлення.

Незважаючи на те, що ХДС була спадкоємицею партії Центру, це не відкидало суттєвих відмінностей між цими партіями, оскільки прихильники політичного католицизму також приступили до відновлення своєї партії. Постійні дискусії, зіткнення, але водночас і переговори про об'єднання проводилися між ними ще протягом багатьох років [278, S. 157].

У свою чергу, за співпрацю з католиками висловилися діячі євангелістських кіл, які переважали в Північній Німеччині і спиралася на консервативно налаштовані середні верстви населення. Тут створювалися партійні первинні організації, які політично стояли праворуч від соціал-демократії і ліворуч від партії Центру, яка також була відновлена після Другої світової війни. Пастор Г. Лютц підкреслив, що євангелісти є частиною «єдиної християнської суспільної організації», і тому союз необхідний для двох конфесій. На користь нової партії також висловився колишній член Німецької національної партії євангеліст

Гольцапфель. Будучи близьким другом К. Аденауера, він відіграв велику роль у поширенні ідей ХДС у Східній Вестфалії, Шлезвіг-Гольштейні, Ганновері, Брауншвейзі, Ольденбурзі й інших місцевостях Північно-східної Німеччини. Мільйони протестантів, такі як Р. Пфердменгес і Г.-Й. Абс, також брали участь у партійних засіданнях кельнської організації і стали важливими фінансовими й організаційними консультантами партії [267, S. 171].

Незабаром євангелічне церковне керівництво на конференції в місті Тайга 12 серпня 1945 р. привітало створення біконфесійної партії, яка відповідала вимогам протестантів. Тоді «грюндерські гуртки» приступили до створення місцевих організацій християнської партії на Півночі Німеччини. На гуртках працювали колишні функціонери християнських профспілок і члени колишньої партії Центру [270, S. 21].

ХДС створювався не централізовано, згори, прийняттям якогось одного загального акта, а знизу, шляхом багатьох спонтанних ініціатив. Пропонувалися також і різні назви майбутньої партії, як наприклад, «Республікансько-християнський союз», «Християнська народна партія» чи «Християнська народна партія». Тоді як частина євангелістів на чолі зі старшим пастором Грубером говорила про назву «Християнської партії» на широкій демократичній і соціальній основі, католики (Генріх Фоккель) надавали перевагу назві християнської народної партії, посилюючись на значення природного права. Переміг компроміс. Назва «союз» повинна була задовольнити представників великих християнських конфесій. Щоб уникнути гострих суперечностей і розривів, і ззовні засновники партії мусили ставити загальну суспільну мету першій план [210, S. 183].

Процес зародження партійних організацій християнських демократів відбувся і в інших містах британської зони в кінці літа – на початку осені 1945 року. 17 серпня 1945 року на зустрічі між представниками вестфальських християнсько-демократичних кіл було обговорено питання про назву партії і досягнуто узгодженості. Не в останню чергу під впливом установчих ініціатив рейнських ХДС була закріплена існуюча назва.

Основним результатом Дюссельдорфської конференції 20 серпня 1945 року, на якій брали участь більш ніж 80 представників із 43 міст Рейнланду, було прийняття остаточного рішення проти відновлення партії Центру й утворення біконфесійної політичної партії.

Християнсько-демократична партія – нова партія землі Північний Рейн-Вестфалія розпочала свою політичну діяльність 2 вересня 1945 року після проведення загального зібрання делегатів християнських демократів Рейнланду в чисельності 200 чоловік в Кельні. Концепція великої християнської партії знайшла відгук серед політично активної частини населення західних земель [323, S. 16]. Замість партійного голови була обрана президіальна рада, до якої входило 7 членів, а номінальне головування запропонували Л. Шверінгу. До ради входили Йоганнес Олберс, Якоб Дезелер, Анне Франкан, Роберт Лер і Рудольф Пфердменгес. У загальному складі членів ради католики домінували над протестантами у співвідношенні 3 до 1. У професійно-соціальному складі були

також відмінності: службовці становили половину членів правління, у той час як робітники і ремісники лише чверть. Колишні члени партії Центру переважали над іншими представниками політичного спектру у співвідношенні 3 до 1 [271, S. 32].

У інших землях британської зони окупації процес формування партій християнських демократів тривав довго, зважаючи на змішаний конфесійний характер населення і залучення потенційних членів партій. К. Арнольд, учасник колишньої партії Центру, разом з прихильниками обох конфесій 24 листопада 1945 р. став засновником ХДС в Дюссельдорфі [208, S. 30].

Засновниками трьох земельних організацій ХДС у Нижній Саксонії, які перебували під англійською окупацією, були колишні діячі партії Центру [258, S. 195]. У Бремені земельні організації довгий час перебували в стадії формування (до червня 1946 р.). Перевага протестантського населення й відсутність у регіоні активних діячів християнських демократів зумовили затримку партійного розвитку. Основне ядро нової політичної сили складало колишні учасники Німецької демократичної та Німецької народної партій. До нової політичної організації входили також і колишні члени НСДАП, які пройшли перевірку окупаційної влади [294, S. 74].

1 жовтня 1945 року «Християнсько-демократична парія» була заснована в Гамбурзі відомими політичними діячами В. Хайном, Р. Базелем, членами колишньої партії Центру й діячами «Християнського співробітництва» [98, S. 41]. Але лише влітку 1946 року відбулися місцеві установчі збори в Гамбурзі, на яких було затверджено політичний курс партії, який спирався на «Франкфуртські тези».

У землі Шлезвіг-Гольштейн на основі 3-х основних груп християнсько-консервативного кола в Східній Гольштінії, кількох груп колишньої Німецької народної партії на чолі з К. Шрьотером і рендсбурзької групи, яка оформилася навколо шлезвіг-гольштейнського селянського об'єднання, почало формуватися ядро земельної організації. Офіційно партійна організація землі була проголошена 4 січня 1946 р. під назвою «Демократичний союз» у Рендсбурзі. Головою організації став К. Шрьотер, а не Г. Шланге-Шьонінг (активіст, видатний діяч ХДС, один із претендентів на посаду голови партії), тому що останній відмовився брати участь в установчому засіданні. Він не погоджувався із засновниками щодо назви партії, наголошуючи на відсутності в назві слова «християнський». У решті-решт під його тиском у лютому цього ж року повторно було скликане зібрання, результатом якого стала зміна назви партії з додаванням терміна «християнський».

У той же час у кінці вересня 1945 року в Бад-Годесберзі відбулася перша зустріч керівних представників ХДС і СДПН як найбільших і найвпливовіших партій Німеччини. Відомі відносини ХДС із його найбільшим конкурентом СДПН склалися зі змішаним успіхом. То партії ставали запеклими ворогами напередодні проведення виборів, то за певних обставин musли співпрацювати у земельних урядах. Керівником делегації соціал-демократів був Зеверінг, а ХДС представляли Герр. Шверин, Аленауер, Варш. Виходячи з твердження, що дво-

ма партії повинні домовитися спільно співпрацювати на благо країни, ринські демократи й соціал-демократи повинні були досягти взаємної м. Але такої домовленості не було досягнуто, оскільки соціал-демократи рито критикували ХДС як партію захисників власників і монополій, яка кригоує ідеї християнства для маскування, і наголосили, що лише СДПН мчим 80 років несла «прапор принципів миру й демократії» [75, С. 188].

Крім активно діючих берлінського і кельнського партійних осередків, на терті Німеччини зароджувалися і інші місцеві організації. Одним з таких і Франкфуртська партія християнських демократів. Незважаючи на існування і міст-засновників ХДС, найбільше можливостей для розбудови партії було ринкфурт-на-Майні. Ще до закінчення війни група «лівих» інтелігентів мта обговорення питання про створення нової партії. Це були здебільшого мники, декілька католицьких священників, колишні члени партії Центру: мрк, К-Г. Кнаппстайн.

Франкфуртське коло засновників ХДС охоплювало колишніх прихиль в партії Центру, працівників «Рейнської народної газети» і євангелічних мників. Їхній заклик від 15 вересня 1945 р. наголошував на прийнятті мого курсу на впровадження «економічного соціалізму на демократичній мті» [219, S. 55]. 11-го листопада 1945 р. відбулося перше велике громадське мння нової Християнсько-демократичної партії у Франкфурті-на-Майні. При мми були приблизно 800 осіб, організатори В. Дірк, Ф. Вебер, Є. Когон [214, м).

Незадовго до зібрання 11 вересня 1945р. В. Когон і В. Дірк склали «Франк- мські тези» на зразок кельнських тез (опубліковані 14 жовтня 1945 р., піз- м) їх оформили у «Франкфуртську брошуру»), у яких червоною ниткою мдили ідеї «християнського соціалізму», які слід було втілити в життя мосенної Німеччини. «Франкфуртські тези» були не такими радикальними, мрлінський «Заклик до німецького народу», і не занадто узагальнюючими, мельнські тези». Франкфуртські християнські демократи прагнули побуду- м економічний соціалізм на демократичній основі шляхом часткової націона- м у громадську власність важкої промисловості й великих банків. ХДС мдали співробітництво з групами і партіями різних напрямів за умови, що м діють на платформі демократії і не ставляться вороже щодо християн- м ідей і принципів [47, S. 42].

У «Франкфуртських тезах» гучно проголошувалися права та свободи мдин, соціальний захист і запровадження соціального страхування, право м на виховання дітей у християнському дусі, участь робітників у роз- мді прибутків на підприємствах. Але, незважаючи на гучні заяви щодо млізації, пріоритетним тут ставився розвиток особистої приватної ініціа- м конкурентоспроможності [224, S. 25].

Теорія «християнського соціалізму» повинна вводитися не лише в еко- м чи політику, а й в інші галузі суспільно-громадського життя. Суттю і мю всіх соціалістичних заходів, як трактували християнські демократи, мню бути не посилення влади держави чи воєнної влади, а вимушений крок

в умовах зруйнованої країни, щоб покращити добробут широких мас населення. Але щоб досягти його треба, з одного боку, одержавити господарство, а з іншого – демократизувати економіку [238, S. 201].

В американській окупаційній зоні у Штуттгарті 25 вересня 1945 року була створена «Християнсько-соціальна народна партія» за участю колишніх централів, учасників протестантської соціальної народної служби й членів християнських профспілок. Засновники прийняли як основу своєї програмної платформи берлінський «Заклик до німецького народу», проголошений 26 червня 1945 року, але акцентували увагу на більшій ролі християнських ідей у політиці й послабленні тиску держави на розвиток усіх сфер народного господарства [219, S. 55].

Там, де була більшість католиків, установча фаза проходила швидше, ніж у регіонах, у яких домінували традиційно консервативні чи ліберальні евангелічні християни [315, S. 126].

У Південному Бадені сформувалася «Баденська Християнсько-соціальна народна партія» з центром у Фрайбурзі й Констанці під протекцією місцевого архієпископа. У північному Бадені в лютому 1946 р. з центром у Хайдельберзі засновано земельну організацію ХДС.

В Південному Вюртемберзі-Гогенцолерні на початку 1946 року була заснована «Християнська народна партія». Її фундатором став колишній діяч партії Центру доктор Ф. Вайс. А у північному Вюртемберзі-Гогенцолерні вона заснована – 13 січня 1946 р [108, S. 252].

Спорідненою з ХДС партією після війни і протягом багатьох наступних десятиліть залишався ХСС. 10 жовтня 1945 року у Вюрцбурзі було сформовано, а 8 січня 1946 року затверджено Статут і програму нової християнсько-консервативної партії, яка пізніше дістала назву «Християнсько-соціальний союз». Програма партії мала підкреслено більш консервативний і католицький характер, ніж програма ХДС [228, S. 38], і в якій проголошувалася підтримка вільного економічного розвитку без втручання держави, а також принципи демократичного розвитку всередині країни. У зовнішньополітичній діяльності ХСС виступав за створення «європейської конфедерації» для захисту християнської західної культури. У Баварії ХСС орієнтувався на католицькі і федералістські традиції колишньої Баварської народної партії. Лідерами ХСС були А. Штегервальд – лідер католицьких робітничих профспілок у часи Веймарської республіки, Ф. Шеффер – колишній керівник фракції Баварської народної партії в Рейхстазі, а після війни – прем'єр-міністр Баварії, Й. Мюллер та А. Хаусляйтер. На посаді головного секретаря Християнсько-соціального союзу почав свою політичну кар'єру Франц Йозеф Штраус [243, S. 399].

Як писав пізніше один із лідерів ХСС Й. Штраус, коли проводилася підготовка до створення партії, чітко окреслилося два крила засновників, які, в свою чергу, відстоювали власні підходи до заснування ХСС. Перша група, до якої входили в основному католицькі церковні діячі, відстоювала ідею відновлення Баварської партії веймарського зразку. А інша група, підтримана

Штегервальдом і Й. Мюллером, спиралася на нові християнсько-демократичні принципи. 31 березня 1946 року відбувся перший з'їзд ХСС [79, S. 92].

Кельн, Франкфурт-на-Майні і Берлін були основними центрами політичної організації християнських демократів, і кожен з них претендував на роль рідно-засновника ХДС. Те, що Берлін мав спочатку перевагу, можна легко пояснити: місто було столицею держави й сприймалося переможцями-союзниками як політичний центр. У Берліні вперше було проголошено про існування організації християнських демократів, але в Кельні сформувалося основне ядро лідерів ХДС, а в подальшому – активних політичних діячів. Тому між двома містами точилася гостра боротьба за вирішення цього питання, у якій перемогу отримав Кельн.

У більшості випадків між колами засновників у різних місцях здебільше не існувало тісного зв'язку, що засвідчує ідентичність поглядів християнських демократів і втілення їх у життя на всій території Німеччини.

У західних окупаційних зонах політичні партійні організації виникали внаслідок натиску на місцевому рівні. Місцева військова адміністрація ще до введення в дію офіційного дозволу про відновлення політичного життя в рамках своєї діяльності багаторазово закривала очі на проведення зібрань і діяльність політичних угруповань. Наприклад, 10 серпня 1945 р. кельнський міський комітет надав дозвіл на заснування Християнсько-демократичної партії для Кельна [335, S. 36].

Першою дала дозвіл на створення політичних організацій американська окупаційна влада 13 серпня 1945 р. Одночасно як американська, так і британська окупаційна влада не допускала концентрації політичних сил на більш низькому рівні.

Але оскільки процес формування ХДС дещо більш швидкими темпами відбувався не в американській, а в британській зоні, то всі політично активні сили, незалежно від політичної належності, чекали зняття заборони діяльності саме в британській зоні. Її було знято вже 15 вересня 1945 року [71, S. 112]. Проте відповідний дозвіл для відновлення діяльності політичних партій був опублікований тільки в другій половині вересня, у той час як виступили про заснування профспілок британської штаб-квартири вже 6 серпня, а розіслані німецьким бургомістрам. Офіційний дозвіл на відновлення повного життя британський військовий уряд опублікував наказами № 8-12 від 15 вересня 1945р., які регулювали дозвіл на створення політичних партій, проведення відкритих дискусій, суспільних неспілітичних зібрань й відкритих зборень в британській окупованій території та інших суспільних видів діяльності.

Союзники висловилися за дозвіл на створення демократичних партій у британській зоні після того, як у радянській зоні цей процес став набирати сили з початку 1945р. Новостворені партії мали отримати ліцензію і пройти жорсткий фільтр на політичну лояльність [263, S. 68].

Дозвіл на відновлення політичного життя у французькій зоні було дано 12 грудня 1945 року [72, S. 113]. Пояснити таку затримку з боку французів

можна їхнім негативним ставленням до відтворення колишньої могутності Німеччини, який завдав чимало шкоди.

У землі Рейнланд-Пфальц (французька зона) первинні осередки організації оформилася лише в лютому 1947 р., головою об'єднання їх став колишній веймарський демократ П. Алтмаєр. Це було зумовлено тим, що французька окупаційна адміністрація заборонила діяльність політичних партій до кінця 1945 р., а пізніше підтримувала партійні організації із сепаратистськими тенденціями [222, S. 77]. До об'єднаної на регіональному рівні землі Рейнланд-Пфальц – уніфікованої організації ввійшли майже всі колишні члени партії Центру й кілька євангелічних груп [295, S. 65].

У Саарі, який після Другої світової війни був відокремлений від Німеччини, 10 січня 1946 р. була заснована «Християнська народна партія Саару». Вона не підтримувала контактів з аналогічними організаціями ХДС на інших територіях Німеччини, але діяла як партія відповідно до кельнської програми 17 червня 1945 р. Головою Християнської народної партії Саару було обрано Й. Гофмана, який недавно повернувся з політичної еміграції, а пізніше став першим прем'єр-міністром землі. Він обрав профранцузький курс діяльності партії, який зберігався до початку 50-х років.

В основному земельні організації на місцях вирішували аграрні питання, займалися облаштуванням біженців, житловим забезпеченням населення, створювали жіночі, молодіжні комітети, комітети, які займалися проблемами культури ЗМІ [108, S. 253].

Будучи новою партією, але з глибоким історичним корінням, Християнсько-демократичний союз увібрав у себе найкращі здобутки своїх попередників – республіканських партій Веймарської республіки. ХДС врахував неспроможність колишніх партій сформувати стабільний уряд, партійно-політичну роздробленість буржуазного табору, догматичну, ідеологічну законсервованість багатьох партій Веймарської республіки і спроби відстоювати окреслені соціальні інтереси [319, S. 118]. Тому, з одного боку, демократи продовжили традиції політичного католицизму, а з іншого – залучили на свою сторону колишніх прихильників інших партій і зберегли центристське становище партії в політичній системі. Як і партія Центру, і ХДС ішов на співпрацю і з лівими, і з правими.

Після Другої світової війни нові християнські партії й рухи заповнили політичний вакуум як у Німеччині, так і в інших державах. А після початку холодної війни стали «несоціалістичною альтернативою комунізму». Християнські демократи на відміну від представників християнського соціалізму і традиційного конфесійного консерватизму вирізнялися здатністю до адаптації. Успіх вимагав гнучкої, обґрунтованої, обережної політики з урахуванням національної специфіки розвитку [162, С. 62].

Таким чином, процес створення місцевих і регіональних організацій християнських демократів у чотирьох окупаційних зонах розпочався після розгрому нацизму, але за своєю динамікою та обставинами помітно відрізнявся в залежності від зони окупації. У Східній Німеччині християнські демократи розпочали свою діяльність у червні 1945 р., але під ідейно-політичним тиском радянської

адміністрації. Тоді як на заході країни фундатори ХДС отримали свободу для ідейного і організаційного самовираження лише у другій половині 1945 р. На кінець осені 1945 року у радянській, британській і американській окупаційних зонах сформувалися регіональні партійні організації зі спільною організаційною структурою, керівними органами. З появою і діяльністю цих і регіональних організацій християнські демократи розробили і опублікували кілька своїх програмних документів серед яких були «Заклик до єдиного народу», розроблений у Берліні, «Кельнські тези» рейнського регіону, «Франкфуртські тези», складені у Франкфурті-на-Майні американської окупаційної зони.

Тема 2. СТАНОВЛЕННЯ ЄДИНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ ДЕМОКРАТІВ ТА ЇХНЯ УЧАСТЬ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ (ГРУДЕНЬ 1945 р. – КІНЕЦЬ 1948 р.)

§1. Перші спроби консолідації партій на міжзональному рівні і проголошення ХДС

Становище в західних зонах між 1945 і 1949 р. було зумовлене цілком безсилля Німеччини перед державами-переможцями. Християнські демократи, які на кінець 1945 року – початок 1946 рр. у процесі формування єдиної організації не обіцяли німецькому народові швидке відновлення власної держави, а прагматично прагнули консолідуватися на зональному і міжзональному рівнях.

На початок зими 1945 р. у переважній більшості регіонів уже діяли осередки християнських демократів. У зв'язку з цим, цілком закономірно постало питання про початок процесу об'єднання регіональних організацій на загальнонімецькій основі. 4 грудня 1945 р. К. Аденауер разом із письменницею М. Шлютер-Хермес сформулював меморандум, який пізніше став ідеологічним підґрунтям для об'єднання партій.

У меморандумі, який виробив К. Аденауер разом із М. Шлютер-Хермес, викладені на основі християнської моралі принципи взаємин держави й громади, сім'ї й громади; держави й суспільства. Основна увага держави й громади була приділятися розвитку середнього прошарку населення, дрібним і середнім ремісничим підприємствам. Економічна й соціальна політика мусила ґрунтуватися на потреби індивідуума, а не держави. Співробітництво із західними державами на паритетних засадах також було необхідним у зв'язку з розгортаннями «холодної війни», конфронтації Сходу й Заходу [299, S. 36].

Вивчення державного устрою майбутньої Німеччини укладачі також втілювали у зазначеному партійному проекті програми. Створення централізованої

єдиної держави розглядалося укладачами, як негативний, небажаний крок. Для трьох західних окупаційних зон вони хотіли ввести форму федеративних відносин, при якій кожна федеральна земля повинна була отримати максимум політичних і економічних прав. На думку Аденауера, новостворена держава мала являти собою синтез федерації й унітарної держави [239, S. 24].

Перша зустріч християнських демократів західних зон окупації, яка ввійшла в історію під назвою «імперська зустріч» [98, S. 42], відбулася 14-15 грудня 1945 р. в залі педагогічної школи в Бад-Годесберзі недалеко від Бонну. У ній взяло участь 250 делегатів з усіх зон окупації. Саме на цій зустрічі мало вирішуватися питання про початок об'єднання земельних організацій у єдину партію на загальнонімецькій основі; питання відбудови держави, економіки й суспільства; мали обговоритися питання формування німецької виборчої системи, питання денацифікації й концепції конфесійної школи [210, S. 224].

На той час неможливо було здійснити остаточне об'єднання партій на загальнонімецькому рівні, тому що представники французької зони не могли без дозволу окупаційної влади брати участь у діяльності партій у регіоні, а радянська військова комендатура заборонила засновнику берлінської партійної організації А. Гермесу – діючому президенту німецького селянського об'єднання їхати до Бад-Годесберга, хоча він і був ідейним засновником проведення такої зустрічі. Напередодні зібрання йому з великими труднощами вдалося прибути в Бад-Годесберг на місце зустрічі разом з сім'єю без права повернення в Берлін. Узагалі, радянська окупаційна адміністрація надала неофіційний дозвіл на виїзд зі східної зони трьом активістам нової партійної організації (в тому числі й А. Гермесу) за умови, що вони залишать керівні посади в партії [330, S. 62]. Так, 19 грудня 1945 р. А. Гермеса було знято з посади керівника християнських демократів східної зони, й він назавжди емігрував до Західної Німеччини [270, S. 33]. На засіданні лідеру партії радянської зони було надано три години до виступу, що означало висунення його як одного з претендентів на посаду голови загальнонімецького ХДС.

Спочатку на конгресі головував Л. Шверінг – голова рейнської партійної організації, потім інші керівники ХДС західних зон: Ламберт Лессінг, Ернст Келер, Герман Зімер, Артур Кеттерер і Август Кюн.

На зібранні в Бад-Годесберзі було остаточено узгоджено й затверджено назву майбутньої партії – Християнсько-демократичний союз [326, S. 97] – замість Християнсько-демократичної партії, сформульованої в Кельні, Християнсько-соціальної народної партії – в Бадені і Християнської народної партії – в Салрі. Назву ХДС запропонували представники східної зони, і їй було попередньо схвалено за кілька днів перед початком з'їзду в Гессені. При попередньому обговоренні назви партії делегати висловлювали різні думки щодо назви. Одні пропонували назву «Християнський союз», таким чином наголошуючи на загальнохристиянському значенні партії, інші – «Християнський народний союз». Але ні перша, ні друга назва не були затверджені. К. Аденауер говорив, що відсутність слова «демократичний» у назві могла викликати з боку окупаційної влади недовіру до нової політичної партії, що могло негативно вплинути на

її діяльність [90, S. 136]. Крім того, союз мав представляти політичні демократичних партій Веймарської республіки, які, у свою чергу, представляли інтереси всіх верств населення Німеччини [307, S. 108], і відмежуватися від Веймарського політично-хаотичного партійного розвитку [250, S. 43]. Лише християнські демократи залишили стару назву партії на довгі роки: Християнсько-соціальний союз.

Із самого початку своєї діяльності ХДС стояв на федералістських позиціях, у тому числі і в організаційній структурі. Коли пізніше – в серпні 1947 р. – вступив із соціальних питань від землі Рейнланд-Пфальц – А. Ціммер вимагала реформи організаційну реформу, яка б призвела до створення уніфікованої, центральної партії, її вимоги були відхилені не тільки баварськими представниками, а й К. Аденауером.

На з'їзді було прийнято рішення про заснування Генерального секретаріату для британської зони в Кельні і створення комітету міжзонального зв'язку в місті Фрэнкфурт-на-Майні під керівництвом гессенського комерційного діяча землі Б. Дьорпінгхауза [98, S. 42]. Завдання комітету полягало у формуванні принципів економічної, соціальної й культурної політики, прийнятті організаційних звітів про становище окремих земельних організацій. Свою роботу він розпочав уже 14 лютого 1946 р. На першому засіданні були присутні представники з Рейнланд-Вестфалії, Баварії, Баден-Вюртембергу, Берліна, Гессену й французької зони. Вони вирішували питання наступного міжзонального з'їзду, результати комуніальних виборів в американській зоні і діяльність ХДС у радянській зоні [46, S. 1].

У Бад-Годесберзі вирішили, що 200 делегатів земельних організацій повинні представляти всі регіони на наступному загальнонімецькому засіданні, при цьому число представників скоротилося до 150 і кількість представлених партій залежала від кількості населення тих чи інших земель.

Генеральний секретаріат повинен був здійснювати координацію й інформаційний зв'язок між партійними організаціями. До 1950 р. Генеральний секретаріат був створеною установою, яка координувала зв'язок між земельними організаціями, діяльністю зон в Економічній і Парламентській радах. Пізніше до завдань секретаріату ввійшли підготовка й проведення засідань з'їздів, робота з пресою, радіо та громадськістю, налагодження контактів з органами управління в різних зонах, організація й фінансування виборів до Бундестагу і підготовка до з'їзду федерального з'їзду партії ХДС у Госларі 1950 р. У секретаріаті працювало 30 штатних працівників [315, S. 123].

На початку 1946 р. відбулося кілька важливих зустрічей християнських демократів британської зони, які визначили подальшу політичну лінію партії. 8 лютого в Дюссельдорфі відбулося офіційне засідання виконкому, на якому мали місце обрані представники від Рейнландської організації ХДС у так звану Зональну консультативну раду – орган, який британська влада вирішила створити в місті Фрэнкфурт-на-Майні з метою перетворити його у подальшому в ядро зонального уряду [195, S. 340]. На засіданні всі питання перебували в стадії підготовки і тому не були прийняті рішення. Пропозиції, які виносили на розгляд члени партії британської

зони, мали затвердити лише на наступному засіданні. Через два тижні, 21 січня 1946 р., знову в Дюссельдорфі християнські демократи продовжували вирішувати питання: заснування зональних комітетів, утворення тимчасового управління, яке розробляло програму партії британської зони окупації, вирішення питань про склад партії, про реформу виборчого права, вироблення єдиної партійної лінії. На цьому засіданні були обрані делегати на зональний з'їзд ХДС, який планували провести в Херфорді в кінці січня 1946 р. [88, S. 45].

На цьому зібранні християнських демократів, на якому обрали голову зонального комітету ХДС британської зони окупації відбулося 22-23 січня 1946 р. в Херфорді (Вестфалія) [228, S. 47]. Ним виявився К. Аденауер. Зробивши політичний «хід конем», він змінив ситуацію, сівши самовільно на стілець голови управління [195, С. 343], на який претендували багато фундаторів ХДС: А. Гермеса, Г. Шланге-Шьонінг, Л. Шверінг, Р. Гольцапфель. Перші два демонстративно покинули зал засідань у перший день, Л. Шверінга через два дні за підтримку впливової протестантської общини К. Аденауер змістив із поста голови рейнландської організації ХДС, а Р. Гольцапфеля зробив своїм першим заступником. Таким чином майбутній канцлер зайняв своє місце в політичній структурі партії, місце народного представника у Гамбурзькій зональній комісії, місце депутата рейнської провінційної ради [233, S. 145].

Об'єднання партії йшло швидкими темпами, тому що британські органи влади з початку 1946 р. надавали політичним партіям, муніципальним організаціям усе більше повноважень. Реорганізація управління окупаційної зони призначення урядів і парламентів земель мало відбутися найближчим часом.

Наступним кроком до об'єднання партії в межах британської зони окупації стало організаційне засідання 32 представників партії 5 лютого 1946 р. у Крэфельді, у будинку євангелічної общини. Засідання повинно було розглянути чотири основних питання: проведення виборів до місцевих органів самоуправління, обговорення доповіді Шмідта-Вуппертала про реформу виборчого права, повідомлення з комітетів зон та інші питання. Також порушувалося питання про головування Аденауера в регіональній партійній організації британської зони.

Перед дослідниками постає питання: чи міг К. Аденауер займатися політикою, бути головою однієї з найбільших і найвпливовіших партій Німеччини, стати канцлером ФРН і навечно закарбувати в історії своє ім'я. За складом характеру й виховання майбутній канцлер був управлінцем і відчував себе у виконавчо-адміністративній сфері, як риба у воді. За іронією долі, наказ Д. Баррахлоу – британського бригадного генерала – подарував Німеччині і всьому світові одного з найталановитіших політиків.

Але, незважаючи, на сильний опір партійних конкурентів Аденауера, за підтримки невеликої групи євангелічних політиків, його визнали головою управління ХДС землі Північний Рейн-Вестфалія.

Вибори голови зонального комітету у Крэфельді проходили не бездоганно. Кандидатура К. Аденауера не була єдиною й найкращою серед представлених. На цю посаду висувалися видатні партійні діячі, засновники ХДС, яким не був

Аденауер: Л. Шверінг, К. Арнольд, О. Шмідт. Майбутнього канцлера називали «понатним католиком», «фюрером католицької партії Центру». Але К. Аденауер, завдяки великому досвіду, витримці й поміркованій наполегливості з успіхом дискутував зі своїми конкурентами, особливо це стосується А. Гермеса, Кайзера, Л. Шверінга – голови рейнської партійної організації британської зони окупації до січня 1946 р. і Г. Шланге-Шьонінгена. Останній претендував на посаду голови партії за підтримки обмеженого кола шлезвіг-гольштейнських баронів [328, S. 56].

А. Гермес хоч і був на перших етапах формування ХДС політичним конкурентом Аденауера, але після переїзду засновника берлінського ХДС у британську зону в кінці 1945 р. став для майбутнього канцлера добрим приятелем і товаришем по партії. Дуже часто Аденауер запрошував Гермеса до себе додому, а в лютому р. запропонував посаду міністра сільського господарства у першому федеральному уряді, про що свідчить їхнє листування, і вважав його гідним наступником на посаді канцлера після себе.

З Г. Шланге-Шьонінгом К. Аденауер мав гострі суперечки після з'їзду в Херфорді. Пізніше у своїх листах майбутній канцлер зазначав про ці розбіжності, де звертав увагу на тактичні помилки Г. Шланге-Шьонінга. Називати ХДС партією Центру, партією правого спрямування, партією, до якої входять і ті, хто стоїть правіше СДПН, і вважати, що ХДС не є партією робітників, було стратегічною помилкою Шланге-Шьонінга. Усі ці погляди однопартійця Аденауера гуманітано відкидав [87, S. 316-317].

Наступним кроком у діяльності ХДС британської зони стало утвердження зональної програми подальшого розвитку країни. У Негайм-Хюстені, в шпиталі Каролінгів, де зональний установчий комітет зібрався вдруге в кількості 26 делегатів із 26 лютого по 1 березня 1946 р., була розроблена й прийнята програма партійної організації британської зони окупації, обов'язкова для всіх земельних організацій [294, S. 78].

Негайм-Хюстенська програма відчутно відрізнялася від своїх попередниць. Вона являла собою компромісний варіант, який міг втихомирити неспереборні суперечки між різними партійними групами.

У досить довгій преамбулі подано опис німецької історії, переглянуто перспективні позиції, зокрема звучить відмова від матеріалізму, який приніс із собою тільки розруху. Значалося, що відновлення країни можливе лише тоді, коли суспільство звернеться до принципів християнської етики. Тільки право, порядок, честь і свобода особи розбудують справжню демократію в федеративній країні [64, S. 181]. Загроза для демократії, на думку голови британського ХДС і більшості членів, могла прийти з боку Радянського Союзу, тому треба було докласти всіх зусиль, щоб не допустити цього [287, S. 18].

Наступні програмні цілі висвітлені в трьох розділах, які, у свою чергу, поділені на підрозділи. Висувалися вимоги соціалізації великої промисловості (зокрема гірничої), але з застереженням про вирішення цього питання в майбутньому, бо на той час воно не було практично-нагальним. Голова зонального комітету британської зони К. Аденауер особисто виступав проти надмірної,

всезагальної соціалізації й соціалістичних експериментів в економіці, концентрації політичної й економічної влади в одних руках [88, S. 50].

К. Аденауер виступав проти передачі великої промисловості у власність держави. Він стверджував, що націоналізація призведе до створення тоталітарної держави, яка стане жорстким і жорстоким роботодавцем. Щоб запобігти цьому, потрібно створити змішані підприємства, «саморегулюючі корпорації, у яких на рівних будуть представлені робітники, роботодавці та споживачі». Це й буде реальним втіленням соціального партнерства, участі робітників і їхньої відповідальності в управлінні промисловістю [123, С. 324].

Після війни ідеї «християнського соціалізму», за які палко виступали лідери християнського профспілкового руху Алберт і Арнольд, поширювалися по всій Європі, і відмова від них могла відштовхнути прихильників ХДС. О. Шмідт, один із керівників християнських демократів британської окупаційної зони, навіть вимагав провести ґрунтовне обговорення програми, звинувачував Аденауера в лобіюванні остаточного проекту програми. У результаті програма без положень про надмірну соціалізацію була прийнята одностайно, незважаючи на протести лівих профспілкових сил. Але не всі ліві сили в ХДС виступали проти програми Аденауера. Одним із прихильників з кола профспілкових лідерів був Йозеф Гокельн. У 1928 - 1933 рр. він обіймав посаду секретаря католицького робітничого союзу в Дюссельдорфі, після війни відповідав за роботу ХДС із пресою. Він підтримував проект голови й намагався в цьому переконати інших своїх товаришів по партії.

Ситуація в Німеччині була залежною від політики союзників, і самостійно приймати постанови для подальшого відновлення господарства німецької політики не могли. Але в майбутньому, вважали християнські демократи, економічний розвиток мав бути пов'язаним зі свободою вибору, внаслідок чого відбудеться справедливий розподіл економічного прибутку серед населення без його концентрації в руках окремих осіб [64, S. 182]. Економіка повинна служити розвитку творчих сил людини й суспільства. Тому потреба в тотальному плануванні державного господарства відпадає. Суспільство має досягти таким чином кілька цілей одночасно: соціального перетворення в господарстві та суспільстві, справедливого розподілу економічного доходу (не власності!) й перемоги над духом класової боротьби [246, S. 129].

Соціальні проблеми християнські демократи пропонували розв'язати також за принципами християнської етики на основі налагодження взаємин між державою й особою, між різними націями однієї держави, між державою та церквою. Питання сім'ї, молоді, церкви, освіти, жіноче питання мали пріоритетне значення в програмі. Партія готова була співробітничати з усіма партіями, незалежно від політичного спрямування. Щодо зовнішньої політики, то тут брався курс на співробітництво з усіма країнами і на входження Німеччини до європейської спільноти [88, S. 49].

З подачі голови зонального комітету британської зони був вироблений принцип поміркованої соціалізації промисловості на чому наполягали інші члени партії.

У другій половині серпня 1946 р. відбулося два з'їзди ХДС британської зони, як цілковито сформованої партії регіонального масштабу, де розв'язувалися нагальні питання: проблеми біженців зі східної зони, Польщі Чехословаччини. Відбутнє Німеччини нерозривно пов'язувалося з розвитком Західної Європи. Тому, на думку християнських демократів, швидше вирішення «німецького питання» в умовах розгортання «холодної війни» для союзників було нагальною потребою [270, S. 34]. У післявоєнний час вони, в основному, займалися найскладнішими питаннями: західна зовнішньополітична орієнтація Німеччини, демократичний розвиток країни, поліпшення продовольчого становища в західних землях, припинення політики демонтажу, економічне й політичне відродження зони [92, S. 294].

Кінець 1945 р. - початок 1946 р. ознаменувався для ХДС переломним моментом. Фактично у всіх регіонах завершився або завершувався процес внутрішнього організаційного формування партії й почалося об'єднання спочатку на зональному, а з 1946 р. на міжзональному рівнях. На міжзональному з'їзді у Вад-Годсберзі було прийнято і затверджено єдину назву партії Християнсько-демократичний союз і створено керівні координуючі органи як Генеральний секретаріат і Комітет міжзональних зв'язків. На цьому етапі вагомий внесок у виробку партійної структури, координації органів, у вироблення програмних документів зробили визначні члени ХДС і ХСС - К. Аденауер та Л. Ерхард.

42. Участь ХДС у виборах до місцевих представницьких органів влади та у формуванні земельних органів самоврядування

Відновлення політичного життя Німеччини відбувалося повільними темпами, у зв'язку з її окупаційним статусом. На рівні земель в окремих зонах процес відновлення адміністративної влади розпочався ще наприкінці осені 1945 р., створенням призначуваних урядів, підконтрольних окупаційній владі, і за словами К. Аденауера, мали обмежені права і залежали у всіх законодавчих та виконавчих питаннях від згоди союзників [83, S. 85]. Відсутність єдиного політичного центру вимагала утворення органів виконавчої влади на місцях, основу яких складали представники різних партій [267, S. 181].

В американській окупаційній зоні восени 1945 р. поряд зі створенням Рісу воєнного уряду Об'єднаних штабів Америки в Німеччині відбулося формування першого представницького німецького органу влади в американській зоні - Ради прем'єр-міністрів (пізніше - Рада земель) [338, С. 82]. Перше установче засідання Ради земель відбулося в Штуттгарті 17 жовтня 1945 р. за участю військового губернатора і прем'єр-міністрів трьох земель, а 6 листопада 1945 р. був затверджений Статут і офіційно сформувалася національна земельна рада американської зони як постійна конференція прем'єр-міністрів Баварії, Вюртембергера, Гессена і Бремена [127, С. 30]. Залежна від військової адміністрації рада повинна була збиратися 1 раз на місяць, щоб координувати законодавство управління земель після директив окупаційної влади з метою вирішення по-

літичних, соціальних, економічних і культурних проблеми. Також вона повинна була встановити офіційний зв'язок між окремими окупованими територіями.

Регіональний урядовий координаційний офіс (РУКО) служив зв'язковою ланкою між окупаційною владою і Радою земель, до якої входило 13 американців і 7 німців. РУКО подавав звіти про виконану роботу військовому уряду. При Раді земель діяли 14 комітетів і 48 підкомітетів. Через місяць цьому представницькому органу були передані широкі права самоуправління: регулювання справ зони, управління установами із правом видавати розпорядження, опублікувати укази, приймати закони в межах американської зони окупації. З листопада 1945 р. до кінця 1946 р. посаду голови зональної Ради займав В. Гестер. 1 березня 1947 р. американський військовий уряд повністю передав усю владу в руки німецьких урядових представників [73, S. 58], після того як уперше внакресленому плані розвитку країни більшістю німецьких партійних керівників полягав у відмові від державного регулювання, збереженні права приватної власності [163, S. 374].

У британській окупаційній зоні процес поступової передачі виконавчої влади розпочався з 15 лютого 1946 р., коли була створена так звана Комітетивна рада з представників партій, профспілок, муніципальних органів самоврядування. Від репрезентантів ХДС до ради ввійшли О. Шмідт і К. Аденауер [82, S. 94]. Її завдання полягало в консультуванні воєнного окупаційного британського уряду з питань відновлення громадського життя у повсякденній Німеччині [106, S. 27].

Завдання представницьких німецьких органів виконавчої влади британської й американської зон полягало в тому, щоб домогтися від союзників припинення демонтажу промисловості, стабілізації продовольчого ринку, а також вирішення питання Руру.

Спочатку члени ландтагу не обиралися в результаті вільних виборів, призначалися окупаційною владою відповідно до розпорядження британської військової адміністрації від 29 серпня 1946 р. За словами майбутнього канцлера, посади в таких земельних ландтагах розподілялися таким чином: перш за все важна кількість місць надавалася представникам лівих партій, які особливо в Північному Рейн-Вестфалії не були популярними. Так, склад ландтагу названої вище землі налічував 200 членів, із яких СДПН отримала 71 місце, ХДС – 66, КПН – 34. Земельний уряд також призначався військовою адміністрацією представники, якого не приймали участь у розподілі мандатів між окремими партіями. Ландтаг землі Південний Баден (Установчі збори) – складався з 124 депутатів і розподіл місць серед найбільших партій був таким: СДПН – 47 місць, ХДС – 28, ВДП – 21, КПН – 10. Лише після виборів восени в крейзтаги (окружні місцеві органи влади) склад призначених земельних урядів і ландтагів у британській зоні мав визначитися відповідно до волевиявлення населення.

Християнські демократи прагнули створення партійної системи, яка існувала в розвинутих західних державах. Вона передбачала, в основному, діяльність і політичну протизагу двох партій. Головними їхніми конкурентами були соціальні демократи. Перевагу над своїми політичними опонентами вони очікували досягти

на до місцевих органів самоуправління, проведених за мажоритарною системою. Ведення запропонованої виборчої системи могло забезпечити християнських демократів більшість голосів виборців у традиційно аграрних регіонах. А. Хаусляйтер, один із провідних членів ХДС евангелічного регіону, що введення пропорційної виборчої системи може призвести до встановлення диктатури однієї партії [218, S. 74].

У різних зонах діяли різні виборчі системи, які запроваджували союзники. У британській зоні діяла мажоритарна виборча система. У британській зоні у Північному Рейн-Вестфалії, порядок проведення виборів передбачав вибори депутата за модифікованим англійським зразком. Партії висували кандидатів у депутати, ніж існувало мандатів, а виборці мали право вибирати в бюлетенях не одного кандидата, а, наприклад, двох чи трьох. Це давало можливість при існуванні резервного списку, з якого до ландтагів прибували депутати [323, S. 118].

У американській зоні, наприклад, заборонили брати участь у виборах значній частині членів партій і чиновників. Загальна кількість голосів виборців в країні становила 100 мільйонів [352]. У результаті довгих обговорень і нарад британської окупаційної військової адміністрації було встановлено змішану виборчу систему, що відповідала інтересам найбільших партій Німеччини. Вони також виступали за введення пропорційної системи, яка сприяла б більш ефективному розвитку політичного життя в зоні.

У той же час в американській і французькій зонах окупації вибори базувалися на принципах пропорційної системи. Французи в питанні запровадження принципу виборчої системи копіювали пропорційну виборчу систему другої республіки [305, S. 128].

У американській зоні окупації вибори проходили на пропорційній основі, і більшість членів представників демократичних партій (ультраправі партії не мали участі), віковий виборчий ценз становив 21 рік. Положення про принципи пропорційної виборчої системи внесли до конституції земель [18, S. 36-38].

Першим кроком до розширення повноважень органів виконавчої влади стали вибори в ландтаги земель (німецький земельний представницький орган), які проводилися з червня 1946 по жовтень 1947 рр. [157, S. 112]. Передбачена програма ХДС у місцеві органи самоврядування мала на середину 1946 р. чітко виражений християнсько-соціалістичний характер, що дозволяло партії прихилити на свій бік значну частину виборців не тільки середніх і старших верств населення, а й робітників. Загалом кількість членів ХДС/ХСС в різних зонах в 1946-1947 рр. приблизно налічувала 400 тис. членів, у тому числі в британській окупаційній зоні – 205 тис. чол. [Див. Додаток В], в американській – 120 тис. чол., у французькій – 30 тис. чол. Соціальний комітет ХДС в березні 1946 р. офіційно оголосив передвиборчу заяву про боротьбу за радикалізацію економіко-політичне і суспільно-політичне перетворення країни, закликав до ліквідації трестів і концернів, введення контролю робітників на підприємствах [164].

Наприклад, за 1946 рік християнські демократи досягли великого впливу серед робітничих прошарків населення: у Північному Рейн-Вестфалії і в кінці року налічувалося до 22% робітників від загальної кількості членів партії, що значно покращило шанси на перемогу у виборах. У передвиборчій програмі ландтаги земель ХДС звучали антимонопольні заклики, які вказували на вибір партії у контексті демократичного, християнського розвитку Німеччини, але разом з тим конкуренти ХДС – комуністи критикували їх за часту зміну поглядів і називали партію «партією-хамелеон» [231, S. 21].

Незважаючи на достатньо мінливу тактику ХДС, під час виборів партію підтримали жіночі і молодіжні організації, які почали формуватися ще в 1945 році. Маючи потужну силу «охоронниць сім'ї, права, порядку і миру» християнські демократи забезпечили собі на виборах не тільки підтримку в електораті (багато чоловіків не повернулися додому з війни живими, або залишалися в полоні), але і залучали жінок у виборчу організаційну діяльність [218, S. 201].

Щодо питання зайнятості і політичної приналежності молоді, християнські демократи також провели свої тактичні кроки під час виборчої кампанії. В кінці 1946 року за їхньою ініціативою у виборче законодавство було внесено закон про дозвіл молодим людям, які народилися після 1920 року і потрапили під вплив НСДАП, брати участь у виборах. Виключення становили лише ті, які під час нацизму займали високі адміністративні посади. Молодь вирішувала питання трудової повинності, партійної публіцистики, профспілкової діяльності, формування регіональних молодіжних органів влади, встановлення взаємозв'язків з іншими партіями.

Під час виборчої кампанії випускалися плакати, рекламні брошури. Найвідоміший орган партійної публіцистики діяв з 1945 року у Берліні «Новий час» з підзаголовком «Щотижневик ХДС Німеччини» в накладі 200 тис екземплярів. Але пізніше, наклад було зменшено вдвічі з метою тактичної переорієнтації і економії. У 1946-1947 роках у Дрездені виходить газета «Союз», у Халлі «Нова дорога», у Шверіні «Демократ», у Ваймарі «Тюрингська щоденна газета», у Потсдамі «Бранденбургський союз» тощо. Християнські демократи на перших виборах до ландтагів і крейзтагів зробили величезну ставку на пресу і в подальшому не помилилися на успіх цього заходу. Реклама підкріплювалась «листівками союзу», які роздавалися під час зустрічей з виборцями і бесід в оселях партійних засновників [Bösch F. 2001:204]. При найменшій нагоді використовувалося радіо, але під контролем союзних окупаційних адміністрацій [353].

В американській зоні окупації (Баварія, Гессен і Південний Баден) вибори в ландтаг проходили восени і взимку 1946 р. Гессенський ландтаг складався з 90 депутатів, яких обирали на основі пропорційної системи виборів. Виборча комісія землі підсумовувала кількість відсотків голосів за окрему політичну партію або групу. Якщо партія не проходила 5%-й бар'єр усіх дійсних голосів, вона не потрапляла до представницького органу [167, С. 160]. У Південному Бадені за виборчою системою обирали 4 депутатів від 100000 жителів, 8 – від 200000 [19, S. 39-41]. 24 листопада 1946 р. в результаті референдуму (проголо-

вало 69% виборців від загальної кількості населення) введена в дію конституція землі Південний Баден [311, S. 22]. У нелегкій боротьбі проти лівих партій іма силами на півдні країни традиційно допомагала церква [324, S. 112]. З християнськими соціалістами, наприклад, у Баварії блок ХДС/ХСС отримав 58% голосів, що було найкращим результатом під час виборів до ландтагів Шіни.

У Бремені й Гамбурзі, які належали до британської зони окупації, населення обирало депутатів у земельні представницькі органи 13 жовтня 1946 р. Гамбурзі ХДС зіткнулася з внутрішньополітичними проблемами. Голоси на бік у землі перебрала партія Центру та інші ліберально-консервативні партії, що дозволило християнським демократам набрати на виборах лише 17% голосів. У Бремені результати виборів для ХДС були ще гірші – 19% голосів. Показник голосів був у майбутній столиці ФРН – Бонні 53% від загальної кількості. У подальшому в Бонні підтримували християнських демократів на виборах у Парламентську раду 1948 р., і на виборах до бундестагу 1949 р [33, S. 29]. На півночі країни в Шлезвіг-Гольштейні, Нижній Саксонії вибори проходили 20 квітня 1947 р. В Шлезвіг-Гольштейні голоси розподілилися приблизно порівну між соціал-демократами та християнськими демократами: СДПН – 47%, ХДС – 37,3%. Але, порівняно з іншими партіями правоцентристського блоку, християнські демократи набрали найбільшу кількість голосів [Див. Додаток Г].

18 травня 1947 р. у французькій зоні (Рейнланд-Пфальц) також відбулися вибори до ландтагу, де ХДС отримав 47,2% голосів (на 13% голосів більше, ніж обіграли соціал-демократи) і відповідно 48 мандатів до ландтагу, який засідав у Кобленці. Першим прем'єр-міністром землі Рейнланд-Пфальц став представник ХДС Петер Альтмаєр. Альтмаєр протягом свого головування співробітничав як представниками лівих партій, так і з представниками Вільної демократичної партії. Старий фермер довгі 22 роки не полишав своєї посади і проводив політику партії в цьому регіоні [98, S. 59].

У східній зоні окупації перші муніципальні вибори пройшли у вересні 1946 р., а вибори до ландтагів в жовтні 1946 р. 20 жовтня 1946 р. під контролем радянської влади пройшли вибори депутатів до 20 окружних органів виконавчої влади (крейзтагів). У трьох секторах Берліна вибори відбулися на рівних умовах. У них брали участь основні чотири партії, серед яких 22-24% голосів набрали представники ХДС [77, С. 141]. 130 берлінських депутатів були обрані на основі не пропорційної системи, а пропорційної. Виборах у ландтаги також пройшли восени 1946 р., де християнські демократи отримали 23% голосів і були представлені в усіх 5-ти земельних урядах зони.

Хоч ХДС був однією з найбільш впливових партій у радянській зоні, але суворий контроль з боку влади посилювався з 1947 р., коли становище християнських демократів погіршилося, тому що партія виступила на підтримку генерала Маршала, в той час, коли Радянський Союз відхилив допомогу США [60, S. 127]. ХДС відкинув пропозицію встановлення кордону по Одер – Нейсе, не зміг за доцільне вступати до антифашистського блокового комітету і до «на-

родного конгресу» (організацій, де головну роль відіграв ССПН, і всі інші партії були підконтрольні радянській окупаційній владі).

Такі дії з боку керівників східного ХДС не могли не викликати невдоволення радянської адміністрації. Невдовзі і Я. Кайзера і Е. Леммера звинувачували в керівних посадах, почалася тотальна кампанія критики в пресі проти них і їхньої політики [4, С. 86], посилення контролю за політичною діяльністю партії і арешти нелояльних до радянського режиму функціонерів [60, С. 129]. Загалом за наступні три роки у радянській зоні окупації було заарештовано або взято до домашній арешт 1500 членів і прихильників ХДС. Наприклад, у результаті таємничої автомобільної катастрофи в 1948 р. загинув бранденбурзький голова ХДС В.Вольф.

Остаточно контакти з ХДС радянської зони були розірвані після третинного Ерфуртського з'їзду ХДС у 1948 р., на якому головою став Г. Нупке [304, С. 119]. За нього віддали 186 голосів із 251 делегата, які ретельно перевіряли владу. Він представляв лінію радянського керівництва і співробітництва партії з ССПН [219, С. 57]. Хто не погоджувався з таким рішенням, міг вибратися або його оголошували зрадником, або він смігував на Захід, або мусив покинути життя самогубством.

Огляд виборів у ландтаги у 1946-1947 рр. показує, що партійна система повсюдної Німеччини на той час ще тільки формувалася. Яскравим прикладом відчуття різниці позицій ХДС в окремих федеральних землях [236, С. 57]. ХДС отримала в Північному Рейн-Вестфалії 37% від загальної кількості набраних голосів; у центральних землях, наприклад у Нижній Саксонії, результати були більш скромними й сягали максимум 20%: з 86 депутатів було лише 20 представників ХДС. Крім того, у виборах брало участь набагато менше населення ніж у роки Веймарської республіки, що було цілком зрозуміло у зв'язку з апатією, нігілізмом і байдужістю до політики більшості німців.

Після перших виборів ХДС і ХСС у середньому отримав 45% голосів від загальної кількості по всій країні. Соціал-демократи змогли набрати 27,9% голосів, а вільні демократи 18,1%. На виборах у ландтаг у Баварії, Південному Бадені, Вюртемберзі ХДС отримує абсолютну більшість у Північному Рейн-Вестфалії, Гессені і Рейнланд-Пфальці – відносну більшість [Див. Додаток Д]. У Бадені й Баварії представники ХДС і ХСС стояли на чолі ландтагів до 1950 р. [105, С. 155].

Основними питаннями земельних урядів під час виборів, на чолі яких стояли християнські демократи були: боротьба проти демонтажу і продовольчого надзвичайного становища, політичного статусу деяких земель, соціалізація вугільної промисловості і земельної реформи, проблеми біженців зі сход, забезпечення опалювальними і горючими засобами населення, ліквідація житлової кризи, становлення міліції стояли завжди на порядку денному у християнських демократів [219, С. 56]. Особливий інтерес ХДС в урядах полягав також у проведенні шкільної політики: виховання підрастаючого покоління у християнських західноєвропейських традиціях і визначення права батьків на вибір конфесійної школи [354]. Оскільки проблеми, які виносили на обговорення

християнські демократи були нагальними і болючими для більшості населення, вони, в потім і вирішували, то це стало ще одним позитивним доробком у виборчих обсягах ХДС.

Після виборів постало питання: формувати велику урядову коаліцію із християнськими чи піти на зближення з лібералами і Німецькою партією? У різних регіонах воно вирішувалося по-різному. У католицьких і конфесійно-непротестантських районах християнські демократи здебільшого співпрацювали з СДПН, причому підвищуючи в урядах цих земель участь і внесок лівих лідерів у державотворчі процеси. Протестанти, навпаки, йшли на контакт із комуністами.

Щоб заручитися максимальною кількістю голосів, ХДС пішов на зближення з спорідненою баварською партією християнських соціалістів. Навесні 1948 р. передбачалось об'єднання ХДС і ХСС в американській зоні [212, С. 888], але делегати не змогли знайти погоджувальну назву, а компромісна назва «Християнський союз» була відкинута К. Аденауером і Я. Кайзером. Вони зазначили, що відсутність у назві партії слова «демократичний» може викликати сумніви і спротив окупаційної влади [213, С. 779].

Організаційні зв'язки між Християнсько-демократичним союзом і Християнсько-соціалістичним союзом були закріплені на конференції в Гессені 5-6 лютого 1948 р., де був утворений Комітет співробітництва ХДС-ХСС [124, С. 327] і створена співдружність ХДС/ХСС». Відповідно до статуту зв'язки між 35 земними організаціями ХДС і ХСС встановлювалися на регіональному рівні. Делегати обирали попереднє правління двох партій. Правління складалося з 15 членів, до нього входили К. Аденауер, Ф. Гольцапфель, Е. Келер, Й. Мюллер, Гайнер.

ХСС діяла на політичній арені не як філіал ХДС, а як самостійна партія. Непорозуміння між двома союзами вирішувалися шляхом компромісу. Дві партії домовилися не конкурувати одна з одною у федеральних землях. Урядові делегати сформували єдину фракцію, яка протягом наступних років діяла вільно злагоджено, що пізніше була названа найсильнішою й ціліснішою фракцією парламенту ФРН.

Після невдалої спроби у вересні 1945 р. домовитися з соціал-демократами у лютому 1946 р. голова британської зони ХДС К. Аденауер спробував ще раз поговорити з представниками, зокрема з К. Шумахером, про спільні дії, надіслав послання центральному правлінню СДПН. Відповідь була негативною. Шумахер – керівник соціал-демократів, будучи запеклим супротивником К. Аденауера [230, С. 131], вимагав, щоб ХДС ідуци на співробітництво з комуністичною партією, визнав соціалістичну програму. Після такої відповіді листування між партіями припинилося.

К. Шумахер був не лише керівником СДПН й прекрасним оратором, видатним політиком, а для багатьох німців він сприймався як символ протидії нацистській владі. 11 років Шумахер із втраченою рукою провів у концентраційних таборах за палкі, мужні промови в рейхстазі проти нацистів у роки Веймарської республіки. Його вплив був не меншим за вплив К. Аденауера на

політичне життя країни. Але, на жаль, стосунки між керівниками двох найважливіших партій не склалися [99, S. 63].

З 1946 р., після проведення виборів до земельних, окружних і місцевих представницьких органів влади ХДС почав розглядати можливість співробітництва з Вільною демократичною партією, назавжди відкинувши ідею союзу з СДПН, КРН і партією Центру. У деяких питаннях погляди християнських демократів збігалися з поглядами ВДП. Наприклад, у неприйнятті радикальної соціалізації або націоналізації основних галузей промисловості. Але ніхто з демократів, як і соціал-демократи, не підтримував право вибору батьків на виховання й освіту дітей. Але, незважаючи на це, у ландтазі землі Північного Рейн-Вестфалія ХДС і ВДП мирно співробітничали, не заціклюючись на принципових розбіжностях.

Результати проведення виборів до земельних, окружних і місцевих органів влади протягом 1946-1947 рр. показали нерівномірність голосів, відданих на партію християнських демократів в конкретних окупаційних зонах і землях. В одних ХДС міг набрати лише 19% голосів від загальної кількості, а в інших навпаки, – до 58%. Велику роль у виборчому процесі відіграв релігійний фактор. Традиційно у католицьких регіонах християнські демократи набирали більше голосів, ніж у протестантських. Тому після проведення виборів поставилося питання формування урядів, у яких повинні були працювати представники не тільки ХДС, а й інших партій, зокрема, СДПН. Діяльність депутатів двох найбільших партій у місцевих органах поклала початок політичній конкуренції, яка позитивно вплинула на розвиток державно-політичної культури Німеччини.

§3. *Розвиток програмних засад ХДС та їх реалізація у діяльності Парламентської і Економічної рад*

У другій половині 40-х років християнські демократи перебували на шляху пошуку і формування своїх ідейно-програмних засад, який можна умовно поділити на кілька етапів. Перший етап починався з 1945 р. проголошенням перших програмних документів християнських демократів («Заклик до німецького народу», «Кельнські тези», «Франкфуртські тези») і базувався на ідейній платформі «соціалізму з християнською відповідальністю» – соціал-реформістського напрямку в християнстві (перш за все в католицизмі), який значно поширився в Німеччині після Другої світової війни. Мова йде про так звану модель «третього шляху» [336, S. 11].

10 квітня 1946 р. на засіданні правління землі ХДС Північного Рейн-Вестфалія під керівництвом Аденауера було засновано економічний і соціальний комітет, які склалися з 17 представників, а також велася розробка нової партійної програми, «більш демократичної», ніж Негайм-Х'юстенська.

На той час необхідно було розробити соціально-політичну програму, яка відповідала б як інтересам робітників, так і вимогам підприємців. Навіть К. Аденауер, який не був прихильником надмірної соціалізації, виступав

широкими колами кельнських робітників 24 березня 1946р., говорив, що держава має слугувати людині, а не навпаки, має також бути розумним регулятором економіки державою [89, S. 82]. А найкращі умови для цього створюються в об'єднаннях, у яких роботодавці, робітники та споживачі будуть представлені однаковою мірою [274, S. 67]. На масовому заході в Дюссельдорфі вранці 1946 р. він наголосив, що усупільнення засобів виробництва, яке пропонують соціал-демократи, необхідне тільки в окремих галузях економіки, наприклад, у гірничодобувній промисловості, бо вугілля – це фундамент національного благоустрою країни.

У лютому 1947 року на засіданні зонального правління ХДС англійської окупації, яке проходило в м. Алені (Вестфалія), була затверджена економічна платформа, що посіла особливе місце серед програмних документів ХДС і мала назву «Аленської програми» [Див. Додаток Е]. Активну участь у її розробці брали лідери соціальних комісій ХДС Карл Альберт, Йозеф Альберс. Проте чи не найважливішу роль як духовний батько цієї програмного документу відіграв Конрад Аденауер. Протягом усього періоду розробки й прийняття програми ХДС він постійно тяжів до компромісів, яких закликав представників різних груп партії [308, S. 108].

Вихідними ідейними позиціями «Аленської програми» стали ідеї «християнського соціалізму». А «християнський соціалізм» був продуктом і проявом християнсько-католицького соціального вчення, яке у свою чергу, стало традиційним підґрунтям християнських демократів після Другої світової війни.

Структурно «Аленська програма» складається з преамбули і двох розділів, у яких розкрито основні вимоги християнський демократів. Кожен із розділів має п'ять частин. У преамбулі «Аленської програми» підкреслювалося, що капіталістична економічна система вже не відповідає державним і соціальним життєвим інтересам німецького народу, і висувалася вимога її докорінної реорганізації [28, S. 16]. Зміст і мета соціального й економічного перетворення країни повинні спрямовуватися виключно на задоволення потреб та добробуту народу. На основі кооперації німецький народ повинен створити економічний і соціальний устрій, який сприяв би найповнішій реалізації прав та інтересів громадян, служив би підвищенню добробуту народу й гарантував би мир [265, S. 6]. Економіка повинна служити розвитку творчих сил людини й суспільства. Важливий пункт усієї економіки – це визнання прав та інтересів особи. А своєю економічна дуже тісно пов'язана зі свободою політичною [15, S. 157-161].

Конкретні пропозиції щодо здійснення перебудови господарського життя країни зображалися в наступних пунктах «Аленської програми». У ній вимагалось, з одного боку, збереження приватної власності, сприяння підприємницькій ініціативі, а з іншого – встановлення системи регулювання господарства, розвитку кооперативної форми власності в промисловості [293, S. 85]. Проголошувалася лібералізація концернів, існування яких технічно, соціально або економічно не є на даному етапі необхідним. Пропонувалися заборона концентрації економічної влади «підприємствами монополістичного характеру» та прийняття антикартельних законів. Проголошувалася принциповий розподіл влади в економіці: головні

галузі економіки повинні регулюватися не тільки державою, а й групами уповноважених осіб, які мають право сформулювати наглядові ради на підприємствах. Корпоративні органи управління підприємствами та робітники, що працюють на них можуть проявляти підприємницьку ініціативу в управлінні підприємствами і брати участь у розподілі прибутків. Пропонувалося усунути гірничодобувну й металургійну промисловість. Закликалося до розширення кооперування в економіці, введення законодавчого контролю над грошово-банківською та страховою сферами. Висувалася вимога підтримки дрібних і середніх підприємств, приватної підприємницької ініціативи, визнавалася захищеною приватна власність.

Німецька економіка могла б піти іншим шляхом: шляхом тотального регулювання економіки державою, яке вводилося в радянській зоні окупації. На той час головним завданням економіки, як наголошували автори «Аленської програми», було забезпечити населення необхідними товарами широкого вжитку, зберегти політичну й особисту свободу. Одержавлення призвело б до залежності і разом з тим у кінцевому підсумку до тоталітарної держави. Тому в «Аленській програмі» наголошувалося на необхідності мати багато середніх і дрібних індустріальних підприємств [273, S. 44].

Керуючись ідеями «християнського соціалізму», автори програми шукали принципи господарювання, які відповідали б «християнській соціальній реформі» або «соціальному християнству». Треба було знайти «третій шлях» між капіталізмом та соціалізмом і визначити нові принципи господарювання: державне регулювання не є самоціллю, а вводиться через тяжке, майже безнадійне економічне становище того часу, пов'язане із забезпеченням предметами першої необхідності. ХДС визнає право держави управляти господарством відповідно до засад загального добробуту, відмовляється від планового господарства як від колективного мислення і виступає за вільний розвиток окремої особи в рамках її соціальних зобов'язань [287, S. 14].

Автори «Аленської програми» засуджували фашистські методи управління господарством (державний соціалізм) і водночас підкреслювали, що капіталістичне господарська система не відповідає державним і соціальним інтересам німецького народу [14, S. 15]. Нова структура індустріальної економіки повинна була ґрунтуватися, як зазначалося в документі, на роздробленні концернів і «реорганізації» їх у самостійні підприємства з обов'язковим збереженням підприємницької ініціативи та приватної власності на акції. ХДС висловлювався за участь робітників у прибутках, за входження представників профспілок у наглядові ради промислових об'єднань.

Коли члени зонального управління ХДС засідали в тихому провінційному містечку Ален і проголосували за нову програму, на центральній площі великого індустріального міста Ессен, за 70 км від Алена, проходила демонстрація, учасники якої вимагали націоналізації гірничої промисловості, рішучої чистки всіх установ від фашистських елементів. За два місяці до цього велика частина виборців землі Гессен (американська зона окупації) висловилися за безплатну передачу в суспільну власність підприємств гірничої й енергетичної промисловості.

личного транспорту. На заводах і фабриках західних зон розгорнувся рух за обмеження панування власників – за розширення права участі робітників і виборців в управлінні промисловістю. В орбіту антимонополістичних виступів поступово втягнулися й окремі групи робітників, які перебували під впливом Християнсько-демократичного союзу. З'являлися нові нотки в документах робітничих комітетів – організацій, що об'єднували трудящих – прихильників ХДС. Так, соціальні комітети Рурської області вимагали «всеохоплюючого регулювання економічних і соціальних відносин, ліквідації трестів і концернів, ліквідації вугільної промисловості та інших галузей великої промисловості в інтересу власність».

Соціалістична політика власності в християнсько-соціальному розумінні почала ліквідацію приватної власності, а навпаки була спрямована на її обмеження і розширення, маючи на меті створення якомога більших можливостей для отримання незалежних засобів існування.

У програмі вживається термін «суспільнення», а не «одержавлення» чи «націоналізація», отже мається на увазі не перехід підприємств у загальну власність, а створення «змішаної економіки», тобто акціонерних груп, у яких поряд з приватним капіталом брала б участь і держава, землі, общини, кооперативи й інші працівники. Такий же зміст ХДС вклав і в гасло введення принципу відповіді влади в економіці [190, С. 72]. Бернхард Таке, один із членів ХДС, який був 3 лютого 1947 року в Алені на програмному засіданні як гість, пізніше писав: «Аленська програма» не була соціалістичною програмою відповідно до італійського усупільнення й одержавлення, опублікованою за декілька тижнів перших виборів у ландтаги. Вона повинна була стати синтезом обох типів економічних систем [216, S. 60].

Аденауер пішов на прийняття програмних положень з єдиною метою – примирити «лівих» у своїй партії. Тим, хто його знав, було ясно, що як тільки будуть вибори, він зробить усе, щоб корегувати «Аленську програму», нейтралізувати її радикальні вимоги [115, С. 33]. Н. Блом, діяч ХДС 60-х років, також писав, що це були тактичні ходи партії перед виборами, і підкреслював зв'язок з «Аленською програмою». Він говорив, що ХДС залучив на свій радикально-соціальною програмою ту частину робітників, які ще відчували вплив традиції християнського профспілкового руху. Це були робітники й землевці Рейну, Руру та інших земель. І справді ХДС на виборах у ландтагів 1947 р. в землі Північний Рейн-Вестфалія отримала 37% голосів і в найвпливовішій партією. Соціал-демократи натомість вибороли лише 17% голосів [204, S. 154].

12 лютого 1947 р., через 9 днів після прийняття «Аленської програми», американська військова адміністрація в Німеччині видала закон «Про рону надмірної концентрації німецької економічної могутності». Аналогічний закон для французької окупаційної зони був опублікований 13 червня 1947 року [124, С. 329]. Проголошена в цих законах декартелізація призвела до націоналізації та розукрупнення металургійних об'єднань «Ферейнігте Штальверке», «Хоффунгсхютте», концернів Отто Вольфа і Клекнера. «Аленська програма»

була прийнята до відома і схвалена нарадою промисловців Західної Німеччини, яка відбулася в Дюссельдорфі.

У повній відповідності до вимог «Аленської програми» в нових акціях і нових радах вводилася посада «соціального директора», яку повинен був займати представник профспілкового керівництва. Великі підприємці також йшли на поступки. Південно-баденський підприємець Р. Гютерман пропонував встановити відносини довіри між робітниками й капіталістами, які призведуть до паритетної участі капіталу та виробничої сили в управлінні підприємствами [203, S. 40-41].

Аденауер та інші лідери ХДС намагалися перевести пункти «Аленської програми» на мову парламентських постанов. Фракція Християнсько-демократичного союзу запропонувала ландтагу землі Північний Рейн-Вестфалія прийняти законопроекти про реорганізацію концернів вугільної, металургійної й хімічної промисловості, про нові відносини між робітниками та роботодавцями. Представник фракції ХДС у ландтазі Конрад Аденауер стверджував, що для робітників однаково, на якому підприємстві працювати: приватному чи націоналізованому. Головне – мати конструктивні відносини між робітниками й промисловцями.

«Аленська програма» ХДС у британській окупаційній зоні була першим кроком до проголошення ідей соціальної ринкової економіки. У ній проголошувалось набагато більше ідей соціалізації й «усуспільнення», ніж у Франкфуртських тезах 1945 року, і набагато менше, ніж у Дюссельдорфських тезах 1949 року. «Аленська економічна й соціальна програма» ХДС базувалася на синтезі християнсько-соціалістичної й приватно-економічної ідей. Це не були ані «маневр маскування», ані «гріхи молодості» ХДС, це була відповідь на потреби часу. Через 10 років після проголошення програми на VII федеральному з'їзді партії в Гамбурзі член правління ХДС Франц Мейерс визнав, що «Аленська програма» була засобом для запобігання соціалізму в Німеччині.

«Аленська програма» виявилася недосконалою в багатьох питаннях. Усуперечності й заплутаність політичної ситуації відобразилися в цьому програмному документі. В цілому в «Аленській програмі» не було прориву «християнського соціалізму», і програмний документ залишився половинчастим і незавершеним. Його ідеї в такому вигляді не були втілені в життя [203, S. 9].

У Аденауера та інших діячів ХДС ще не було чітких уявлень про конкретні шляхи економічного і соціального розвитку країни. Як досягнути поставленої мети, у програмі не зазначалося. Не обговорювалися також і нові форми економічного порядку, його механізми й методи. Лише в загальному вигляді ставилося питання про права робітників на участь в управлінні підприємствами. Пізніше в Аденауера з'явиться чітке розуміння того, що в світі існують лише дві основні соціально-економічні системи: ринкова та планова. Розподільча, і він разом із економістом Л. Ерхардом введе поняття «соціально-ринкове господарство», стане послідовним борцем за поширення нової економічної системи на території Західної Німеччини, дасть гідну оцінку здобутків такої системи.

Починалася «холодна війна», колишній суперник – Німеччина виявилася маріонеткою у великій політичній грі найвпливовіших держав світу. Розкол

вхідної держави був неминучий. Проте навіть політика блоку західних держав щодо Німеччини на той час була непослідовною. Союзницька Контрольна Рада не прийшла до єдиного вирішення проблеми майбутнього Німеччини [78, 144-760]. Для Західної Німеччини з кожним роком пом'якшували зобов'язання, наведені Потсдамськими угодами, припинявся демонтаж підприємств, посилювалася допомога з боку США. Західна Німеччина поступово перетворювалася з противника в партнера західних держав.

Кола, які підтримували точку зору американського політолога, економіста Г. Моргентгау й англійського політичного діяча лорда Р. Вансигарта, намагалися послабити Німеччину як конкурента США і Великої Британії, намагалися перетворити її в залежну, аграрну країну. Таку точку зору підтримувала французька окупаційна адміністрація. Оточення президента Трумена, навпаки, намагалося на відновлення сильної Німеччини як оплота американського блоку в Європі. Спочатку переважала перша точка зору, і окупаційна влада фактично гальмувала відновлення німецької економіки. З початком «похолодання» в міжнародних відносинах Німеччину стали розглядати як потенційного стратегічного партнера в протистоянні з СРСР. На порядку денний перед союзниками постало питання про швидше відновлення і розвиток німецької економіки [7, С. 91].

Відчутний поворот між західними союзниками і Німеччиною окреслився в квітні 1947 р. після утворення Бізонії (Об'єднаної економічної зони, до якої увійшли американська й англійська зони). З кінця 1946 р. при прийнятті рішень представники Об'єднаної (США, Велика Британія) Ради з управління повинні були узгоджувати згоду від двох окупаційних адміністрацій. У своїх документах Бізоніальна Рада все частіше вживали щодо своєї установи термін «бізоніальна Рада». Офіційне рішення про проголошення Бізонії було прийнято на нараді керівників іноземних справ США і Великої Британії 2 грудня 1946 р. Після радянської урядом союзників воно набрало чинності 1 січня 1947 р. [338, С. 185]. Рішуча влада двох країн узгодила статус Бізонії з прем'єр-міністрами земель, які ввійшли до Бізонії. Крім оголошення про остаточне об'єднання двох зон. Був також створений спільний комітет, Верховний суд і Об'єднаний банк земель. У лютому 1947 року французи підписали угоду про приєднання до Бізонії. Німецькі представники з французької зони окупації увійшли в усі органи [152, С. 90].

Під впливом вищезазначених подій проходила деяка диференціація в ставленні прихильників Християнсько-демократичного союзу. Аденауер та інші лідери ХДС, які представляли інтереси рейнсько-вестфальського промислового району, підтримали створення Бізонії [79, S. 115]. Інша частина партійного керівництва сподівалася на становлення держави, до якої також входила б і французька зона окупації. Виразником політичних інтересів цієї частини керівництва був Я. Кайзер – голова зонального правління ХДС у Східній Німеччині 1947 р.

Я. Кайзер, як і його попередники, намагався наполегливо боротися за владу керівника партії на загальнонімецькому рівні. У лютому 1947 р. у Східній Німеччині відбулася перша спільна нарада керівників ХДС усіх зон, на

якій Я. Кайзер за підтримки незначної частини присутніх спробував востаннє перебрати на себе керівну роль у політичному християнсько-демократичному русі. Але Аденауер дав супернику рішучу відсіч, і представники берлінського ХДС залишилися в повній ізоляції [188, С. 74].

Пізніше, після втрати посади голови ХДС радянської зони окупації, він переїхав на Захід країни, де, намагаючись стати лідером ХДС трьох зон окупації, в березні 1947 р., висунув пропозицію про скликання національного представництва у вигляді наради політичних партій Німеччини для вироблення спільного погляду в переговорах із чотирма великими державами. Але цей захід Я. Кайзера не реалізувався через протидію К. Аденауера, який дискредитував свого конкурента. Останній назвав Кайзера «радянським емісаром» і «агентом Москви».

Подібна участь чекала пропозицію прем'єр-міністра землі Північний Рейн-Вестфалія Карла Арнольда, яка була висунута через рік – 25 березня 1948 р. [90, С. 311]. Його ідея полягала в утвердженні на засіданні рейнсько-вестфальського ландтагу «Маніфесту єдності Німеччини». Маніфест це звернення до союзників з проханням провести вибори до Німецьких національних зборів, які повинні були виробити загальнонімецьку конституцію і створити загальнонімецький уряд. Але більшість членів ХДС відхилили цю пропозицію, мотивуючи це небажанням перебувати під впливом СРСР при прийнятті положень, висунутих Арнольдом. Аденауер у своїх промовах і виступах ще з 1945 р. наголошував на непримиренності поглядів Радянського Союзу і Західних держав, радянського матеріалізму й західного християнства [275, С. 383].

Але, за існуючих обставин, і незважаючи на офіційну позицію партії щодо єдності країни, частина християнських демократів виступала за цілісність Німеччини. У листопаді 1947 р. в Берліні з ініціативи діяча ХДС східної зони Ф. Фріденсбурга відбулося засідання представників ХДС, СДПН, СЕПН. Вони вимагали ліквідувати зональні кордони, зберегти економічну цілісність, створити загальнонімецьку центральну адміністрацію, як було передбачено Потсдамськими рішеннями. ХДС західних зон не підтримав ці вимоги, бо свободу він оцінював вище, ніж єдність країни [153, С. 51].

Одне з найважливіших питань, яке ставили перед собою християнські демократи з самого початку своєї діяльності, було припинення демонтажних робіт на підприємствах Західної Німеччини. Демонтаж як метод забезпечення поставок за репараціями й одночасно ліквідації військово-економічної машини Німеччини, був визначений рішенням Потсдамської конференції трьох країн переможниць у липні – серпні 1945 р. і деталізований у «Промисловому плані», який був узгоджений в березні 1946 році 4 державами на Міжсоюзницькій контрольній раді [65, С. 645]. На ній було прийнято рішення заборонити випуск продукції суднобудівної галузі. У грудні 1948 р. в західних зонах окупації заборона була знята з 917 підприємств, 500 із яких, на жаль, уже були демонтовані. Такий вчинок союзників мав кілька причин: валовий обсяг промислового виробництва не перевищував на той час 65% від рівня 1937 року, у Німеччині не вироблялася військова продукція, натомість модернізувалися старі і впроваджу-

вали нові галузі виробництва: сталеливарна, верстатобудівна, електротехнічна й автомобільна [143, С. 138].

Вагому роль у процесі припинення демонтажу відіграв майбутній канцлер Німеччини і голова ХДС К. Аденауер. Він неодноразово наголошував: якщо план демонтажу триватиме і в подальших роках, то політичне відновлення на демократичних засадах буде під загрозою. Тому німецькі представники місцевого і земельного самоврядування просили союзників, які відповіли за демонтаж, розглянути це питання не тільки під економічним, а передусім політичним кутом зору [9, С. 126]. Таку позицію підтримував американський військовий комісар Клей, який погоджувався з тим, що, вивозячи устаткування, не можна використовувати в іншій державі більш ефективно, ніж у самій Німеччині. Рішення приймалося на користь збереження підприємств. Американці стимулювали розвиток легкої й хімічної промисловості: виробництво годинників, пральних засобів, фармацевтичних препаратів.

Встановивши стосунки з воєнними губернаторами, Аденауер в обережній манері, ненав'язливо домагався відмови від демонтажу німецької промисловості. У результаті його зусиль у західних зонах широкого демонтажу й вивозу підприємств не відбулося. Захід країни отримав велику перевагу перед східною зоною, де багато заводів були піддані демонтажу, а їхнє обладнання вивозилося в Радянський Союз.

Істотною роль у відродженні західнонімецької економіки відіграв так званий «План Маршала». План відновлення і розвитку Європи був висунутий 5 червня 1947 р. генералом, колишнім начальником генерального штабу США, призначеним у 1947 р. державним секретарем, Джорджем Кетлеттом Маршалом. В основу проекту був покладений аналіз післявоєнного становища європейських країн, економіка яких не тільки постраждала в роки Другої світової війни, а й була деформована, милітаризована структура виробництва. Через рік, у липні 1947 р. план Маршала був введений у дію в Західній Німеччині. Угоду про економічне співробітництво між урядом США і Бізонією підписали голови американської й англійської військових адміністрацій у Німеччині генерали Клей, Б.Х. Робертсон і політичний радник США у Бізонії Р.Д. Мерфі.

Ні західноєвропейським, ні тим паче американським інтересам не відповідала роль США як постачальника сировини й товарів першої необхідності на ринку дійсних засадах. На авансцену виходить програма співробітництва, яка відповідала наступним критеріям: забезпечення економічного відродження Європи. США виступили своєрідним спонсором [340, С. 26]. У середині липня 1947 р. в Лозанній конференції країн-учасниць плану Маршала (Австрія, Бельгія, Канада, Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швейцарія, Швеція) був створений Комітет європейського економічного співробітництва ФРН. Його завдання – підбиття підсумків на основі детальних звітів про стан економіки, валютних резервів, даних про воєнні зруйнування, що сумарно вилилося в млрд. доларів [340, С. 27].

Після провалу Лондонської конференції міністрів закордонних справ 15 грудня 1947 р. стало очевидно, що колишні союзники ніколи не матимуть спільної думки щодо майбутнього політичного облаштування Німеччини. Союзниками були оголошені німецькому народу «рекомендації», у яких говорилося про вироблення майбутньої конституції, створення Статуту Руру й окупаційного статуту для Західної Німеччини. Лондонські «рекомендації» стали вихідним пунктом для утворення Федеративної республіки Німеччини. У цьому випадку західні країни виступали за «менше зло» – поділ країни й утворення ФРН, ніж за підпорядкування комуністичному Радянському Союзу всієї Німеччини [94, S. 308].

Керівник ХДС британської зони окупації також пропонував орієнтуватися на західні держави, перш за все на США, які в найближчому майбутньому опинилися в епіцентрі «холодної війни». А суперечності між державами-побороможницями могли тільки позитивно вплинути на політичну ситуацію в країні. Західні держави також повинні були дозволити трьом зонам встановити між собою політичні зв'язки і сприяти подальшому розвитку країни.

В умовах розгортання «холодної війни» і початку впровадження другої фази англо-американської окупаційної політики розширювалися права німецького народу, відновлювалося державне життя спочатку на регіональному рівні, потім – на державному. Після утворення й діяльності муніципальних представництв, парламентів і урядів земель окупаційна влада наважилася поступово віддавати кермо влади в руки самих німців, створюючи протопарламенти у вигляді Економічної й Парламентської рад.

2 червня 1947 р. верховні воєнні комісари США і Великої Британії підписали розпорядження про створення в Бізонії Економічної ради, що виконувала б роль тимчасового парламенту, в якому засідали б самі німці – представники ландтагів. 25 червня 1947 р. у Франкфурті була утворена Економічна рада для остаточного вирішення всіх економічних проблем у британській і американській зонах. Того ж дня був проведений перший установчий з'їзд [269, S. 99].

В Економічній раді засідали 52 депутати: 20 представників від ХДС/ХСС, 20 – від СДПН, 4 – від ВДП, 3 – від комуністів, по 2 – від Німецької партії й партії Центру та один представник від баварського економічного конструктивного об'єднання. ХДС/ХСС як найбільша фракція в Економічній раді створила коаліцію з Німецькою партією [270, S. 46].

Доля ефективної роботи Економічної ради залежала і від того, кого депутати оберуть головою. Головою Економічної ради, відповідно до угоди між союзниками від 25 травня 1947 р., повинні були обрати за пропозицією Виконавчого комітету при Економічній раді. Виконавчий комітет, який складався з 6-ти представників СДПН і 2-х ХДС/ХСС, запропонував 5 претендентів на посаду голови від двох найбільших партій: А. Кюбеля, Й. Баумгартнера, В. Дюдека, В. Штрауса і Г. Шуберта.

Більшість претендентів на посаду голови Економічної ради були представниками індустрії, економіки, банківської справи, а також вільних підприємців.

Зв'язку з цим активні діячі профспілок Т. Бланк, Г. Карпфунд, А. Сторх мали менш слабі позиції в боротьбі за посаду директора.

Кандидат СДПН А. Кюбель провалився в першому турі виборів, отримав на свою підтримку лише 21 голос. Голова економічного правління ради Економічної ради (який працював на своїй посаді з 1945 року) Роберт Шнейдер (член ХСС) й його помічник Роберт Шнейдер (член ХСС) протестант Йоганес Землер. Перемогу Землер завоював не завдяки особистим політичним якостям, а за ґрунтовної підтримки К. Аденауера й представників Вільної демократичної партії й Німецької партії [285, S. 97]. Після виборів до Економічної ради соціал-демократи відмовилися визнавати розподіл вищих посад і, як і раніше, пішли в опозицію. Тому, скориставшись моментом, ХДС «забрав» посади голови Економічної Ради і голови економічного правління.

2 березня 1948 р. на посаді директора Й. Землера змінив батько «німецького економічного дива» Л. Ерхард. Народився головний архітектор економічних реформ післявоєнної Німеччини, член ХДС, майбутній канцлер ФРН Л. Ерхард 18 вересня 1897 р. в м. Фюрг (Баварія) у сім'ї дрібного торговця. Після Першої світової війни, у званні унтер-офіцера він вступив до Вищої торгової школи у Нюрнберзі. Після її закінчення навчався й отримав звання доктора економіки у Франкфуртському університеті. Там він знайомиться з Ф. Оппенхаймером – економіком ліберально-соціалістичного напрямку в економіці, який справив величезний вплив на ідеї Ерхарда [155, С. 10]. У кінці 20-30-х роках працював в Інституті економічних досліджень експертом кон'юнктури ринку споживчих товарів, заступником директора Інституту й головним редактором інститутського журналу. Під час нацистського режиму не переслідувався владою, але й не формально працював, бо неодноразово відмовлявся вступити до НСДАП. 1942 р. з цієї причини був змушений піти з Інституту.

Післявоєнна кар'єра економіста просувалася швидкими темпами: з 22 жовтня 1945 р. він отримав посаду державного міністра економіки земельного уряду Баварії; 14 грудня 1946 р. – начальника Особливого відділу з грошових питань і банків, 1947 р. – експерта з кредитування у франкфуртському управлінні Бізонії, 1949 р. – голови Економічної ради.

При обговоренні програми економічної реформи його підтримала не лише ХДС, а й ВДП. Того дня ХДС/ХСС разом із вільними демократами й соціал-демократичною партією обговорювали програму «Закон тез» Л. Ерхарда. Основними пунктами «Закону тез» були ліквідація контролю за цінами та підвищення продуктивності виробничих сил країни. Запропонований Людвігом Ерхардом проєкт грошової реформи мав стабілізувати грошовий обіг, забезпечити розвиток вільного підприємництва, знизити податки, ввести вільні договори між підприємцями господарювання, запровадити тарифну автономію [144, С. 132].

Ситуація, коли в кінці 1947 р. випуск промислової продукції становив лише 40% від рівня випуску 1936 р. [94, S. 3], коли в країні процвітав «чорний ринок» і відбувалися постійні демонстрації та страйки в містах, викликані жадливістю населення до забезпеченням основними продуктами харчування, вимагала негайного вирішення питання про економічне майбутнє Німеччини. У країні виривали не-

примиренні пристрасті: одні економісти виступали за вільну економіку, інші за планову, одні за соціалізм, інші – за капіталізм [95, S. 74].

Сам Ерхард дотримувався «золотої середини»: він вважав, що спочатку потрібно зберегти ціновий контроль на вугіллі, сталі, залізо, кольорові метали й дерево за умови цілковитої лібералізації виробництва й збуту споживчих товарів. Економіст говорив, що виходити з кризи потрібно, стимулюючи, перш за все, розвиток виробництва споживчих, а не інвестиційних товарів. Саме на цьому ґрунті можна досягти розширення соціальної бази економічних перетворень з меншими капіталовкладеннями і більшого прискорення обороту капіталу.

Паралельно з розробкою грошової реформи економісти ради готували програму економічної реформи, яка повинна була реалізовуватись одночасно з грошовою реформою. 21 квітня 1948 р. Ерхард виголосив перед Економічною радою свою програмну промову, в якій говорив про зміну курсу в економічній ліквідацію бюрократичної системи тотального регулювання економіки державою, підтримку ринкових реформ, взаємодію валютно-фінансової реформи на плану Маршала, випуск товарів широкого попиту, проведення податкової реформи, розробку нового економічного законодавства, яке б стимулювало розвиток приватного підприємництва й конкуренцію, розвиток експорту німецької обробної промисловості, а не сировини. У цьому меморандумі чітко визначені головні контури концепції, яка пізніше отримає назву «соціальної ринкової економіки» [329, S. 141].

Директору Економічної ради довелося шукати згоди в союзників для прийняття важливих економічних рішень, бо він не мав достатніх повноважень для реалізації цих ідей. Під його керівництвом був підготовлений проект «Закону про принципи управління економікою і політику цін після грошової реформи», який було прийнято після жорстоких дискусій на нічному засіданні 17 на 18 червня 1948 р. На думку голови, це був другий за значенням закон оголошений 24 червня 1948 р. Грошова реформа почала втілюватися в життя.

Вирішальним чинником для успішної економічної політики Ерхарда була всезагальна реформа фінансів. Тільки таким чином можна було досягти всезагального оздоровлення німецької економіки. Рішення про проведення валютно-фінансової реформи в західних зонах окупації було прийнято в кінці вересня 1947 р. Банкноти надрукували в жовтні того ж року в США і доставили у Франкфурт у квітні 1948 р. Експертна комісія засідала в м. Ротвестен біля Касселя в атмосфері суворого таємничості. 18 червня 1948 р. в п'ятницю союзники повідомили по радіо, що очікувана грошова реформа почнеться 20 червня у всіх західних зонах і Західному Берліні [159, С. 61].

20 червня 1948 р. кожну жителя Бїгюнії, французької зони й Західного Берліна отримав в обмін на 40 рейхсмарок 40 нових німецьких дойчмарок (ДМ). У серпні було введено дозвіл на обмін ще по 20 марок на людину, за курсом 1:1. Офіційний обмін інших грошових сум проводився у співвідношенні 10:1. Пенсії, заробітна плата, соціальні допомоги перераховувалися у співвідношенні 1:1. Роботодавцям була видана в борг соціальна для виплати першої заробітної плати в розмірі 60 ДМ на одного робітника. Усі обов'язки Третього рейху і, відповідно, боргові зобов'язання окупаційних зон, податки, пошти були анульовані

вирівнювання балансу банків і страхових компаній видавалися так звані монсації зобов'язань земель на загальну суму в 21 млрд. ДМ [338, С. 73].

До чотирьох законів, які регулювали фінанси західних зон, належав також закон емісії від 20 червня 1948 р., який виділив створеному союзниками Національному банку 10 млрд. ДМ. Таким чином, ліквідувалася величезна грошова маса (93,5% старого обсягу імперської марки), кількість грошей в обігу було зменшено; протягом певного часу народне господарство збагатилося грошима за рахунок тих коштів, які були видані населенню в обмін на рейхсмарки. Уже другого дня після початку реформи на прилавки були виставлені запаси, які раніше було придбати за готівку [80, С. 70]. Ця дія валютно-фінансової реформи довгий час закріпила міф про початок відновлення й відродження країни.

Слід зауважити, що контроль було знято не над всіма цінами: він зберігся на транспорті, в оплаті поштових послуг, за цінами на основні продукти харчування, квартплату. Контроль за цінами на продуктивні товари був знятий лише в 1958 році, а транспортні та поштові тарифи почали зростати з 1966 р.

Щоб попередити розвиток інфляції, з ініціативи Ерхарда, було вжито декілька заходів: спеціальним законом про блокування вкладів було заморожено грошову суму на рахунках; регулярно публікувалися каталоги так званих «мікроринкових цін», які враховували реальний випуск продукції; була прийнята довготривала програма «Кожній людині» для забезпечення населення за зниженими тарифами найнеобхіднішими товарами.

Схвалення курсу на проведення економічної реформи було здійснено на тому з'їзді ХДС британської зони 28-29 серпня 1948 р. в Реклінгсхаузені [S. 231]. Головні комітет, правління партії, делегати з'їзду заслухали доповідь Л. Ерхарда про політику франкфуртської економічної ради [211, S. 340]. На цьому з'їзді партія одноголосно й наполегливо відмовилася від планового та центрального господарства, яке інші партії, зокрема СДПН, намагалися ввести на західному рівні і почала розробляти концепцію «третього шляху». Християнські демократи вважали, що соціальне ринкове господарство – це метод, який виведе країну із занепаду і гарантуватиме принципи політичного порядку. Соціально-економічний фактор підштовхував Німеччину до зміни економічної основи, відходження від ліберальних тенденцій із яскраво вираженими антисоціалістичними тенденціями. Ідеї антиплановими господарськими рисами підштовхнули партію до введення нової економічної доктрини.

Одним із важливих джерел післявоєнної економічної стратегії німецьких християнських демократів стала концепція лібералізму і неолібералізму. Вона мала свій початок з праць англійських класиків А. Сміта і Д. Рікардо. Доктрина неолібералізму заснована на визнанні провідної ролі індивідуальної діяльності, зумовленої людським інтересом [321, S. 86]. Термін «неолібералізм» почали розробляти в Німеччині на школі, але оскільки німецька гілка виявилася найбільш впливовою, саме її назва в післявоєнний період стало вживатися головним чином стосовно до німецького варіанту цього руху. Теорія соціальної ринкової економіки була розроблена в 1930 р у Фрайбурзькій школі, засновником якої вважають Герта Ойкне [98, S. 42]. У 1947 р Людвіг Ерхард разом із групою євангелічних

політиків запропонував ідею «соціальної ринкової економіки» неоліберальної школи західнонімецького економіста проф. А. Мюллера-Армака [260, S. 218].

Л. Ерхард підкреслював, що економісти завжди пропонували дві непримиренні крайнощі: або соціалізм, або капіталізм. Але політики повинні розглядати все в контексті й використати ефективність як однієї системи, так і іншої. Модель соціального ринкового господарства пропонувалася в Німеччині християнськими демократами як симбіоз капіталізму і командно-адміністративної економіки, синтез економічної свободи, гарантований правовою державою та соціальною справедливістю, стратегічна модель суспільного й економічного розвитку ринку [312, S. 198]. Ідея «третього шляху», на відміну від класичного лібералізму, спиралася на цінності соціальної солідарності, уявлення про суспільство, як про взаємопов'язаний соціальний організм, свободу, як основний орієнтир розвитку суспільства.

Ринковий соціалізм і економіка становили фундамент виробництва, де головним творцем є праця, а не розум, не наука як безпосередня виробнича сила. Нова модель формувала суспільство людей праці й організаторів виробництва, тому на передньому плані виступав культ праці й домінували інтереси творців духовних і матеріальних цінностей, де благо кожного залежало від його вкладу в суспільний прогрес. Такою формою господарства управляли закони ринку, але з регулюючою взаємодією держави [128, С. 148].

На думку творців ХДС, соціальна ринкова економіка повинна була допускати мінімальне втручання держави в господарство, забезпечити декартелізацію та деконцентрацію виробництва. Вона протиставлялася системі планового господарства, яка позбавляла творчу людину її економічного самовизначення й свободи. Планове господарство ставило підприємців у залежність від державної бюрократії і від бюрократії управління, перетворюючи їх на службовців і комісарів. Ринкова економіка виключала вплив споживачів на виробництво і позбавляла їх привілеїв.

Потрібно було створити умови для утворення дрібних і середніх фірм, здійснити податкову реформу, встановити пільги підприємствам, провести лібералізацію цін, зберігаючи тарифи на сировину, паливо й електричну енергію. Вільна економіка дозволила підприємцям об'єднуватися в ринкові союзи й корпорації, щоб диктувати ціни, обмежувати виробництво, коли це потрібно, боротися економічними методами проти страйків і бойкотів. Створювалися профспілки й союзи підприємців, а також наглядові ради за виробничим процесом. Саме ХДС ввів ефективний контроль над монополіями, щоб дати можливість приватним союзам брати участь у контролі за економікою. Це був один із головних економічних принципів розподілу влади, який висував Християнсько-демократичний союз.

Реформи Ерхарда дуже швидко дали ефект. У два найближчі роки виробництво товарів широкого вжитку збільшилося вдвічі, зник «чорний ринок», продуктивність праці тільки за перший рік зросла на третину [338, С. 97].

Після введення грошової реформи в західних зонах радянський головний командуючий Соколовський оголосив східну марку єдиним законним засобом

оплати для всього Берліна. Але західні міські коменданти, в свою чергу, не прийняли наказ, і ДМ ввели у всіх секторах 23 червня 1948 р. Вона була в обігу поряд зі східною маркою. Результатом таких дій стала Берлінська блокада [С. 189].

Не всі були задоволені проведенням фінансової реформи, що вилилося в загальний одноденний страйк 12 листопада 1948 р., організований профспілками. Крім того, не лише профспілки і соціал-демократи, а й деякі члени ХДС критикували політику Ерхарда [32, S. 753]. У першу чергу, це стосувалося заморожування заробітної плати наприкінці 1948 року, різкої інфляції, що викликала збільшення грошового обороту на валютно-фінансовому ринку країни, недостатні ставки сировини, які стримували повне звільнення виробничих сил, викликали обурення противників, котрі звинувачували голову економічної ради в біюванні інтересів капіталістів [38, S. 287]. Зі свого боку, Ерхард до кінця листопада 1948 р. не був позбавлений посади директора ради, коли на пропозицію СДПН йому хотіли оголосити вотум недовіри.

Приблизно через два місяці після проведення валютно-грошової й економічної реформи Л. Ерхард запропонував ввести закон проти штучного підвищення цін. Але пропозицію економіста підтримали лише однопартійці. Соціал-демократи виступали проти і висловлювали думку, що замороження цін пізніше призведе до їх підвищення, безробіття, що негативно відіб'ється на добробуті населення. Щоб уникнути таких негативних наслідків, Ерхард запропонував знизити тарифи на імпортовані товари, щоб пригальмувати інфляцію і змусити місцевих підприємців виробляти якісний, конкурентноздатний товар [7, S. 88].

Відбудова німецької держави відбувалася в умовах «холодної війни», коли Німеччина із суперника перетворилася в союзника держав-переможниць. У таких умовах 1 липня 1948 р. були оголошені прем'єр-міністрами земель у Вестфурті так звані «Франкфуртські документи», які визначали на найближче майбутнє розвиток політичного життя країни [62, S. 103].

У першому документі зазначалося, що відповідно до рішень окупаційних дій військові губернатори американської, британської і французької окупаційних зон у Німеччині уповноважують прем'єр-міністрів земель зон скликати загальнонімецькі збори, які повинні були зібратися не пізніше 1 вересня 1948 р. Деталі потрібно було обрати в кожній землі після введення в дію спеціальних танов і принципів окупаційної влади. Загальна кількість депутатів в Установчих зборах визначалася кількістю населення в регіонах. У документі також зазначалося, що необхідно почати розробку конституції з усіма правами і обов'язками майбутньої федеративної держави. Після того як конституція буде прийнята й утверджена воєнними губернаторами, її мають подати на ратифікацію. Ратифікація в кожній землі проходитиме шляхом референдуму конституційною більшістю, в 2/3 голосів [36, S. 100].

Другий документ зобов'язував прем'єр-міністрів ще раз перевірити і визначити кордони їхніх земель, і, якщо цього потребує ситуація, запропонувати

окупаційній адміністрації визнати відповідні територіальні зміни. У цьому процесі слід було враховувати традиційні кордони земель.

І останній, третій документ визначав взаємовідносини союзників і майбутнього конституційного німецького уряду. Зв'язок мав здійснюватися за такими принципами: військові губернатори мали передати німецьким органам влади право законодавчої, виконавчої і судової практики, зі збереженням контролю з боку окупаційної влади, військові губернатори були відповідальні за підтримку та консультування федерального уряду й земельних урядів стосовно подальшої демократизації політичного життя і встановлення ефективних зв'язків між німцями й союзниками [75, С. 147]. Пізніше цей документ став основою «окупаційного статуту» Німеччини [313, S. 17].

З 8 по 10 липня 1948 р. відбулася зустріч у Кобленці прем'єр-міністрів земель, на якій обговорювали подані військовими губернаторами «франкфуртські документи» [61, S. 42]. Було прийнято рішення про підтримку пропозицій союзників і висловлено готовність співробітничати, щоб ефективно і швидко досягти поставленої мети. Прем'єр-міністри були переконані в тому, що особливий стан, у якому перебуває Німеччина, можна подолати лише тоді, коли німецький народ зможе самостійно управляти собою. На їхню думку, «франкфуртські документи» надавали ще ширші права самоуправлінню в окупованій країні [204, S. 154].

20 і 26 червня 1948 р. відбулися переговори між трьома військовими губернаторами і прем'єр-міністрами у Франкфурті, де останні повідомили своє рішення. Вони погодилися скликати Парламентську раду, яка повинна була розробити Основний закон. Для підготовки у Вісбадені було створено центральний секретаріат, а в Бад-Годесберзі – філіал, який керував підготовчими роботами, розробляв і обговорював проекти майбутніх федеральних органів. З 10 го до 25-го серпня 1948 р. на острові Герренхімзеє засідав також підготовчий комітет, який за дорученням прем'єр-міністрів розробив перший конституційний проект.

«Франкфуртські документи» були прийняті й підписані не партіями, а прем'єр-міністрами земель, на яких покладалася цілкова відповідальність за результати рішень. А результатом став розкол країни. Союзники не хотіли брати на себе відповідальність і доручили зробити цей історичний крок німцям.

Остаточно, за домовленістю двох сторін, рада повинна була почати свою діяльність не пізніше 1-го вересня 1948 р. Депутатів обирали в кожній землі відповідно до прийнятого рішення законодавчого органу землі. Основний закон Німеччини повинен був ґрунтуватися на основі Лондонських рішень і ратифікації національних парламентів.

Першого вересня 1948 року в Бонні зібралася Парламентська рада відповідно до рішення урядів держав-переможниць, на пропозицію військових губернаторів американської, британської і французької окупаційних зон Німеччини [39, S. 27]. Протягом усього періоду діяльності засідання парламентарів проходили в Педагогічній академії. Назва Парламентська рада була запропонована прем'єр-міністрами західних зон на протязі Національному зібранню, до якого мали б

йти представники всіх прошарків населення, що підкреслювало тимчасовий характер цього органу. За таким же принципом німецька сторона замість ліна «конституція» запропонувала використовувати назву «основний закон» [1, С. 17].

Парламентська рада працювала в Бонні з 1 вересня 1948 р. до 8 травня 1949 р. над основним законом Федеративної Республіки Німеччини. Останнє дання відбулося 23 травня 1949 р., коли було затверджений Основний закон [62, S. 102].

Робота Парламентської ради з самого початку була ускладнена відсуттю інформації про зміст Окупаційного статуту – документа, який засвідчував актер взаємовідносин майбутньої Федеративної республіки та союзників і й розроблявся військовими губернаторами. У зв'язку з цим німецькі політики змушені були гіпотетично прораховувати кроки союзників.

У Парламентську раду на основі виборів депутатів, які проводилися 6 і 13 серпня 1948 р, увійшло 65 представників. 27 депутатів були членами ХДС/ХСС, – СДПН, 5 – ВДП, 2 – Демократичної партії, 2 – партії Центру, і 2 – КПН. 17 представників різних партій з Берліна (ХДС представляв Я.Кайзер) брали участь у відкритті Парламентської ради як гості з правом дорадчого голосу [221, 06].

Американці були прихильниками принципу розподілу мандатів відповідно співвідношення голосів. Таким чином, вони наголошували на рівнозначній участі всіх допущених політичних партій, у першу чергу ХДС/ХСС, СДПН, ХРП і комуністів. Британці, навпаки, більше уваги приділяли індивідуально-бістісному фактору, а не партійному. Велику роль відіграли видатні політики, які представляли партії в Парламентській раді [276, S. 56].

При Парламентській раді було сформовано кілька комітетів: було створено надіяті загальних і три спеціалізованих комітети. Це були: рада старійшин, загальний комітет, організаційний комітет, комітет із питань вироблення конституції, комітет із фінансових питань, комітет з організації федерації, комітет із законодавчих питань, комітет із питань Окупаційного статуту, загальний редакський комітет, міжфракційний комітет та інші [31, S. 348]. В основному вони були створені в ході роботи ради з листопада 1948 р. по січень 1949 р.

Дослідження соціального складу Парламентської ради показали, що депутатами були представниками всіх верств населення. Серед них були викладачі вишніх навчальних закладів, депутати земель, міністри юстиції і внутрішніх справ земель (Р. Катц, Г. Меншель, В. Штраус), службовці та представники інших верств [322, S. 10]. Деякі з них відігравали у минулому важливу роль як члени старшого покоління (до 35 років) майже не були представлені в Парламентській раді, очевидно, внаслідок впливу НСДАП [85, S. 38]. Серед депутатів Парламентської ради було лише 5 колишніх депутатів Рейхстагу (наприклад, П. Лобе, Гейс, Г. Вебер), які починали свою кар'єру за часів Веймарської республіки, йже всіх їх без винятку переслідував нацистський режим, вони перебували в

концентраційних таборах чи в'язницях, емігрували, були позбавлені громадянських прав.

Представники ХДС і ХСС у Парламентській раді об'єдналися в одну фракцію. Рішення було прийняте напередодні відкриття Парламентської ради 31 серпня 1948 р. Це дало християнським демократам більшу перевагу порівняно з соціал-демократами в кількості мандатів, а в союзі з консервативними партіями – партією Центру і Демократичною партією – дало змогу створити більшість у Парламентській раді. Серед визначних політиків із християнського кола слід назвати Г. фон Brentано, Р. Лсера, А. Пфайффера, В. Штрауса і А. Зюстерхенна, видатних спеціалістів у царині міжнародного і державного права – Г. фон Мангольдта, В. Лафоре. Найбільш у кількості депутатів була представлена британська зона, що, в свою чергу, створювало яскраво окреслену перевагу католицького крила в раді. Головою фракції ХДС/ХСС у Парламентській раді став державний міністр А. Пфайфер – колишній голова Баварської державної канцелярії [26, S. 7]. Заступниками голови стали А. Зюстерхенн і Х. Рьоненбург. Усі прагнення й наміри депутатів були спрямовані на відновлення державності, цілковитий суверенітет країни, на те, щоб Німеччина в подальшому ввійшла в європейську спільноту народів і об'єднання вільних демократичних організацій світу [20, S. 49].

Президентом Парламентської ради обрали Конрада Аденауера – голову Християнсько-демократичного союзу в британській окупаційній зоні. Після обрання на цей пост він сказав: «Для мене, як і для будь-якого іншого депутата, прийняття посади голови є важким рішенням у зв'язку з сучасним становищем Німеччини. Але треба усвідомити, що було б, якби ради взагалі не існувало. Стан безправ'я, у якому ми перебуваємо і який терпимо на цей час, триватиме в надалі. Тому ми маємо використати кожен можливість, щоб ліквідувати це. Як результати принесе наша робота для Німеччини, залежатиме від багатьох факторів, на які ми не завжди зможемо впливати. Але ми спробуємо виконати завдання, яке нам поставили історія, з усією серйозністю і почуттям обов'язку.»

Чому саме К. Аденауера обрали президентом? По-перше, він мав адміністративно-політичний досвід роботи на посадах бургомістра Кельна і президента Пруської державної ради в роки Веймарської республіки. Ніхто з присутніх депутатів не мав і приблизної «парламентської» практики. Крім того, 3 роки після війни він професійно займався політичною діяльністю [289, S. 65]. З самого початку він мав особистий авторитет, для нього характерна швидка реакція і беззаперечна тактовність та гнучкість. Навіть довгі нічні засідання, де проходили гострі суперечки чи демонстративні акції протесту депутатів КПН і окремих питань, Аденауер проводив відповідно до регламенту. Його численні короткі репліки супроводжувалися гумором, що значно сприяло виконанню його місії в раді.

На вимогу представників ХДС/ХСС конституція ФРН мала передбачати можливість приєднання до європейської федерації (Об'єднаних націй Європи) [320, S. 297], відновлення зовнішньої торгівлі, розвиток культури, освітню програму. Християнські демократи вимагали конституцію, у якій права окремої

їни категорично визнавалися природними, тобто наддержавними, стабільними й обов'язковими, такими як у відомих деклараціях 1776 р. і 1789 р.

Однією з основних концептуальних ідей християнських демократів був принцип федералізму в усіх сферах суспільно-політичного життя. Ці ідеї ХДС і ХСС формувалися під впливом різних історичних та ідейно-теоретичних уявлень. Враховувалася не тільки негативна реакція на фашистський держимизм і децентралізацію, а й глибокі історичні традиції Німеччини й окреслена обособленість певних земель у рамках єдиної німецької нації, яка справила вплив на свідомість і психологію німецького народу. Слід звернути увагу й на інший аспект. Південь і Південний Захід Німеччини традиційно з пересторогою ставилися до Пруссії, бачачи у федералізмі захист від прусських гегемоністських претензій і збереження «історичних свобод» [170, С. 6].

Реалізація федералістського принципу в державному житті полягала в утворенні двопалатного парламенту. У верхній палаті повинні були засідати представники різних прошарків населення, професіюлок, підприємств, університетів. Тобто друга палата майбутнього парламенту призначалася для представництва «професійних груп». У межах фракції ХДС/ХСС лише до вирішення питання визнання національного представництва – другої палати – були різні ходи у представників партії різних регіонів.

Північні і західні німецькі християнські демократи на чолі з К. Аденауером виступали за створення сенату, оскільки принцип діяльності уряду ще був сформований, а в місцевих урядах здебільшого влада перебувала в руках фактично налаштованих представників. Сенат повинен бути не тільки фактично-політичним інструментом, а насамперед, конституційно-політичним інструментом стабільності та наступності. Яскравим прикладом мав послужити німецький сенат – своєрідний симбіоз консервативної й демократичної думки.

Розробляючи ідею створення сенату, Аденауер водночас намагався уникнути двох крайнощів – сильної централізованої влади і крайньої федералізації. Відкидаючи будь-які докази прихильників надмірної федералізації країни, створення так званої «дунайської федерації», до складу якої увійшли б австрійські землі, з центром на півдні Німеччини, він переконував своїх товаришів по партії, що центром майбутньої німецької федерації повинна стати Рейнська область. Аденауер шукав компромісне вирішення питання заради збереження формально-політичної єдності партії. Поряд із бундестагом і сенатом передбачалося утворення ще однієї палати, яка складалася б виключно з членів земельних рад. Цю ідею він оголосив на засіданні фракції 28 вересня 1948 р.

До цього питання Аденауер знову повернувся 9 листопада 1948 р., коли усвідомив, що сенат, на його думку, надав би парламентаризму стабільності. Але і того, щоб сенат не дублював Бундестаг, він вважав можливим створення адсрату, який би функціонував як третя палата. Бундестаг та сенат доповнилися Бундесратом, де засідатимуть представники земель. Бундесрат повинен і попередньо погодити всі питання, які належали до компетенції федерального уряду, для обговорення в Бундестазі і сенаті. Бундесрат був позбавлений права вето [139, S. 139]. Ідея дістала підтримку лише з боку Німецької партії. Усі інші фракції її відкинули.

Подальша розробка ідеї про другу палату була подана на розгляд фракції в проєкті Р. Леєра (заступник голови ХДС землі Північний Рейн-Вестфалія). Проєкт називався «Основні напрями майбутньої німецької конституції» і мав бути поширений на території західних зон. Леєр, як і Аденауер, підтримував позиції «тричленного поділу» всього складу бундесрату – верхньої палати. Частина членів бундесрату повинна була призначатися земельними урядами, частина – обиратися ландтагами, а третю частину складали б виборні представники різних соціальних груп населення. Таке вирішення питання фактично послаблювало можливості другої палати, оскільки в руках призначених земельних урядами депутатів залишалася лише номінальна влада [170, S. 40].

25 листопада 1948 р. проєкт Леєра розглядався на засіданні фракції. У новому доповненому варіанті він пропонував поділити другу палату на дві частини – сенатську курію і Бундесрат. Сенат складався б із 69 сенаторів, з тому числі 60 осіб обиралися б ландтагами, 9 – призначалися б федеральним президентом на пропозицію «культурних союзів» [26, S. 174]. Третина сенаторів по закінченню дворічного строку мала бути звільнена і на зміну їм прийшли б депутати нового скликання. Леєр запропонував оновлення складу сенату частинами протягом двох років, вважаючи, що цей крок слугував би виразником демократичного характеру держави й участі народу в управлінні нею [26, S. 192]. Проти цих ідей виступив Г. Ехард, який застерігав від «гіпертрофії парламентаризму», що може бути викликана партійно-політичним структурованим сенатом.

Федералістські тенденції щодо майбутнього державного устрою найбільше відображалися у висловах, промовах, заявах баварських політичних діячів у квітні 1948р і проявилися на засіданнях Парламентської ради. Вони вважали, що майбутня федеративна держава повинна мати в своєму складі від 5 до 8 республік. У свою чергу, вони мали об'єднатися і створити Об'єднанні Штати Німеччини. Депутати до центрального парламенту повинні обиратися ландтагами [259, S. 142]. У національну палату кожна земля посилає б чотири обраних чотири призначених представники уряду. Обидві палати мали б рівні права і амбурзькі й південнонімецькі депутати пропонували ввести систему федеральної роти, яка повинна була гарантувати вплив на федеральне законодавство урядовими земель, ввести в законодавство рівноправ'я палат, можливість федерального уряду бути не відповідальним перед Бундестагом, передбачалася звітність голови держави перед бундесратом, тобто перед представниками земель. «Палата земель» повинна була представляти окремі землі-члени федерації в центральній владі. Дискусії у фракції досягли апогею, і це могло призвести до розколу її, але своєчасне висловлення за федеральну раду (Бундесрат) СДПН і ВДП врятували ситуацію в ХДС/ХСС.

Бундесрат мав бути представлений двома членами урядів кожної землі, разом із Бундестагом обирав би президента строком не більше ніж на 4 роки. Президент мав виконувати лише представницькі функції. Він міг призначати і звільнювати чиновників, але федеральних чиновників (державні секретарі, посланці, президенти вищих органів влади і судів) лише з дозволу Бундесрат. Федеральний президент міг застосувати надзвичайні заходи проти земель, які не виконують

визначені в конституції федерації обов'язки, тільки за згодою Бундесрат. Але не допустити помилок веймарської конституції, де парламент з легкістю пошував вотум недовіри канцлеру (стаття 59) [1, С. 150], у боннській конституції наголошувалося, що такий крок можна було здійснити тоді, коли парламент одночасно висунути й обрати кандидатуру нового канцлера, так званий структуривний вотум недовіри (стаття 67) [2, С. 121]. Це не призведе до диктатури і забезпечить стабільну роботу уряду.

ХДС категорично відкидав централізовану державну форму і зазначав, унітаризм і централізм не відповідають ні історичним традиціям, ні намірам європейського народу, ні політичній ситуації кінця 40-х років.

Фракція ХДС/ХСС у Парламентській раді пропонувала законодавчо розмежувати компетенції федерації і земель, згідно з яким федерація не має права втручатися ті завдання, які в змозі виконати та чи інша земля; Парламентська рада повинна утвердити компетенції земель і федерації. У компетенції союзу (федерації) мають перебувати митні справи, валютно-грошові, пошта і зв'язок. Суперечки між землями і федерацією повинен вирішувати Конституційний суд. Вищий федеральний суд повинен піклуватися про єдність судової практики на федеральному рівні, здійснювати нагляд за дотриманням федеральних законів.

Федеральний державний устрій гарантував справедливий розподіл фінансів між землями і центром, гарантуючи при цьому наявність прожиткового мінімуму в кожній із земель за рахунок внутрішніх податків [288, S. 85]. За позицією християнських демократів землям повинно було надаватися право змінювати свої власні конституції в рамках союзного Основного закону. Федерація зобов'язана була гарантувати всім громадянам республіки захист і права. Гарантування прав і свобод людини, на думку ХДС/ХСС, – одне з пріоритетних завдань Парламентської ради.

Незважаючи на прагнення двох великих партій (ХДС/ХСС і СДПН) прийняти Основний закон по можливості швидко і безболісно, у Парламентській раді вони інколи не знаходили спільної мови, що призводило до виникнення розбіжностей між політичними суперниками (квітень 1949 р.), так і з окупаційною владою (грудень 1948 р.) [289, S. 73].

Наступне загострення відносин між німецькими представницькими органами й окупаційною військовою владою виникло на початку березня 1949 р., коли союзники висловили незадоволення проєктом державного устрою, який передбачав централістський відтінок, і системою фінансування між центром і землями. Основні зауваження висловлювалися за необхідністю формування двох рівноправних палат. Оскільки ніхто не бажав конфліктувати з окупаційною владою, фракція ХДС/ХСС виробила пропозицію для Пленуму Парламентської ради. Фракція прийняла свою прихильність до принципу Бундесрату. Землі здійснювали свої права співучасті в законодавстві федерації шляхом призначення їхніми урядами депутатів у Бундесрат. Пропозиція була прийнята 13 голосами проти 9, а 8-го лютого 1949 р. на нараді в Кенігсвінтері дискусія про другу палату остаточно вичирилася на користь рівноправного Бундесрату, у якому суб'єкти федерації

мали б бути представленими відповідно до кількості населення від 3 до 5 депутатів [170, С. 49].

30 березня 1949 р. фракція ХДС/ХСС дала принципову оцінку парламентському процесу і наголосила, що за порушення взаємодії між центром і землями в Основному законі не будуть нести відповідальності німецькі політики. Тому військові губернатори мають не заважати, а підтримати прийняття конституції, яка б відповідала саме німецьким інтересам. Союзники відкинули такі пропозиції. 15 квітня 1949 р. К. Аденауер як президенту Парламентської ради особисто повідомили рішення міністрів іноземних справ, які засідали у Вашингтоні і підтримали заперечення військових губернаторів. СДПН, навпаки, виступала за сильну централізовану державну владу, відокремлену від впливу земель. Вона виступала за планове господарство й соціалізацію економіки. А такі заходи можливо було здійснити лише за сильною централізованою владою, особливо в сфері фінансів. Соціал-демократи вважали, що ХДС іде на поступки західній окупаційній владі, яка, в свою чергу, у лондонському документі, затвердженому на конференції 1948 року, вимагала створити в Німеччині державну структуру федеративного типу. ХДС/ХСС тримався «золотої середини» між зобов'язаннями перед окупаційними військовими урядами та пропозиціями СДПН.

Дискусії на міжпартійному рівні також стосувалися питань надання повноважень федеральному президентові. ХДС виступав за обмежені права федерального президента і водночас за широкі права парламенту, тобто пропонував дистанціювати федерального президента від парламенту. А останній виступав би як політичний центр усіх прийнятих рішень [217, С. 58].

У Парламентській раді питання повноважень федерального президента розглядалося як другорядне. Відповідно до конституції, він повинен був отримати дозвіл на проведення тієї чи іншої політичної акції від Бундесрату. Проти цих пунктів виступав Аденауер, звертаючи увагу на схожість повноважень федерального ради з повноваженнями рейхстагу Веймарської республіки, яка породжувала численні урядові кризи [259, С. 163].

За словами Аденауера можна прослідкувати погляди християнських демократів на місце й роль канцлера в майбутній державі. Він говорив, що федеральний канцлер не може бути сильним за слабого парламенту. Вони один одного потребують, навіть якщо розходяться в деяких питаннях. Дискусії суперечності між парламентом і канцлером роблять обох життєздатними в політиці. ХДС виступав, щоб в основному законі було виключено можливість зняття з посад окремих міністрів шляхом вотуму недовіри. При протистоянні уряду й парламенту оголосити вотум недовіри можна не міністрам, а канцлеру.

У зв'язку з повторним переозброєнням Західних держав і початком «холодної війни» логічно постало питання про гарантування Німеччині національної безпеки. У Парламентській раді питання про захист країни подавалося на розгляд комітету депутатом ХДС Вальтером Штраусом 22 вересня 1948 р. Він пропонував прийняти і ввести в дію положення про компетенцію майбутньої федерації щодо захисту ззовні, одночасно звертаючись до окупаційної влади [334, С. 239].

Не менш гарячі й затяті дискусії велися між депутатами щодо питань бороноздатності країни. Щоб не виникло проблем з військовою окупаційною ладю, треба було довести пацифістські наміри Німеччини і закріпити в конституції право народу на ведення визвольної війни. Такі позиції Штрауса підтримували й інші представники фракції ХДС/ХСС, зокрема Г. Brentano і Г. Кауфманн. Саме їхні наполегливі вимоги були втілені в конституцію (стаття 6) [2, С. 110], у якій проголошувалося лише право на захист країни. 19 листопада 1948 р. головний комітет ради вирішував питання про заборону чи дозвіл на виготовлення й доставку зброї в Німеччину. З легкої подачі Brentano, питання було вирішено позитивно, він аргументував від супротивного: без зброї поліція нічого не змогла б зробити проти заколотників.

Питання щодо створення поліції було одним із пріоритетних для ХДС, тому що союз виступав за внутрішню безпеку. Пропозиції партії в цій сфері були спрямовані на розширення повноважень правоохоронних органів для посилення боротьби зі злочинністю [148, С. 124]. Поліцейські підрозділи мали право на існування, але у визначеному порядку і відповідно до основних засад окупаційного режиму. К. Аденауер у кінці листопада 1948 р. виступав за створення сильної федеративної поліції. Але його пропозиції були приречені на провал, бо окупаційна влада намагалася зберегти децентралізацію німецької поліції, керуючись принципом демілітаризації. Лише 5 травня 1949 р. з дозволу губернатора до статті 87 конституцію на пропозицію групи депутатів (Г. фон Ангольдт від ХДС) було внесено доповнення про компетенцію «поліції федерального прикордонної охорони».

Уперше скористатися конституційним правом Німеччина змогла вже в кінці вересня 1950 р., коли канцлер видав меморандум про готовність країни до свого захисту [343]. Ця дія була пов'язана зі збільшенням радянських військових з'єднань на західному кордоні ФРН і збільшенням небезпеки для німців [3, С. 16].

«Гарячі» зіткнення відбулися між представниками двох найбільших партій і щодо питання вибору батьками виховання підростаючого покоління в християнських традиціях. Право батьків на вибір школи як ніякий інший пункт програми вирішувався у конституційних обговореннях з такою послідовністю і швидко партії. Шкільна політика і політика в сфері культурного будівництва була пов'язана з відродженням християнсько-гуманістичної освіти країни. У результаті право батьків на виховання дітей було передбачено в конституції, але з поправкою на те, що в державних школах, за винятком не конфесійних, світська освіта не є обов'язковим предметом [2, С. 103]. Голова Парламентської ради також висунув свій проєкт прапора з золотим хрестом і чорним обрамленням на червоному тлі. Але, на жаль, його пропозиція не була розглянута і не введена до конституції. Натомість затвердили, за статтею 22, чорно-червоно-золотий прапор.

Батьки західнонімецької конституції при визначенні ролі й місця партій у політичній системі намагалися врахувати трагічний досвід історії та поставити активні національні перепони встановленню диктатури. Уперше в історії

Німеччини роль політичних партій була регламентована і прописана в основному законі (стаття 21). Основні риси партійної системи ФРН почали формуватися методом спрощення й концентрації порівняно з Веймарською партійною системою. З 1948 р. в боротьбі за владу брали участь кілька великих партій, а не безліч дрібних, які дзеркально відображали політичну систему 20-х років [281, S. 55]. За конституцією, партії партійно-соціологічних перейшли в розряд законодавчо-конституційних [140, С. 102], стали необхідною складовою частиною державотворчих процесів.

Ключовими подіями, які визначили в майбутньому динаміку й характер подальшого соціально-економічного та політичного розвитку Західної Німеччини, стали грошова та економічна реформи й розробка проекту Основного закону. Участь Християнсько-демократичного союзу Німеччини у Економічній і Парламентській радах (1947-1949 р.), які виконували роль передпарламентів, вивела недосвідчену політичну організацію, якою був ХДС у перші роки свого існування, на партію державного масштабу. Маючи величезний досвід в управлінсько-адміністративній сфері в міжвоєнний час і виявивши лояльність до окупаційної влади, представники ХДС посіли найвищі посади в Економічній (голова Л. Ерхард) і Парламентській (голова К. Аденауер) радах. Це дозволило християнським демократам відіграти важливу роль у відродженні економіки шляхом економічних реформ і конституційному процесі.

Тема 3. ЗАВЕРШЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ХДС В ПРОЦЕСІ УТВОРЕННЯ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ (ПОЧАТОК 1949 р. – ЖОВТЕНЬ 1950 р.)

§1. *Прийняття Основного закону та участь ХДС у виборах до Бундестагу 1949 року та їх результати*

Робота над Основним законом і розробка його основних положень почалися від часу скликання Парламентської ради з вересня 1948 р. Обговорення між представниками політичних партій, які входили до складу Парламентської ради і самими християнськими демократами вилилися у представлення кількох проектів майбутньої конституції. Але незважаючи на деякі непримиренні суперечки, в основному між депутатами ХДС і СДПН, остаточний текст Основного закону був поданий на розгляд головному комітету Парламентської ради 10 листопада 1945р., де почалися перші читання проекту основного закону, які тривали на 23 засіданнях і завершилися через місяць. Друге читання проекту основного закону відбулося 20 січня 1949 р. З 25 січня по 3 лютого 1949 р. проводив засідання міжфракційний комітет, метою якого було досягнути підтримки всіх партій у прийнятті конституції на цьому етапі читання. Таку позицію підтримували К. Аденауер та інші представники ХДС, наприклад Г. фон Брентано і Т. Кауфманн.

Фракція ХДС/ХСС постановила 12 квітня 1949 р., що робота Парламентської ради паралізована внутрішніми розбіжностями з СДПН і не може бути завершена. Курт Шумахер звинувачував ХДС/ХСС у сепаративних, надфедералістичних зазіханнях на державну владу. Він говорив, що ліворейнські та південнобаварські федералісти намагаються розколоти й відокремити Німеччину. Фракція вимагала також, щоб остаточні консультації парламентської ради відбулися не пізніше 21 квітня.

Але лише 24 квітня 1949 р. після довгих міжфракційних переговорів було досягнуто компромісу. Останньою крапкою в конституційному процесі стало схвалення військовими губернаторами 25 квітня 1949 року Основного закону на зібранні у Франкфурті-на-Майні, на якому були присутні в тому числі й представники ХДС у Парламентській раді [227, S. 109].

Але, незважаючи на протиріччя між позиціями партій, атмосфера в Парламентській раді була дружелюбною, консультації проходили колегально, дискусії, які виникали, завершувалися прийняттям компромісного рішення. Конституція майбутньої ФРН розроблялася за планом і була готова у визначений термін [322, S. 12].

Доробком фракції ХДС/ХСС у розробці Основного закону була преамбула, в якій говорилося про відповідальність перед Богом і людьми, статті про захист життя людини і її власності, недоторканність майна. Фон Брентано підкреслював своєрідність німецької конституції: німці повинні відмовитися від копіювання чужих зразків основних законів. Конституції інших держав витримали вплив їх чи інших чинників, які не відповідають формі державного правління в Німеччині. Самі німці повинні виробити основи німецької демократії [213, S. 795].

Конституція Федеративної Республіки Німеччина після останнього третього читання 8 травня 1949 р. була остаточно схвалена більшістю Парламентської ради за -- 53, проти -- 12 голосів депутатів [91, S. 81]. Проти висловилися представники КДПН, Німецької партії, партії Центру і 6 із 8 членів ХСС. Не всі засідання цілковито схвалювали текст нового основного закону. Не знім погоджувалися представники ХСС на чолі з Йозефом Швальбером, але, щоб уникнути подальших загострень, вони підписалися під конституцією. Важливу промову виголосив голова Парламентської ради К. Аденауер. Він підкреслив значення підписаного документу для німецького народу і закликав союзників-переможців до гуманного ставлення до німецького народу [299, S. 121].

Основний закон був підписаний як тимчасова конституція військовими губернаторами, міністрами-президентами 11 земель і почав діяти в трьох західних зонах окупації та в Західному Берліні [9, S. 127]. Ратифікація конституції в решті земель, яка брала участь у цьому процесі проходила шляхом референдуму, але плебісциту, якого намагався домогтися Аденауер. Як тільки Основний закон набрав чинності в 2/3 від загальної кількості земель був ратифікований, він набрав чинності [9, S. 27].

Коли Парламентська рада починала свою роботу над основним законом, в межі її компетенції входили території британської й американської зон

окупації. Лише в останні місяці її діяльності в Лондоні велися переговори про економічне та політичне входження французької зони до Бізонії. З цього питання позитивне рішення було досягнуто на конференції міністрів іноземних справ у Вашингтоні на початку квітня 1949 року [75, С. 162].

10 травня 1949 р. депутати проголосували (33 голоси) за майбутню столицю ФРН – Бонн. Це рішення підтримали британці. Ідею зробити столицею м. Бонн християнські демократи почали виношувати ще наприкінці 1946 року, хоча на той час втілити це в життя було неможливо [124, С. 326]. У Парламентській раді спочатку значна частина народних обранців не підтримала надання статусу столиці маленькому провінційному містечку. Соціал-демократи запропонували зробити столицею місто Франкфурт-на-Майні. Але, зробивши Франкфурт столицею Німеччини, ХДС/ХСС значно послабив би свої позиції і тому К. Аденауер з вересня 1948 р. робив усе можливе, щоб не допустити такого кроку. Він проводив бесіди з депутатами Парламентської ради, з генералом Клеєм про доцільність вибору Бонну як нової столиці [91, С. 335]. На крайній випадок на початку лютого 1949 р. з його ініціативи був створений комітет, який збирав і розглядав заяви міст, що претендували на федеральну столицю [288, С. 83]. Християнські демократи водночас намагалися закласти фундамент нового федерального уряду, який би не був лише виконавчим органом союзних окупаційних держав, але був розташований б близько від резиденції союзної військової адміністрації [88, С. 161].

Паралельно з діяльністю представників ХДС у Парламентській раді відбувається подальша інституціоналізація партії. Хоча виборча кампанія офіційно розпочалася в другій половині липня 1949 р., проте ХДС сформував свій організаційний апарат для виборів ще на початку 1949 року. 8 – 9 січня 1949 р. в м. Конігсвінтері відбулося засідання голів земельних партійних організацій і фракцій ландтагів, членів Економічної і Парламентської рад від ХДС і був створений комітет по підготовці до виборів, який вів підготовку й проведення виборчої кампанії. Кожна земельна організація в цьому комітеті була представлена 1 голосом, а Баварія та Північний Рейн-Вестфалія отримали по 2 голоси [8, С. 343]. Основне завдання виборчого комітету полягало у керівництві й координуванні необхідних заходів, налагоджуванні зв'язків між партійними організаціями земель, пропаганді й роботі з пресою.

Своє установче засідання комітет ХДС провів 14 лютого 1949 р. під головуванням К. Аденауера. Зважаючи на сильну й автономну позицію представників окремих земельних організацій голова комітету мав обмежені можливості впливу на хід та результати його роботи, і тому на наступне засідання виборчого Комітету запросив голів та фінансових керівників земельних організацій [333, С. 2].

Це засідання відбулося 5 березня 1949 р., і на ньому розглядалося питання про розширення повноважень Комітету порівняно із земельними виборчими комітетами. Це рішення підтримала Алоїс Ціммер – палка прихильниця централістської форми партійної організації. Проти такого рішення виступав К. Аденауер, наголошуючи на поступовому розв'язанні цього питання. Компетенція

виборчого Комітету обмежувалася ще й тим, що при ньому були створені групи (юридична, преси й пропаганди), які частково перебирали на себе його функції.

Також 5 березня 1949 р. було вперше обговорено стратегічну мету виборчої боротьби. Вона полягала в тому, щоб, як наголошував К. Аденауер, запобігти створенню альянсу СДПН і КПН у Бундестазі, тобто завадити створенню «соціалістичного кабінету» [85, С. 87].

З боку консервативно налаштованих членів партії відкидалося і співробітництво з СДПН. Аденауер як представник цього кола вважав коаліцію з соціал-демократами недоцільною, оскільки вона тільки завадить роботі майбутнього уряду. Але не всі члени партії були такої думки. Лідери берлінської партійної організації Я. Кайзер, В. Хільперт вважали, що союз із СДПН буде найкращим вибором партії і що дві найвпливовіші партії Німеччини нестимуть ніякої відповідальності за відновлення країни. Дискусії й дебати з цього питання точилися до і після виборів. Як побачимо пізніше, питання «малої» чи «великої» коаліції було одним із головних у державотворчому процесі Німеччини.

На засіданні Генерального секретаріату 1 червня 1949 р., який діяв у Франкфурті на Майні з кінця 1945 р. і був на той час єдиним координаційним органом партії, було уточнено й ухвалено список кандидатів у депутати до Бундестагу, вироблено лінію передвиборчої боротьби, підгрунття якої було пов'язане з проведенням економічних реформ. Основний склад кандидатів налічував 17 представників британської зони, близько 120-ти – американської і 77 – французької зони [333, С. 7].

Під час виборчої кампанії випускалися плакати, рекламні брошури, які монстрували єдність партії всіх трьох західних зон, за яку так відчайдушно воювала правління партії. З 17 травня 1949 р. від імені Генерального секретаріату почала виходити передвиборча газета «Союз у виборчій боротьбі», яка давалася два рази на тиждень тиражем 25 тис. примірників. ХДС на вибори до Бундестагу йшов під гаслами захисників демократії, активістів руху опору проти нацизму, провідників політики християнської ідеології [324, С. 111].

Папа Пій XII також надав велику підтримку ХДС, опублікувавши звернення до віруючих, у якому закликав католиків голосувати за ХДС на виборах до Бундестагу, водночас виступив проти партій лівого блоку, зокрема КПН [142, 71].

Під час виборчої кампанії у ХДС виникали проблеми з фінансуванням, кілька партій не була сформована на загальнофедеральному рівні і не мала стійного фінансового фонду. Основний тягар ліг на плечі земельних і окружних партійних організацій. Лише частково витрати могли покрити кошти, які доходили зі створеного у травні 1949 р. великими промисловцями «Фонду дустрії на підтримку реклами для буржуазних партій». Здебільшого як і в передні роки, допомога приходила з боку представників індустрії, які або були членами партії або дуже наближеними до неї.

Фракція ХДС/ХСС ще під час роботи Парламентської ради з принципових міркувань виступала за введення мажоритарної виборчої системи, але згнулася з протидією соціал-демократів та інших партій. У кінці лютого 1949 р.

члени Парламентської ради обговорювали законопроект, за яким із 400 депутатів Бундестагу 60% мали обиратися за мажоритарною системою, а 40% – за пропорційною. Проте він не був схвалений, бо в розробку конституції втрутилися військові губернатори. Вони вимагали закріпити в Основному законі положення про те, що визначення типу виборчої системи перебуває у компетенції земель. У результаті цих дебатів в квітні 1949 р. більшістю голосів членів Парламентської ради, (проти були представники ХДС/ХСС і КРН), у конституцію було внесено компромісне положення, яке визначало, що половина депутатів обиралася за мажоритарною системою, а половина – за пропорційною. ХДС, сподіваючись у парламенті блокуватися з дрібними партіями, виступив за переваги мажоритарної виборчої системи [333, S. 17].

У травні 1949 р. питання визначення виборчої системи перебувало в завершеній стадії. Аденауер, прагматично підходячи до проблеми, наголошував своїм однопартійцям також і на позитивних сторонах пропорційної виборчої системи, оскільки за умови введення мажоритарної виборчої системи в політичному житті країни не могли б активно сформувати і розвивати молодіжні професійні та інші громадсько-політичні організації. Це негативно вплинуло на становлення таких організацій під егідою ХДС.

ХСС у виборчій кампанії йшов разом з ХДС, який перебрав на себе весь тягар організаційних питань і не міг впливати на практичну роботу партнерів по політичному блоку. Але, незважаючи на це, співробітництво між двома партіями в цей час було найефективнішим і найконструктивнішим порівняно з попередньою співпрацею: Названий вище партійний друкований орган «Союз передвиборчої боротьби» почав розповсюджуватися й у Баварії; Постачання інформаційними брошурами здійснювалося з координуючого центру співробітництва – з Генерального секретаріату [291, S. 54]. Крім того, що ХДС йшов на вибори фактично однією командою з ХСС, союз під час передвиборчої кампанії налагоджував контакти з іншими партіями у вигляді передвиборчих угод і виборчих союзів у земельних виборчих округах. Особливо це стосувалося домовленостей з ВДП і Німецької партією.

Порівняно з останніми виборами в баварський ландтаг ХСС на виборах до Бундестагу втратила майже половину голосів. Але, незважаючи на це, в парламенті й у фракції ХДС/ХСС християнські соціалісти займали привілейоване становище, бо без їхніх голосів ХДС не стала б найбільшою фракцією Бундестагу і не могла сформувати уряд [333, S. 55].

Передвиборча програма ХДС в основному ставила питання економічної й соціального відродження країни, вирішення проблеми Руру, обороноздатності країни, військовополонених, східних і західних кордонів, питання Берліна і Європейської федерації [210, S. 253].

Лідери ХДС виступали перед виборцями у різних місцях країни. Поїздки Аденауера відбувалися з 21 липня по 14 серпня 1949 р. Він побував у 22 містах від Нюрнберга до Кіля. Звичайно, найбільшу увагу він приділив Рейнланду і Вестфалії, зокрема своєму боннському виборчому округу. Аденауер не був таким блискучим оратором, як лідер соціал-демократів К. Шумахер, його мови

не була захоплюючою. Щоб домогтися підтримки у населення, він кликав на допомогу свого однопартійця Л. Ерхарда, який мав ораторський талант. На виступах у різних містах збиралися від 2 тис. (у Гамбурзі) до 5 тис. (у Нюрнберзі) виборців. Але не завжди зустрічі з виборцями для Аденауера проходили позитивно. У Нюрнберзі деякі з виборців повелися агресивно й після виступу кидали каміння в машину Аденауера, поранивши водія кандидата. ХДС з метою фінансування передвиборчої кампанії вводив платний вхід на зібрання. Це не можна було порівняти з безкоштовними виступами К. Шумахера, на яких збиралося близько 20 тис. громадян [285, S. 220].

Запекла боротьба між політичними суперниками – ХДС і СДПН – загострилася в останні тижні перед виборами. Християнські демократи, називаючи СДПН «нічним сторожем централізованого господарства», на дюссельдорфській прес-конференції 15 липня 1949 р. підкреслювали переваги моделі соціального ринкового господарства, як головного гасла їх виборчої платформи [333, S. 34].

Ідейно-політична консолідація ХДС відбулася на основі подальшого вдосконалення програмних засад, які були опубліковані 15 липня 1949 р. як «Дюссельдорфські тези» [42, S. 28-33]. Це була перша програма, яку прийняли всі партійні організації Західної Німеччини [112, S. 82]. Велику роль у підготовці «Дюссельдорфських тез» [Див Додаток Ж] відіграв економічний комітет ХДС, на чолі якого з кінця 1947 р. стояв Ф. Етцель – дуйсбурзький адвокат і нотаріус, довірена особа рейнсько-вестфальських підприємницьких союзів. У 50-х роках він стане міністром фінансів у кабінеті К. Аденауера [309, S. 63].

Підґрунтям «Дюссельдорфських тез» стали основні принципи «Аленської програми», які стосувалися головним чином майново-правових і громадсько-політичних питань. Програма 1947 р. визнавалася, але доповнювалася положеннями про соціальну ринкову економіку. Основу тез становила неоліберальна доктрина «соціального ринкового господарства», яка отримала широкую підтримку ХДС/ХСС під час підготовки й проведення грошової реформи та втілення законодавчих актів бізональної Економічної ради. У них проголошувався розвиток особистої ініціативи, підприємництва за сприяння держави, конкуренція, справедливий розподіл економічних прибутків і введення соціального законодавства, з метою сприяння формуванню власників із малозабезпечених прошарків німецького народу. Іншими словами, соціальна ринкова економіка – це максимум ринкової свободи й підприємницької ініціативи [308, S. 108].

Економічна рада могла бути пробіркою майбутньої урядової коаліції, а соціальна ринкова економіка була тією есенцією, яка відділяла соціал-демократичні і християнсько-ліберальні сили в цій пробірці одну від іншої [313, S. 16].

Соціальне ринкове господарство являло собою соціально пов'язану структуру економіки, у якій досягнення людей підпорядковані такому порядку, який приносить усім вищий ступінь економічного достатку й соціальної справедливості. Реалізацію принципів соціальної доктрини, з якою ХДС йшов на вибори, можна прослідкувати в перші роки існування ФРН на прикладах ведення житлового будівництва, системи страхування, освітньої реформи. Ринкова демократія,

яка сформувалася після проведення реформ, стала індикатором політичної свободи народу [129, С. 118].

Через три місяці після введення в дію конституції – 14 серпня 1949 р. 24,5 млн. (78,5%) виборців реалізували своє конституційне право й обрали депутатів Бундестагу [265, С. 23]. На виборах ХДС/ХСС набрав 31% голосів, отримавши 138 депутатських місць, і лише на 1,8% випереджав за кількістю голосів СДПН (29,2%) [Див. Додаток 3]. Вільні демократи стали третьою великою партією в парламенті, отримавши 11,9% [285, С. 221]. Інші партії отримали менше 5% голосів, але потрапили в парламент: Німецька партія – 4%, партія Центру – 3,1%, попутно перехопивши голоси виборців, на які розраховувала ХДС у західних регіонах [235, С. 95]. Окупаційна влада намагалася не допустити входження колишніх нацистів до парламенту. Незважаючи на жорсткі заходи союзників у цьому питанні, 57 членів Бундестагу першого скликання були колишніми членами НСДАП.

Результат виборів підтвердив широку підтримку населенням ХДС/ХСС, але їхня перевага над соціал-демократами була така незначна, що відразу постало питання створення коаліції з іншими партіями. Коаліція з соціал-демократами, так звана «велика коаліція», була цілком можливою, тому що багато функціонерів ХДС вийшли з католицьких робітничих спілок і були вірними ідеям християнської соціальної рівності. Але для більшості членів ХДС більш привабливим був союз із ліберальними партіями, які набрали на виборах майже 12% голосів виборців і були кращим варіантом співробітництва [245, С. 94].

§2. Формування Християнсько-демократичним союзом правлячої коаліції та визначення основних напрямків її політики

Парламент мав вивести країну з післявоєнних лихоліть, відновити промисловість, збудувати міцну економічну основу. Для цього Бундестаг мав обрати згідно Основного закону ФРН федерального президента, канцлера й уряд. Переговори велися між представленими в Бундестазі партіями [253, С. 123].

У зв'язку з результатами виборів виникло питання: що було б, якби б ХДС пішов на співпрацю з соціал-демократами і прагнув би створити «велику коаліцію»? Можна припустити, що цього не сталося б, тому що: по-перше, ХДС і СДПН – партії різних політичних таборів, співпраця між якими в ландтагах, крейхстагах у більшості випадків закінчувалася крахом. По-друге, на 1949 р. ліве крило ХДС було ослабленим і не могло вплинути на думку більшості однопартійців, які виступали за співробітництво з ВДП і Німецькою партією. По-третє, доля визначила політичне майбутнє лідерів двох партій – К. Аденауера й К. Шумахера. Останній, будучи прекрасним політичним оратором, теоретиком партійно-політичного життя, не зміг протистояти досвідченому практику

К. Аденауеру, який ішов на вибори з переможною програмою соціально-ринкової економіки [199, С. 17].

На основі коаліції з ХСС К. Аденауер обіцяв спочатку надати баварцям лише посаду міністра пошти, але пізніше переглянув свою позицію і надав ХСС три портфелі федеральних міністрів і передбачав надати посаду віце-канцлера, яка деякий час залишалася вакантною [243, С. 421]. Представники ХСС вимагали від Аденауера почергового головування у фракції і поглибленої лібералізації існуючого співробітництва. На жаль, та той час ХДС не могла задовольнити всіх бажань баварців, у зв'язку з їхньою територіально-локалізованою меншістю в парламенті [210, С. 249].

Німецька партія балотувалася лише в Північній Німеччині й отримала на виборах 17 парламентських місць, що також було для ХДС цікавим варіантом стосовно коаліції. Лідери Німецької партії Г. Гельвеге, Г.-К. Зеебом і М. Калінке виступали проти соціалізації економічного й політичного життя країни, розглядали соціал-демократів як своїх політичних ворогів. Політичні позиції представників НДП дістали схвальну оцінку з боку християнських демократів стосовно перспектив створення спільної урядової коаліції. Партія політичного католицизму – Партія Центру, відновлена в жовтні 1945р. [284, С. 35], не розглядалася ХДС як стратегічний партнер. Хоча на виборах вона дістала 3,1% голосів, але стояла на соціалістичних позиціях і входила до кола лівих партій [245, С. 95].

21 серпня 1949 р. голова ХДС британської зони окупації К. Аденауер запросив до себе додому провідних партійних діячів, крім К. Арнольда – лідера лівого крила ХДС. Тут протягом п'яти годин вирішувалося питання створення урядової коаліції в умовах парламентської форми правління [55, С. 636].

При обговоренні цього питання колеги К. Аденауера по партії стояли на різних позиціях. Прем'єр-міністр землі Рейнланд-Пфальц Петер Альтмаєр виступив за урядову коаліцію з СДПН – так звану «велику коаліцію». Аденауер, навпаки, підтримував так звану «малу коаліцію» ХДС/ХСС з вільними демократами і Німецькою партією, апелюючи до настроїв виборців [21, С. 237]. Останні, загальною кількістю 13,9 млн. голосів, як він зазначав, висловилися за впровадження соціальної ринкової економіки, і лише 8,5 млн. виборців, які підтримали соціал-демократів і комуністів на виборах, висловлювалися за планове господарство [299, С. 124].

К. Аденауер наголошував, що за підсумками виборів переважна більшість німецького народу відмовилася від соціалізму в будь-яких його проявах. Аденауер ще з кінця 1947 р. був проти коаліції з соціал-демократами, рішуче виступаючи проти прихильників цієї ідеї К. Арнольда, Е. Кьолера, Г. Герекке. У свою чергу, вони виступали проти союзу з Німецькою партією, вважаючи її надто консервативною, радикальною й націоналістичною [218, С. 91]. До кінця дня лідер ХДС переконав усіх своїх товаришів по партії в правильності вибору і взяв на себе відповідальність за прийняті рішення [206, С. 51]. Через два дні провідна партійна організація в землі Північний Рейн-Вестфалія проголосувала в місцевому ландтазі за підтримку рішень, які були прийняті у

родинному помісті К. Аденауера Рендорфі [88, S. 217]. Таким чином була сформована мала урядова коаліція у складі 208 з 402 депутатів Бундестагу.

Наступного дня, 22 серпня, прес-служба Соціал-демократичної партії Німеччини заявила, що партія відмовилася надалі вступати у велику коаліцію, а 30 серпня 1949 р. оголосила про свою діяльність як опозиційної партії [245, S. 97].

7 вересня 1949 р. вперше за 17 років після останніх вільних виборів у Німеччині зібрався демократично обраний парламент – Бундестаг. До правління фракції ХДС/ХСС в Бундестазі від 14 жовтня 1949 р потрапили Брокельшен, Брокманн, Гернс, Голь та інші. Вальтера Брокманна, колишнього члена Демократичної партії Веймарської республіки і представника ХДС, обрали головою фракції Бундестагу, а Карла Шрьотера, також партійного діяча веймарської доби, – головою фракції ХДС/ХСС у Бундесраті [11, S. 18].

11 вересня 1949 року після другого туру виборів 460 голосами президентом Федеративної республіки Німеччини було обрано представника Вільної демократичної партії Теодора Хейса [113, S. 73]. Т. Хейс – колишній член Німецької демократичної партії, професор політології та філософії [166, С. 38]. Посаду федерального президента він отримав за негласною домовленістю з керівництвом ХДС в обмін на входження ВДП до урядової коаліції. Такий крок викликав хвилю невдоволення з боку не тільки інших партій, а й представників фракції ХДС/ХСС. Претендентами на посаду президента були також і християнські демократи – Г. Ехард, Г. Шланге-Шьонінг. Деякі парламентарі пропонували висунути на посаду федерального президента представника опозиції, тобто К. Шумахера. Але це, на думку більшості членів ХДС, внесло б деконструктивність у подальшу роботу уряду й парламенту.

15 вересня 1949 р. відбулося проголошення Федеративної Республіки Німеччини і депутат Бундестагу, голова ХДС британської окупаційної зони К. Аденауер був обраний першим федеральним канцлером (201 голос «за», 142 «проти» і 44 утрималися) і в той же день прийняв присягу [296, S. 104]. Обрання його канцлером відбулося мінімальною кількістю необхідних для цієї процедури голосів, але відповідало вимогам конституції [2, С. 120]. В даному разі К. Аденауер переміг завдяки одному своєму голосу і став канцлером ФРН уже після першого туру голосування.

Через 5 днів, 20 вересня 1949 р., він запропонував на розгляд президенту кандидатури міністрів – депутатів від ХДС/ХСС, ВДП і НДП [66, S. 17]. 13 міністрів на той час вважалося забагато для німецького уряду. Завдяки своїй гнучкості політиці канцлер пояснив, що додаткові міністерства (міністерство житлового будівництва) створюються у зв'язку з потребами часу, і коли вони виконають свою функцію, їх ліквідують [21, S. 238].

Із представників ХДС/ХСС до уряду входили 8 міністрів. Найголовнішою фігурою в уряді після канцлера став міністр економіки Л. Ерхард (ХСС), який був автором моделі соціальної ринкової економіки і після проголошення «Дюссельдорфських тез» 15 липня 1949 року здобув чимало прибічників не тільки в лавах ХДС/ХСС, а й серед інших партій.

На одну з головних посад, міністра внутрішніх справ, канцлер запросив протестанта Г. Хайнемана (ХДС), який у подальшому ґрунтовно й ефективно проваджував політику уряду в житті та здійснював активні заходи на шляху європейської інтеграції [332, S. 12]. Проте в 1950 р., через рік перебування на посту міністра, Хайнеман пішов у відставку, виступивши проти прискореного формування Бундесверу й ремілітаризації ФРН [139, С. 6].

Ф. Шеффер, (ХСС) міністр фінансів, був за часів Веймарської республіки членом Баварської народної партії, міністром фінансів Баварії, вів гостру боротьбу проти кабінету Папена, у результаті чого втратив посаду. Після війни Шеффер отримав посаду міністра фінансів у баварському уряді, але в 1946-1948 року не займався політичною діяльністю. Він швидко знайшов спільну мову з К. Аденауером, мав багатий політичний досвід і виступав за тісне співробітництво ХДС і ХСС у парламенті.

А. Сторч, (ХДС) – міністр праці, представляв християнські робітничі профспілки. Як у роки Веймарської республіки, так і в післявоєнний час він керував роботою профспілок в Ганновері, був представником в Економічній раді від Нижньої Саксонії.

В. Ніклас, (ХСС) міністр сільського господарства, ветеринар за професією, веймарський період займав посаду радника міністра харчування в уряді Баварії. Під час війни він змушений був емігрувати за кордон. У 1946 року американська окупаційна влада призначила його міністром харчування, сільського господарства й лісів Баварії.

Г. Шуберт (ХСС), міністр пошти і зв'язку, інженер-електротехнік за фахом після вступу союзників отримав посаду голови пошти м. Мюнхена. У 1947 р. був призначений державним секретарем і членом правління поштової служби і зв'язку, а через рік – директором поштового управління Бізонії.

Р. Леєр – один із найстаріших міністрів (після відставки Хайнемана в 1950 р. був міністром внутрішніх справ) першого кабінету К. Аденауера. Син прусського генерала, він зробив чудову кар'єру юриста, був бургомістром м. Дюссельдорфа. Після війни обирався народним представником в ландтаг землі Північний Рейн-Вестфалія й заступником голови ХДС у цій землі. У 1948-1949 рр. був членом парламентської ради.

Я. Кайзер (ХДС) – колишній політичний конкурент канцлера дістав другу посаду міністра із загальнонімецьких питань в уряді. У роки Веймарської республіки вів активну роботу в християнських профспілках. В останньому скликанні Рейхстагу представляв партію Центру. Належав до гуртка «20 липня 1944 р.», який організував замах на Гітлера, але випадково не потрапив до рук нацистів і наступні 10 місяців до кінця війни мусив переховуватися в Берліні. Після війни став лідером ХДС східної зони, депутатом берлінського міського парламенту й одним із представників Берліну в Парламентській раді.

Доктор права Г.Лукашек (ХДС) отримав посаду міністра постачання. Він був раніше членом партії Центру і займався різноманітною громадською діяльністю: обіймав посаду бургомистра м. Рибніка, керував організаційною підготовкою виборів до Рейхстагу в Верхній Сілезії. Після війни емігрував у західні

зони, де отримав посаду віце-президента Верховного суду англо-американської зони в Кельні.

Три міністри першого кабінету К. Аденауера представляли Вільну демократичну партію. Це були Ф. Блюхер – віце-канцлер і відповідальний за плани Маршалла. Він походив з багатой родини, після Першої світової війни працював торговим агентом, потім був комерційним консультантом промислових підприємств. Після війни став одним із співзасновників ВДП.

Т. Делер (ВДП) – міністр юстиції, відомий своєю антифашистською діяльністю, що призвело до його арешту. Був членом кількох молодіжних груп і організацій, які боролися проти нацизму. Після війни став засновником і головою ВДП у Баварії, був членом Парламентської ради.

Е. Вільдермут (ВДП) – міністр житлового господарства, у 20-х роках працював інспектором страхування з безробіття, потім у комітеті з питань праці в Берліні. Брав участь у Другій світовій війні як полковник резерву і лише в 1946 р. повернувся з англійського полону. Як член ВДП призначений у травні 1947 р. на посаду секретаря міністерства економіки в уряді землі Вюртемберг-Гогенцолерн.

Німецька партія, ставши членом урядової коаліції, запропонувала двох кандидатів на пости міністрів. Г-К. Зеебом став міністром транспорту. Він був родом з Богемії, навчався у Фрайбурзі й Мюнхені, здобувши фах гірничого інженера. Був членом правління нафтопереробного товариства та правління брауншвейзького машинобудівного підприємства, а пізніше віце-президентом торгової палати. У 1947 р. входив до уряду Нижньої Саксонії [225, S. 2].

Інший представник Німецької партії Г. Гельвеге отримав посаду міністра у справах Бундесрату. Він був спеціалістом з питань внутрішньої й зовнішньої торгівлі. Після війни зайнявся політичною діяльністю в Нижній Саксонії і став засновником, а потім головою Німецької партії [225, S. 3].

До березня 1951 р. в уряді не було міністерства закордонних справ, функції якого виконували вищі комісаріати союзників. Аденауер пояснював таку ситуацію наявністю окупаційного статусу й повноваженнями Вищої комісії союзників, які укладали міжнародні договори від імені Німеччини. З боку уряду питаннями зовнішньої політики займалися в канцелярії федерального канцлера – державному секретаріаті [66, S. 18].

Після виборів у парламенті почали формуватися комітети й підкомітети, які займалися вирішенням найрізноманітніших соціальних питань. Представники фракції ХДС/ХСС відповідали за роботу комітету біженців, яких налічувалося від 11 до 13 млн., комітету прикордонних районів на чолі з християнськими демократами Е. Брокельшеном і В. Брокманом [49, S. 20]. Е. Кеммер відповідав за комітет, який розглядав питання неповнолітніх, молодих людей, які емігрували з НДР. Уже в перший рік існування НДР на територію ФРН утекло 5020 біженців, із яких тільки 1488 дістали статус політичних біженців, більшість із середовища інтелігенції. У 1950 р. кожного місяця прибувало по 500-600 осіб зі східної зони, і лише 150-200 з них отримували якусь допомогу. Їхнім

працевлаштуванням, забезпеченням житлом займалися підкомітети з соціальних питань.

Соціал-демократи опинилися в опозиції. Але їхнє становище в Бундестазі було достатньо міцним. Урядова коаліція на чолі з Аденауером вважала, що опозиція є політичною необхідністю і виконує важливі державні функції [66, S. 16]. Співробітництво з опозиційними партіями ХДС розглядав у національних інтересах країни [97, S. 106]. Якщо говорити в цілому, то ФРН була першою державою, яка детально й розгорнуто врегулювала діяльність політичних партій. Суспільно-правовий статус партії як учасника політичних процесів, представника волевиявлення народу був захищений державою в конституційному порядку [140, С. 101].

У своїй урядовій заяві, будучи вже канцлером ФРН, Аденауер згадував, що компетентність Бундестагу й уряду «обмежена» внаслідок окупаційного статусу Німеччини. Він зазначав, що Німеччина, яка належить до західно-європейського світу, не стоїть нарівні з іншими державами і поділена на дві частини. Але водночас говорив про необхідність забезпечення відбудови та розвитку економіки країни. Канцлер вважав одним з основних завдань свого уряду проведення законодавчої роботи в земельно-адміністративному питанні. Потрібно було врегулювати право у всіх 11 землях і поширити закони й накази зони на французьку зону окупації [21, S. 239].

Першочерговими завданнями свого уряду К. Аденауер вважав розв'язання житлового питання, розвиток соціальної ринкової економіки, усунення центрації господарства, широке втілення у виробництво здобутків НТР, досягнення роботи дій у зовнішній політиці, підтримку сільського господарства, підвищення загального добробуту населення. Особлива ставка робилася на зниження податків [66, S. 19].

Питання припинення демонтажу промислових підприємств з боку країнозможниць набувало для німців особливої ваги. Не останнє місце тут мав і психологічний фактор, оскільки, з одного боку, німецькому народові надавалася економічна допомога за планом Маршалла, а з іншого – ліквідовувалася економічна міць країни. Завдання уряду полягало в тому, щоб припинити демонтаж підприємств, незалежно від їхнього призначення [50, S. 96].

З кінця 1949 року західні держави зняли деякі обмеження, внаслідок чого процесу демонтажу було вилучено низку промислових підприємств. Водночас союзники працювали і над питанням контролю за тими підприємствами, які могли виробляти заборонену військову продукцію. Але британці й американці більше схилилися до припинення демонтажу взагалі, бо продовження цього процесу було абсолютно не вигідним з економічної точки зору як для Німеччини, так і для окупаційної влади, яка на конкретних прикладах демонтованих підприємств зрозуміла це.

У листопаді 1949 року припинився демонтаж електричних доменних печей, металургійних заводів, сталеливарних підприємств Руру й Бізонії (всесвітньо-відомих підприємств високоякісної сталі Тіссена, Хаттінгена, Кльокнера, Рюфельда та інших). Наказ про припинення демонтажу поширився ще на 6 ве-

ликих підприємств чорної металургії, за які борювся К. Аденауер. Але це поширення діяло не лише на 6, як раніше зазначалося, а на 12 підприємств, що на той час перевершило всі сподівання канцлера і його уряду [74, S. 34]. Повністю припинився демонтаж промисловості в Берліні у зв'язку з існуючою там політичною й економічною ситуацією.

Зобов'язання новоствореного уряду полягало також у проведенні політики соціального добробуту, яка за уявленнями християнських демократів безпосередньо залежала від економічного розвитку. Відновлення соціального законодавства було необхідною умовою в державі, де переважна більшість населення жила в злиднях [45, S. 4].

Велику увагу християнські демократи приділили розв'язанню аграрного питання. Воно полягало в частковому контролі держави за виробництвом продуктів харчування протягом 2-3 років, а потім у міру стабілізації ситуації на продовольчому ринку і наближення країни до рівня європейських держав цей контроль повинен бути скасований [34, S. 138]. Одним з важливих завдань уряду в сільськогосподарському питанні було вирішення проблеми ліквідації нежиттєздатних дрібних господарств та створення й підтримки продуктивних фермерських господарств. Пізніше ці пропозиції були втілені в «Земельному плані», «плані Любке», основною метою яких стало досягнення європейської конкурентноздатності німецьких товарів [132, С. 130].

Уряд обіцяв проводити надалі політику денацифікації, заходи з реабілітації німецьких євреїв і подолання антисемітських настроїв, що пізніше було підтверджено діями уряду як перед союзниками [74, S. 26], так і перед новоствореною державою Ізраїль. Уряд Аденауера ініціював і провів відшкодування збитків єврейським організаціям, пов'язаним зі світовою війною [318, S. 17]. Проте довгий час залишалася невирішеною така гостра соціальна й водночас міжнародно-політична проблема, як повернення німецьких військовополонених, близько 2 млн., яких утримував Радянський Союз та інші держави-переможниці [21, S. 242].

Прийнятий 8 квітня 1949 р. окупаційною владою і затверджений 12 квітня військовими губернаторами Окупаційний статут повинен був вступити в силу після утворення Федеративної республіки. За словами К. Аденауера, Окупаційний статут виявився ідеальним вирішенням, у першу чергу для ФРН, «німецького питання». Це був прогрес порівняно з безправним станом, у якому перебувала країна до набрання чинності статуту. Канцлер вважав статут сходиною на шляху до повної незалежності держави. Однопартійці канцлера також підтримували його в цьому питанні. Т.Бауш, член ХДС, говорив про статут як про угоду між державами, що могла привести до визнання Німеччини на міжнародній арені. На його думку, навіть те, що текст документа був укладений трьома мовами, серед яких була й німецька, говорило само за себе [34, S. 95].

А поки що призначалися цивільні верховні комісари, які мали слідувати за діяльністю боннського уряду в зовнішній торгівлі, роззброєнні й демобілізації, проводити контроль над індустрією Руру, а також контроль фінансової системи. Федеративна Республіка Німеччина повинна була увійти до складу

держав, які контролювали Рурську область і стати гарантом виконання всіх положень Статуту Руру, за який неодноразово на засіданнях фракції ХДС/ХСС у Бундестазі й засіданнях уряду [52, S. 219] голосували депутати. Крім того, створювалося безліч штабів окупаційної влади, в основному в американській зоні окупації, які займалися контрольними функціями. Зв'язок федерального уряду й союзників здійснювався через канцлера. Лише Аденауер міг спілкуватися з верховними комісарами безпосередньо й виносити на їхній розгляд певні питання. Він спочатку мав лише невеликий урядовий апарат, і впродовж перших чотирьох місяців місце його роботи знаходилося в природознавчому музеї в Бонні [290, S. 16].

Після утворення кабінету Аденауер разом з урядом 21 вересня 1949 року виїхали в передмістя м. Бонна - в Петербург для зустрічі з Верховною комісією союзників трьох західних держав [147, С. 34]. Тут в офіційній обстановці керівництву ФРН було вручено Окупаційний статут, основні принципи якого були проголошені франкфуртськими документами від 1 липня 1948 р.

Програма федерального уряду була представлена і прийнята в лютому 1950 р. В ній проголошувалися основи політики ліквідації безробіття шляхом розширення кредиту, регенерація ринку довгострокових капіталів [245, S. 6], посилення внутрішнього попиту та пропозиції і проведення широкомасштабної кампанії житлового будівництва, яка, у свою чергу, представляла політику інвестицій федерального уряду [27, S. 46]. Упроваджувалося розширення промислових потужностей й конкурентноздатності німецьких товарів на міжнародному ринку, ліквідовувалися пільги, знизилися податки для підприємств, які повинні були працювати на самофінансуванні [329, S. 143]. В 1949-1950 рр. для місцевих жителів і біженців було відремонтовано повністю або частково 1,7 млн. квартир. Для них на перший час було побудовано 537 тис. квартир спільного проживання (баракки з гофрованого заліза) і 2849 окремих помешкань [256, S. 103].

Країна отримала пільгові умови для розвитку морського транспорту, ремонту суден і виробництво торгових суден на експорт. З 1949 р. почалося масове виробництво суден на верфях Кілю й інших портових міст [34, S. 96]. Країна відновила консульські зв'язки і мала право співробітничати з іншими країнами міжнародних організаціях.

У лютому і березні 1950 р. в Бундестазі християнські демократи обговорювали питання про Саарську область і управління нею [12, S. 135] без порушення зв'язків між Францією й ФРН [43, S. 44]. Питання Саарської області в той час було наріжним каменем у взаємовідносинах між двома державами. На початку 1950 р. між французьким і саарським урядами було підписано чотири конвенції про автономію Саара й економічний союзу цієї області із Францією, що пов'язало її зв'язок з ФРН. У результаті цієї домовленості область могли віддати в оренду Франції на 50 або на 99 років [17, S. 58]. Франція також домоглася підтримки Англії щодо вступу Саару як асоційованого члена до Ради Європи.

Щоб уникнути непорозумінь із найближчим сусідом, німецький Бундестаг уряд апелювали до окупаційного статусу Саарської області при підтримці верховних комісарів [34, S. 136], але водночас німецька сторона не робила гуч-

них заяв проти політики Франції, а лише наголошувала на правах громадян регіону [292, S. 14].

Аденауер робив неодноразові спроби обговорити проблему Саару за столом переговорів разом з урядами Франції і Саарської області, але дістав згоду від представників Франції лише вирішити культурні проблеми регіону. Особисто він вважав, що вирішити остаточно саарське питання не вдасться, бо Німеччина стояла на хитких міжнародних позиціях.

Але час грав на руку ФРН. Союзники в особі генерала Робертсона в листопаді 1949 р. запросили Німеччину до керівного органу контролю влади Рур [74, S. 21], одночасно пропонуючи визнати борги Третього Рейху. У Бундестагу проти прийняття цих поступок виступала опозиція, представлена СДПН, але нічого не домоглася.

У зовнішній політиці ставка робилася на входження ФРН до Європейських структур [51, S. 143], підтримання партнерських стосунків зі США та досягнення у майбутньому єдності Німеччини [21, S. 243]. Зовнішньополітична мета кабінету Аденауера полягала у «входженні ФРН як рівноправного члена в об'єднану Європу» [25, S. 515], що не суперечило християнським постулатам правлячої партії й дістало широку підтримку церкви [261, S. 49].

Ще одним кроком до створення європейського співтовариства було заснування Європейської ради. На пропозицію французького міністра закордонних справ Жоржа Бідо на засіданні консультативної ради Західного союзу (Брюссельський пакт) 19 липня 1948 року було підтримано курс на об'єднання Європи. Підписання Статуту п'ятьма державами-засновниками Західного союзу відбулося 5 травня 1949р. в Лондоні, трьома скандинавськими країнами, Італією й Ірландією. Переговори про входження ФРН до Ради Європи проходили 9-10 листопада 1949 року на Паризькій конференції міністрів закордонних справ. Федеральний канцлер повідомили, що вступ ФРН сприймався б як готовність німців до європейського співробітництва і як ключ до приєднання країни до Західної Європи. Через два тижні відповідну угоду про вступ країни як асоційованого члена до ради було укладено в Петерберзі між федеральним урядом і Верховними комісарами [292, S. 13].

Через місяць після утвердження постанови про дозвіл входження ФРН до європейських структур від комісії Верховних комісарів уряд отримав право представляти державу в Організації Європейського Співробітництва. 25 жовтня 1949 року в Парижі на засіданні ради Організації Європейського Економічного Співробітництва Федеративна Республіка Німеччина була прийнята як повноправний член. Через півмісяця вона могла вже брати участь у засіданнях цієї організації. 15 грудня 1949 року було підписано першу угоду про економічне співробітництво між Німеччиною та США. У січні наступного року цю угоду підписав федеральний президент і ратифікував після третього читання Бундестаг. а 1 лютого 1950 року вона вступила в дію.

Задовго до утворення ФРН представниками ХДС розроблялися проекти оновлення ідей західноєвропейського світобачення під час плідних обговорень між Федеративною республікою і Францією, яка розглядалася ФРН як головний

стратегічний партнер. 3 листопада 1949 р., даючи інтерв'ю німецькій газеті Die Zeit, Аденауер говорив, що в тенетах історичних забобонів обом народам ажко знайти шлях один до одного, і тому він готовий був поставити взаємодносини між народами на чолі своєї політики [272, S. 21].

Німці на кінець 40-х років були більш прихильні до дружби з сусідами, ніж у передвоєнні роки. Ідея європейської західнохристиянської, неосоціалістичної федерації стояла на одному з перших місць у програмах християнських емократів. Обов'язковою умовою було об'єднання ФРН з НДР.

Спочатку 24 листопада 1949 року в Петерберзі між союзними Верховними комісарами й канцлером ФРН К.Аденауером були підписані угоди про кодження країни до «системи оборони Європи» [146, С. 34]. Потім, у березні 1951 р. було ревізовано Окупаційний статут, який відтепер надавав ФРН свободу дій у зовнішньополітичній діяльності, і в підсумку проведених переговорів травня 1950 р. було запропоновано так званий «план Шумана» (від прізвища французького міністра закордонних справ Роберта Шумана). Він передбачав економічне злиття великої промисловості на основі «союзу сталі і вугілля» між ФРН, Францією й Італією на зразок Швейцарського союзу і відчиняв двері країні до Європейської співноти на рівних правах.

Пропозиція Роберта Шумана зустріла широку підтримку з боку федерального канцлера й уряду. Формуючи уряд, Аденауер розумів свою відповідальність перед Європейською федерацією [93, S. 3], яка була б найміцнішою, якби ґрунтувалася на тісному економічному співробітництві народів, до складу яких увійшла й ФРН. Ідею об'єднаної Європи уряд висловив у меморандумі в березні 1950 р. і прийняв одностайно, а депутати Бундестагу обговорювали це питання 15 червня і 6 вересня, досягнувши також позитивного рішення. 6 вересня 1950 р. вони послали заяву на вступ до Європейської ради [34, S. 142].

20 червня 1950 року в Парижі відкрилася конференція західноєвропейських держав, яка мала на меті обговорити питання економічного союзу, що поступово мав перерости в політичний, а пізніше — військовий. Реалізація плану Шумана могла б значно сприяти вирішенню проблеми Саару й вступу ФРН до Європейської ради [57, S. 129]. Результатом співпраці між великими європейськими державами мало стати створення Сполучених Штатів Європи. Союзу, крім вище названих держав, повинні були приєднатися Голландія, Бельгія та Люксембург [92, S. 73].

Переговори між Францією й ФРН відбувалися на паритетних засадах і йшла про конкретні, точні пропозиції щодо виробництва заліза, вугілля, сталі. Це була цілковита перемога уряду Аденауера для його країни, сучасної і майбутньої. При цьому канцлера широко критикували також і з боку соціал-демократів [57, S. 130]. Укладена угода давала можливість уникнути будь-яких конфліктів із Францією в подальшому. Пізніше всі інші держави могли приєднатися до союзу.

Християнські демократи розуміли, що план Маршала буде сприяти подальшому внутрішньоєвропейському обміну товарів для експорту якісної продукції. Прогнози це також було вигідно для США, які знаходилися під знаком економічної

кон'юнктури і хотіли мати нових ефективних торгових партнерів. А другим фактор – конфронтація з Радянським Союзом – ще більше підштовхував до співробітництва двох держав [73, S. 187].

Кошти від плану Маршала надходили в індустрію, сільське господарство, банківську справу. До кінця 1950 р. країна отримала допомогу в розмірі 4,5 млрд німецьких марок. При розрахунку на кожну сім'ю це становило 393 марки. З розширенням обсягу виробництва на основі імпорту сировини рекордно підвищилася кількість зайнятих до 14,3 млн., і таким чином поступово ліквідовувалося безробіття [16, S. 13]. Якщо на початку жовтня 1945 р. безпосередньо в виробництві було зайнято 1 млн. 200 тис. осіб, то в жовтні 1949 р. працювало вже 2 млн. 600 тис. осіб. Доходи населення з кожним роком зростали. Міністр економіки Л. Ерхард у доповіді перед Бундестагом у кінці 1951 р. говорив про успіхи економічної реформи в різних галузях. Він зауважив, що за такий короткий строк у Федеративній республіці з'явилося 214 мільйонерів, 120 тис. німців мали прибуток понад 25000 ДМ, а 78 тис. – понад 48000 ДМ. На його думку, це був наочний показник підвищення рівня життя в країні [101, S. 5].

На основі американської допомоги у вигляді плану Маршалла в межах повної свободи й рівності економічного співробітництва європейських держав учасниць не тільки істотно поліпшився загальний рівень життя населення, а й відбулося відновлення внутрішньої економічної структури, склалися умови для підвищення добробуту на більш високому рівні, зміцнення соціального порядку та фундаменту мирного європейського співробітництва.

Війна в Кореї позитивно вплинула на розвиток зовнішньоекономічних зв'язків ФРН. Якщо промислові потужності США, Великобританії, Франції були обтяжені виготовленням озброєння, то німецька експортна економіка використала цей шанс, повернувши міжнародні ринки збуту. Німецькі автомобілі, пральні машини, холодильники, телевізори мали нечуваний попит у країнах Заходу.

Обсяг експортної продукції зріс у кілька разів, забезпечуючи доступ до світових ринків. Експорт зростав з кожним роком не екстенсивним (експорт сировини), а інтенсивним методом. На кінець 1950 р. ФРН експортувала 75% готових товарів. Як зазначав міністр економіки Л. Ерхард, за один місяць 1950 р. країна експортувала товарів на 750 млн. ДМ, що відповідало показникам за весь 1947 р. [81, S. 181] Федеральний уряд здійснив широкомасштабну позику, отримуючи за рахунок валютних надходжень продовольчі товари й сировину, потрібні для власного промислового виробництва [81, S. 185]. З липня по жовтень 1950 р. приріст ВВП країни зріс з 107% до 126%. У загальному обсязі виробництва західнонімецької індустрії за перший рік правління уряду Аденауера становив 120% від рівня 1936 року. Найбільші успіхи були відчутні в енергетиці, будівництві, харчовій і легкій промисловості. Скрізь на виробництві вводилися методи раціоналізації, інтенсифікації [27, S. 148].

Перші здобутки від соціальної ринкової економіки стали відчутними вже на початку 1952 року, коли баланс зовнішньої торгівлі мав залишок у розмірі 700 млн. марок, обсяг валової продукції з кожним роком зростав на 50%, лікві-

ція безробіття давала свої плоди (в 1952р. – 1,38 млн. безробітних, у 1955р. – 93 млн.), держава збудувала 500 тис. квартир.

Перший рік діяльності К. Аденауера як голови уряду та лідера найвпливовішої партії країни показали не тільки самим німцям, але і іншим державам, що політика ХДС є ефективною і її результати були відчутні вже в кінці 1950 року.

§3. Завершення об'єднання ХДС на федеральному рівні

Ефективна діяльність та досвід спільних дій в Економічній і Парламентській рада, в уряді послужили стимулом для об'єднання ХДС на загальнофедеральному рівні. На початок 50-х років цілком очевидно було, що ХДС ідної зони розірвав стосунки з західнонімецькими партійними організаціями і дов політичним курсом, визначеним радянським керівництвом. Тому вибори Бундестагу й успішна робота представників ХДС/ХСС в урядових структурах, а також відхід берлінського ХДС підштовхнули до організаційного оформлення партії в межах ФРН і Західного Берліна.

10 червня 1948 р. вперше всі голови земельних організацій ХДС і ХСС з'їхалися на конференції у Дюссельдорфі. Тоді вони обговорювали нагальні питання, які полягали у створенні уряду в західних зонах за домовленістю з уповноваженою владою і пропонували у подальшому розглянути питання консолідації партій на загальнофедеральному рівні [210, S. 278].

Але до 1950 року ХДС складався із самостійних земельних партійних організацій, кожна з яких мала свій статут. Єдиною можливою формою загальнонімецького ХДС у період кінця 40-х рр. був добровільний союз автономних земельних партійних організацій [142, S. 69]. 11 травня 1950 р. на засіданні голів земельних організацій західних зон включно з Західним Берліном в м. Кьонігсвотер було вирішено розпочати підготовчі заходи для консолідації всієї партії, здійснював робочий комітет з восьми представників: Зігена, Гільберта, Гольфеля, Люнендонка, Шрайбера, Фотеля, Вебер, Ціммера. Під головуванням Фріца Ціммера було вироблено й узгоджено статут робочого комітету ХДС/ХСС. Учасність присутніх було узгоджено призначення К. Аденауера тимчасовим головою ХДС і закликало об'єднати «всі сили, які визнають себе християнсько-демократичними». Одним із головних питань на засіданні виявилось визнання повноважень найвпливовішого органу ХДС – федерального з'їзду партії, окреслилося в традиційних позиціях федералістських і помірковано центристських груп партії. На наступній конференції голів земельних партійних організацій 31 липня 1950 року був погоджений із земельними організаціями вточний проект статуту партії [67, S. 719-721], обговорений і висунутий для заточного прийняття на першому федеральному з'їзді, який планували провести в жовтні 1950 року [270, S. 52].

Заключне об'єднання партії відбулося на першому федеральному з'їзді ХДС, який відбувався з 20 до 22 жовтня 1950 р. в м. Гослар. Тут зібралися представники земельних організацій, депутати Бундестагу від ХДС. На першому федеральному з'їзді були присутні 600 делегатів від партійних організацій західних земель, 96 делегатів зі східної зони, запрошені гості. К. Аденауер, беззаперечного лідера партії переконливою більшістю голосів (302 з 335 голосів або 90,15%) обрали головою партії. Заступниками стали Я. Кайзер і Ф. Гольцаффен.

У промові першого федерального голови ХДС від 21 жовтня 1950 р. було сформульовано довгий і тернистий шлях партії до об'єднання і визначалися основні пріоритети партії в побудові держави. Сюди входив вступ до Європейської спільноти, захист прав біженців зі східної зони, подальше підвищення рівня розвитку економіки й соціальних умов життя, виховання підрастаючого покоління на ідеях християнської любові та справедливості. Налагодження партнерських стосунків робітників і роботодавців визначали основу програми соціально-ринкової економіки, з якою ХДС ішов на вибори до Бундестагу. ХДС в 1949-1950 роках, так і в наступних роках приймав до своїх лав представників всіх соціальних прошарків населення, серед яких були присутні робітники (17-19%), селяни (15-16%), торгівці (7-13%), службовці (24%), чиновники (8%), приватні підприємці (12-13%) [255, S. 770]. Ідеї християнської демократії знайшли підтримку також серед священиків, молоді, пенсіонерів, безробітних [Див. Додаток К].

На зібранні був прийнятий Статут ХДС Німеччини [Див. Додаток Л], розроблений під керівництвом Алоїс Зіммер, який діяв у незмінній формі до 1956 р. [178, С. 208] У першому пункті Статуту зазначалося, що ХДС є організацією німецьких громадян, які хочуть побудувати нову Німеччину з християнською відповідальністю і відповідно до християнських традицій [68, S.753-756].

Найвищим органом партії визначався федеральний з'їзд. Завданням федерального з'їзду партії було обрання партійного голови, двох його заступників, генерального секретаря, федерального скарбничого [220, S. 7]. До компетенції з'їзду також входила ухвала основних рішень і вироблення політичної лінії партії [298, S. 145].

Вибори делегатів на з'їзд проходили у декілька етапів: від виборів на місцях до виборів на рівні земель. На всіх проміжних зборах для виборів делегатів брали участь із правом голосу не тільки обрані делегати, а й функціонери партійного апарату і делегати місцевих організацій. У ХДС допускалося перебування однієї особи водночас на кількох посадах в апараті [314, S. 33].

Згідно зі Статутом ХДС складався з 17 земельних організацій (включаючи і радянську зону), які діяли в 13 федеральних землях, 327 окружних союзів [Див. Додаток М], які посилали на з'їзди своїх представників. Загальна кількість делегатів, які направлялися на з'їзди з 1950 р. до 1956 р. складала 25 тис. осіб [220, S. 79].

На федеральному з'їзді в м. Госларі також було вирішено замість франкфуртського Генерального секретаріату створити Федеральну канцелярію, яка місцем свого перебування вибрала м. Бонн, Федеральний комітет і Федеральне правління партії [294, S. 80].

Федеральне правління партії складалося з 15 членів: голови, двох заступників, скарбничого і 11-ти рядових членів [67, S. 40]. У конфесійному відношенні перевага в правлінні залишалася за католиками (10 католиків і 5 протестантів). Основою федерального правління партії склали керівники земельних союзів, і мови зональних організацій. Правління вибиралося на 2 роки. Наприклад, правління землі Північний Рейн-Вестфалія складалося з голови правління, двох його заступників, скарбця, шести членів партійних комітетів, голови суспільно-політичного об'єднання, голови молодіжного союзу, голів робочих комітетів (у кількості 12 осіб), і голів чотирьох окружних союзів [316, S. 156].

Принцип виборності делегатів до федерального правління партії від кожної землі був закладений у м. Госларі 1950 р. Але фактично землі Північний Рейн-Вестфалія належала найбільша частка голосів у правлінні і на з'їзді партії. Мови земельних організацій і голови фракцій ландтагів належали до членів федерального комітету. Правління союзу мало функції партійної виконавчої ради. У їхні повноваження входило реалізація рішень федерального з'їзду і федерального комітету, створення спеціальних комісій і участь у виборах кандидатів в депутати Бундестагу.

До партійного комітету, створення якого передбачав Статут входили члени федерального правління партії й голови фракцій ландтагів. Кожна земельна організація повинна була посылати від 2 до 8 делегатів у партійний комітет, який працював протягом трьох місяців [210, S. 259].

Діяли також спеціальні федеральні комітети й комісії, кількість яких була різною в залежності від роботи партії на федеральному рівні. Але як правило визначали 15 федеральних спеціальних комісій та 2 робочі групи. Ці комісії розглядали проекти передвиборчих платформ, політичних декларацій і партійних резолюцій) в сфері внутрішньої політики, політики в галузі освіти, фінансів, навчального середовища, енергетики, сільського господарства, засобів масової інформації, сім'ї і молоді та ін. [220, S. 8]

В Статуті згадувалися також права ХДС радянської зони окупації, але зазначалося, що представники цього регіону будуть включені до спільної діяльності ХДС ФРН після проведення вільних виборів, тобто після звільнення від радянського контролю [67, S. 39].

Християнсько-демократичний союз складався з місцевих, районних союзів, земельних організацій. Земельні організації відповідали за вибір кандидатів в депутати до Бундестагу, ландтагів, за парламентські представництва в землях. Визначення кандидатів до Бундестагу в земельних організаціях проходило окремо на кожній землі. Організаційний комітет землі визначав й формував посередницький орган, який займався питаннями виборів. В одних землях, як у Гамбурзі, який орган був підконтрольний правлінню, в інших, як у Бадені, рішенням комітету землі висувалися кандидати виборчого округу на спеціально скликаних зборах метою зборів виборчого округу ХДС [316, S. 152].

Істотно відрізнявся цей процес у Північному Рейн-Вестфалія, де з'їзд земельної партійної організації обирав на основі пропозицій свого правління й районних правлінь кандидатів у депутати. Таким же чином обиралися кандидати

в Гессені та Берліні. У ХДС Рейнланд-Пфальц, як визначав Статут, вибір кандидатів належав до компетенції правління партії землі. А в земельній організації Бремена перед кожними відкритими виборами створювалася виборча комісія, яка складалася з представників правління й комітету партії землі і яка обирала кандидатів. Земельні організації надавали колготи на утримання Федеральної канцелярії. Найнижча організаційна одиниця союзу створювалася на рівні громади або у великих містах – на рівні міського району. Загалом, на початок 50-х років існувало 13 земельних організацій ХДС Західної Німеччини, які вирішували політичні і організаційні питання їхніх земель.

Крім Статуту ХДС у 1949 р. був прийнятий також Статут фракції ХДС/ХСС у Бундестазі [344]. У ньому визначалися основні завдання загального зібрання фракції, голови правління, ради старійшин фракції, робочих груп [308, S. 585].

Християнські демократи компромісно вирішили внутрішньоконфесійне питання. З початку заснування партії католицький склад правління переважав, тому більшість мандатів в органах самоуправління отримували католики. Після об'єднання партії на федеральному рівні мандати в ландтагах і Бундестазі розподілялися порівну між католиками і протестантами, що знизило ризик невдоволення євангелічних кіл. Крім того, за пропозицією канцлера була розроблена система розподілу головування в земельних організаціях. Якщо головою земельного чи районного союзу був католик, то його заступником призначали євангелісти і навпаки [218, S. 57].

ХДС після 1950 р. ідентифікує себе з федеративною республіканською партійною державою, виступаючи як партія центристсько-консервативного табору [118, S. 76].

Прийняття Основного закону ФРН, в яких важливу роль відіграли представники ХДС, успішні вибори до Бундестагу і подальше формування коаліції християнських демократів з ВНП і НП прискорили організаційну консолідацію ХДС. З затвердженням Статуту партії в жовтні 1950 р. ХДС оформився як загальнофедеральна партія і розпочав новий етап своєї історії.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки даного дослідження, слід зазначити, що вивчення становлення зародження, формування і державотворчої діяльності партії християнських демократів у перші повоєнні роки має на сьогоднішній день значний науково-практичний інтерес. Розробка різних аспектів цієї проблеми, враховуючи досліджені документи і матеріали дала можливість не тільки проаналізувати йні витоки, історичні традиції, соціально-економічні і політичні передумови виникнення, визначення основних періодів формування Християнсько-демократичного союзу, а й висвітлити винятково особливе місце партії у політичній уктурі і політичному житті повоєнної Німеччини.

Зародження партії християнсько-демократичного спрямування в повоєнній Німеччині було зумовлено як безпосередніми суспільно-політичними потребами соціально-економічними обставинами, так і глибокими ідейно-політичними традиціями та історичним досвідом діяльності християнських демократів. Наклади Другої світової війни, крах тоталітарного нацистського режиму спричинили бокі зміни й трансформації в країні і покликали до життя нові політичні сили, які були готові відродити демократичну європейську державу. Війна призвела до зростання релігійності серед широких верств населення. Церква, здебільшого католицька, яка зберегла свою традиційну організацію, фінанси, зв'язки, багатий досвід соціального впливу, виступила одним із джерел формування нової партії. Аналіз ідейних витоків та історичних традицій ХДС свідчить, що партія на час заснування мала глибоке історичне коріння. В середині XIX ст. християнська демократія та політичний католицизм, представлені у вигляді ієрархічної народної партії, Католицької партії Цейтунгу та інших громадських організацій, проводили активну політичну діяльність і належали до найвпливовіших партій часів кайзерівської Німеччини і Веймарської республіки. Соціальні християнські принципи солідарності, субсидіарності, поваги до людини як до суб'єкта права, пріоритет особи чи громади над державою визначали основні йні засади ХДС після Другої світової війни.

Процес виникнення первинних і регіональних організацій християнських демократів у чотирьох окупаційних зонах розпочався з перших тижнів і місяців після розгрому нацизму і за своєю інтенсивністю, динамікою та обставинами розвитку помітно відрізнявся в залежності від зони окупації. У Східній Німеччині, яка належала до радянської зони окупації, центром створення перших первинних осередків став Берлін. Тут склалося впливове коло фундаторів нової партії на чолі із А. Гермессом та Я. Кайзером, яке наприкінці червня 1945 р. проголосило свій перший програмний документ «Заклик до німецького народу». Цей документ, виданий з офіційним дозволом Радянської воєнної адміністрації (РВАН) від 10 червня 1945 року християнські демократи могли вже діяти легально, але перебували під значним ідейно-політичним тиском РВАН. Іншим потужним центром створення нової партії стало м. Кельн у рейнському регіоні, який належав до британської зони окупації. Тут сформувалося авторитетне коло християнських демократів на чолі з Г. Шверінгом, яке в середині червня 1945 р. склало свій програмний документ «Кельнські тези». Подібним центром в американській зоні стало м. Франкфурт-

на-Майні, де у вересні 1945 р. було складено ще один програмний документ «Франкфуртські тези». Але на противагу радянській адміністрації західні союзники намагалися в перші післявоєнні місяці пригальмувати процес відродження політичного життя, який міг би піти, як вони вважали, хаотичним шляхом. Тому після офіційного дозволу на відновлення політичних партій у західних зонах вплив воєнної влади став помітно слабшим і фундатори створення християнської партії отримали там більше свободи для ідейного та організаційного самовираження.

До складу ХДС входили колишні члени партій центристського спрямування Веймарської республіки, ядром якого була Католицька партія Центру. ХДС формувалася на засадах паритетності двох найбільших конфесій – католицької і протестантської, як біконфесійна партія. За п'ять років партійно-організаційного формування чисельність членів ХДС невпинно зростала й досягла в 1949 р. 400 тис. чол. у Західній Німеччині, у тому числі в британській окупаційній зоні – 205 тис. чол., в американській – 120 тис. чол., у французькій – 30 тис. чол. У радянській зоні окупації загальний кількісний склад на кінець 1945 р. (до періоду остаточного розриву з організаціями Західної Німеччини) складав 220 тис. чол. Встановлено, що ХДС приймав до своїх лав представників всіх соціальних прошарків населення, серед яких були присутні робітники, селяни, торговельно-службовці, чиновники, приватні підприємці. Ідеї християнської демократії знайшли підтримку також серед священників, молоді, пенсіонерів, безробітних. ХДС розширював свою соціальну базу тоді, коли інші партії залишалися на позиціях демократів.

Проголошення принципів демократичної правової держави під моральним законом християнства вперше зафіксовано в ранніх програмних документах різних зон окупації ще в 1945 році: «Заклику до німецького народу», «Кельнських тезах», «Франкфуртських тезах». Керуючись ідеями «християнського соціалізму», автори Аленської програми (1947 р.) шукали нові шляхи розвитку економіки, прагнули до золотой середини між капіталізмом і соціалізмом. Ідейно-політична консолідація ХДС відбувалася саме в результаті реалізації програмних вимог у ході роботи Економічної й Парламентської рад, а також у діяльності місцевих представницьких органів влади. Встановлено, що економічна модель «соціалізму з християнською відповідальністю» була розроблена колишніми членами християнських профспілок під впливом фундаторів ХДС. «Дюссельдорфські тези» (липень 1949 р.) як програмний документ, у якому вперше була сформульована ідея побудови соціальної ринкової економіки, стала передвиборчою платформою християнських демократів у перших виборах до Бундестагу, і їх реалізація мала вирішальний вплив на подальший розвиток ФРН.

На рівні земель процес відновлення німецьких органів адміністративної влади розпочався в кінці 1945 року - на початку 1946 року за активної участі християнських демократів. У більшості округів в результаті виборів до ландтагів і крейстагів у 1946-1947 рр. перемогою була на їхньому боці. Заручившись підтримкою спорідненої партії ХСС, ХДС у середньому отримав на виборах

45% голосів від загальної кількості, тоді як соціал-демократи змогли набрати 27,9% голосів, а вільні демократи 18,1%. З 17 земель чотирьох окупаційних зон на виборах у ландтаги ХДС отримав абсолютну більшість у трьох із них (Баварія, Південний Баден, Вюртемберг), у Північному Рейн-Вестфалії, Рейнланд-Пфальці і Гессені – відносно більшість. У Південному Бадені й Баварії представники ХДС і ХСС, очоливши органи місцевого самоврядування, залишалися при владі до середини 50-х років. ХДС реалізував свої ідейні християнсько-соціалістичні засади та принципи в рішеннях земельних органів самоврядування.

Після утворення муніципальних органів влади, парламентів і урядів земель окупаційна влада поступово віддавала кермо врядування в руки самих німців, створивши передпарламенти у вигляді Економічної й Парламентської рад. Внесок християнських демократів у розробку економічної й грошової реформи, а також Основного закону країни був настільки вагомий, що з молодіжної, недосвідченої політичної організації ХДС за кілька місяців перетворився в партію державного масштабу, фракція якої була найбільшою в першому складі Бундестагу і сформував перший коаліційний уряд. К. Аденауер і Л. Ерхард спираючись не тільки на ХДС, але й на ФРН, а створена ними в період правління ХДС модель плюралістичної демократії, у якій держава виконує роль стабілізатора та регулятора відносин між різними соціальними групами, підтримуючи соціальний мир і дух партнерства, стала зразком політики для подальших поколінь.

Зважаючи на розвиток організаційної структури, програмних засад, соціальної бази партії, визначено такі основні періоди ранньої історії ХДС:

I період (травень – грудень 1945 р.): від створення місцевих осередків християнських демократів в різних окупаційних зонах Німеччини, появи їх перших програмних документів і до утворення мережі регіональних партійних організацій після зняття заборони союзними державами на створення та діяльність політичних партій.

II період (грудень 1945 р. – травень 1947 р.): від з'їзду організацій християнсько-демократичного спрямування 14 грудня в м. Бад-Годесберзі, де було прийнято рішення про утвердження єдиної назви – ХДС і створено перший координуючий орган партії – Генеральний секретаріат, до проведення виборів в муніципальні та земельні органи самоврядування і здобуття на них переконливої перемоги.

III період (червень 1947 р. – травень 1949 р.): від формування основних засад політичного й соціально-економічного устрою Німеччини за участі християнських демократів в Економічній та Парламентській радах до проголошення і ратифікації Основного закону ФРН.

IV період (червень 1949 р. – жовтень 1950 р.): від початку проведення передвиборчої кампанії до Бундестагу, формування християнськими демократами першого коаліційного уряду і до проведення першого загальнофедерального з'їзду ХДС, на якому був прийнятий Статут ХДС і завершено інституціоналізацію партії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубликовані джерела

1. Конституція німецької імперії від 11 серпня 1919р. // Конституції буржуазних країн. К.: Наукова думка, 1935. – С.141-171. – (Основний закон Веймарської республіки)
2. Конституция Федеративной республики Германии // Конституции зарубежных государств. – М.: Международные отношения, 2003. – С.101-152. – (Основной закон ФРГ)
3. Рерум Новарум. Окружное послание Льва XIII о положении трудящихся // 100 лет христианского социального учения. – М.: Pax Christi International, 1991. – С.6-24. – (Послание Святого перстола)
4. СВАГ 1945-1949гг. Сборник документов. – М.: Россия Молодая, 1994. – 256с. (Нормативные директивные документы Советской военной администрации Германии)
5. СССР и Германский вопрос 1941-1949. Т.II. Документы из архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – 634С. – (Нормативные документы из архива Министерства внешней политики СССР)
6. Тегеран-Ялта-Потсдам. Сборник документов. – М.: Международные отношения, 1971. – 256С. – (Документы международных конференций Второй мировой войны)
7. 12. Oktober 1947. Sitzungsprotokoll // Christlich-Demokratische Union Deutschlands: Die CDU-CSU im Frankfurter Wirtschaftsrat: Protokolle d. Unionsfraktion 1947-1949. – Düsseldorf: Droste, 1988. – S. 81-89.
8. 8-9. Januar 1949. Tagung der CDU/CSU. Wahlen // Die Unionsparteien 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU, Deutschlands und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte) – Düsseldorf: Droste, 1991. – S.341-351.
9. 23.05.1949. Zwölfte Sitzung. Feststellung der Annahme des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland, Ausfertigung und Verkündung // Tondokumente zur Zeitgeschichte: Parlamentarischer Rat 1948-1949. – Frankfurt am Main: Herausgegeben vom Deutschen Rundfunkarchiv, 1987. – S.125-131.
10. 23.8.1949: Der Staatspräsident von Württemberg-Hohenzollern und I. Vorsitzende der CDU von Süd-Württemberg, G.Müller, an den Vorsitzenden der CDU in der britischen Zone Konrad Adenauer // Aufakt zur Ära Adenauer. Koalitionsverhandlungen und Regierungsbildung 1949 // Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe: Deutschland seit 1945. – Düsseldorf: Droste, 1985. – S.26-27.
11. 3. Oktober 1949. 2. Sitzung // Der Gesamtdeutsche Ausschuss. Sitzungsprotokolle des Ausschusses für gesamtdeutsche Fragen des Deutschen Bundestages 1949-1953 // Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe. Bd. 14. – Düsseldorf: Droste, 1998. – S.16-28.
12. 8. Februar 1950: 7. Sitzung // Der Auswärtige Ausschuss des Deutschen Bundestages. Sitzungsprotokolle 1949-1953. Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Bd. 13/1. – Düsseldorf: Droste, 1998. – S.133-138.
13. 23. September 1950. 10. Sitzung. // Der Gesamtdeutsche Ausschuss. Sitzungsprotokolle des Ausschusses für gesamtdeutsche Fragen des Deutschen Bundestages 1949-1953. // Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe. Bd. 14. – Düsseldorf: Droste, 1998. – S.77-85.
14. Ahlener Programm // Die CDU – Parteiprogramme: eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben. – Bonn: Bouvier, 1995. – S.15-25.
15. Ahlener Programm // Flechtheim O.K. Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland. Hamburg, 1975. – S.157-161.
16. Anteil des Marshallplans am Neuaufbau // Deutschland im Wiederaufbau. Ein Tätigkeitsbericht der Bundesregierung 1949-1950. – Bonn: Bonneruniversitätsbuchdruckerei, 1950. S.11-15.
17. Aufzeichnung des Bundeskanzlers Adenauer. 15. Januar 1950 // Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/1950. – München: Oldenburg, 1997. – S.57-61.

18. Aus dem Gesetz Nr. 45 betreffend den Volksentscheid über die Bayerische Verfassung und die Wahl des Bayerischen Landtages vom 3. Oktober 1946 // Sternberger D. Die große Wahlreform. Zeugnisse einer Bemühung. – Köln: Westdeutscher Verlag, 1964. – S.36-38.
19. Aus dem Wahlgesetz für die verfassungsgebende Landesversammlung von Württemberg-Baden vom 21. März 1946 // Sternberger D. Die große Wahlreform. Zeugnisse einer Bemühung. – Köln: Westdeutscher Verlag, 1964. – S.39-41.
20. Aus der Rede von Dr. Adolf Süsterhenn (CDU) am 8. September 1948 vor den Plenum des Parlamentarische Rates // Das Jahr 1949 in der deutschen Geschichte: die doppelte Staatgründung. – Landsberg am Lech: Olzog, 1997 – S.49-54.
21. Aus der Regierungserklärung von Bundeskanzler Konrad Adenauer am 20. September 1949 // Das Jahr 1949 in der deutschen Geschichte: die doppelte Staatgründung. – Landsberg am Lech: Olzog, 1997 – S.237-243.
22. Befehl Nr. 2 des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärischen Administration (SMA) Berlin vom 10. Juni 1945 zur Gründung von politischen Parteien und Gewerkschaften in der sowjetisch besetzten Zone // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd II. – Berlin: Herbert Wendler, 1963. – S.108-109.
23. Bericht der Militärkommandantur von Berlin über die der Berliner Bevölkerung vom 12. Mai bis zum 1. August 1945 zur Verfügung gestellten Lebensmittel // Dokumente aus den Jahren 1945-1949. – Berlin: Staatsverlag, 1968 – S.121.
24. Bericht von Sam Wahrhaftig an Litchfield vom 27. Juli 1948 // Die Unionsparteien 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU, Deutschlands und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte) – Düsseldorf: Droste, 1991. – S.230-236.
25. Bundesgesetz über den Beitritt der Bundesrepublik Deutschland zum Europarat vom 8. Juli 1950 // Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Bd VI. – Berlin: Herbert Wendler, 1955. – S.515-518.
26. Christlich-Demokratische Union Deutschlands: Die CDU/CSU im Parlamentarischen Rat: Sitzungsprotokolle d. Unionsfraktion. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. – 701 S.
27. Das Bundesministerium für Wirtschaft // Deutschland im Wiederaufbau. Ein Tätigkeitsbericht der Bundesregierung 1949-1950. – Bonn: Bonneruniversitätsbuchdruckerei, 1950. S.44-53.
28. Das Programm von Ahlen // Die CDU (Programme, Erklärung, Entschliebungen). – Bonn: Konrad-Adenauer-Stiftung, 1979. – S.16-24.
29. Das Statut der CDU Deutschlands // Die deutschen Parteien seit 1945. Quellen und Auszüge. O.K. Flechtheim. – Berlin-Köln: Bouvier, 1964 – S.38-41.
30. Der Gesamtdeutsche Ausschuss. Sitzungsprotokolle des Ausschusses für gesamtdeutsche Fragen des Deutschen Bundestages 1949-1953 // Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe. Bd 14. – Düsseldorf: Droste, 1998. – S. 786-791.
31. Deutschland unter den Besatzungsmächten 1945-1949. Seine Geschichte in Texten, Bildern und Dokumenten. – München: Kurt Desch, 1967. – S.400.
32. Die 19. Vollversammlung // Wörtliche Berichte und Drucksachen des Wirtschaftsrates des Vereinigten Wirtschaftsgebietes 1947-1949. Bd. II. – Wien: Oldenburg, 1977 – S.747-754.
33. Die Bundesversammlungen 1949-1989. Eine Dokumentation aus Anlass der Wahl des Bundespräsidenten am 23. Mai 1949. – Bonn: Herbert Wendler, 1994. – 348 S.
34. Die CDU-CSU – Fraktion im Deutschen Bundestag 1949-1953. Sitzungsprotokolle // Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe. Bd. 11. – Düsseldorf: Droste, 1998. – 865S
35. Direktive des Wehrmachtsgeneralstabes der Vereinigten Staaten an den Oberbefehlshaber der Besatzungstruppen der Vereinigten Staaten hinsichtlich der Militärregierung für Deutschland vom April 1945 // Die Deutsche Nachkriegszeit mit den wichtigsten Dokumenten im Anfang. Bearbeitet P.Noack. – München: Günter Olzog, 1966. – S.178-179.
36. Dok. 2 Die «Frankfurter Dokumente» vom 1. Juli 1948 // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II.: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980 – S.100-102.

37. Dok. 3 Antwortnote der Ministerpräsidenten der Westdeutschen Besatzungszonen an die Militärgouverneure mit Stellungnahme zu den Frankfurter Dokumenten // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd. II.: Die Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980 – S.102-104.
38. Dok. 3 Kritik des Wirtschaftsdirektors Ludwig Erhard an den Gewerkschaften in einer Rundfunkansprache am 11. November 1949 // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II.: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 286-288.
39. Dokument Nr. 1 // Texte zur Landesgeschichte der Weg zum Grundgesetz. – Koblenz: Landeshauptarchiv, 1979 – S.27.
40. Dokumente des Kirchenkampfes. Die Zeit des Reichskirchenausschusses 1935-1937 Teil 2. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1964. – S.764.
41. Düsseldorfer Leitsätze über Wirtschaftspolitik, Landwirtschaftspolitik, Sozialpolitik, Wohnungsbau vom 15. Juli 1949 // Die CDU (Programme, Erklärung, Entschlüsse). – Bonn: Konrad-Adenauer-Stiftung, 1979. – S.25-38.
42. Düsseldorfer Leitsätze der CDU (1949) // Dokumentation. Die Geschichte CDU. Bonn: Aufverlag, 1972. – S.28-41.
43. Erklärung der Bundesregierung und Aussprache zur Saarfrage // Chronik. Debatten, Gesetze, Kommentare Deutscher Bundestag 1949-1953. Eine Dokumentation. – Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 1989. – S.43-45.
44. Erklärung des Blocks der antifaschistisch-demokratischen Parteien zu den Beschlüssen der Potsdamer Konferenz // Dokumente aus den Jahren 1945-1949. – Berlin: Staatsverlag, 1968. S.119-120.
45. Erklärung des Bundeskanzlers Adenauer gegenüber den Alliierten Hohen Kommissaren // Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/1950. München: Oldenburg, 1997. – S.3-5.
46. Erste Sitzung des Zwischenzonenverbindungsausschusses Frankfurt, 14. Februar 1946 // Die Unionsparteien 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU. Deutschland und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte). Düsseldorf: Droste, 1991. – S.1-7.
47. Frankfurter Leitsätze vom September 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd II. – Berlin: Herbert Wandler, 1963. – S.36-45.
48. Gründungsauftrag der Christlich-Demokratischen Union // Dokumente der CDU. Bd I 1945-1955. – Berlin: Unionsverlag, 1956 – S.19-22.
49. Kabinettsitzung am Freitag, den 16. September 1949 // Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung 1949. Bd. I. – Boppard am Rhein: HBV, 1982. – S.20-29.
50. Kabinettsitzung am Dienstag, den 4. Oktober 1949 // Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung 1949. Bd. I. – Boppard am Rhein: HBV, 1982. – S.94-103.
51. Kabinettsitzung am Freitag, den 21. Oktober 1949 // Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung 1949. Bd. I. – Boppard am Rhein: HBV, 1982. – S.142-146.
52. Kabinettsitzung am Mittwoch, den 23. November 1949 // Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung 1949. Bd. I. – Boppard am Rhein: HBV, 1982. – S.219-220.
53. Kölner Leitsätze // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd II. – Berlin: Herbert Wandler, 1963. – S.30-33.
54. Kölner Leitsätze. Vorläufiger Entwurf zu einem Programm // Die CDU – Parteiprogramm. Eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben. – Bonn: Bouvier, 1995. – S.9-12.
55. Konferenz der CDU/CSU – Politiker (Kommunique) Pressebericht vom 22. August 1949 // Die Unionsparteien 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU. Deutschland und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte). Düsseldorf: Droste, 1991. – S. 636-337.
56. Konferenz der Militärgouverneure mit den Ministerpräsidenten der westdeutschen Besatzungszonen Frankfurt, 1. Juli 1948 // Der parlamentarische Rat 1948-1949. Akten und Protokolle. Bd.I. Vorgeschichte. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1975. – S.22-29.

57. Konrad Adenauer zum Schuman-Plan // Deutsche Geschichte. Darstellung und Dokumente in vier Bänden. Bd II. 1945-1947 Bearbeitet R.Steiningger. – Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch, 2002. – S.129-130.
58. Länderrat des amerikanischen Besatzungsgebietes (L.R) // Westdeutschland 1945-1950. Der Aufbau von Verfassungs – und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungszonen. Teil I. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – S.57-58.
59. «Mit Ernst Christen». Sätze Deutscher Christen. 7. Juli 1936 // Dokumente des Kirchenkampfes. Die Zeit des Reichskirchenausschusses 1935-1937. Teil 2. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1964. – S.761.
60. Nr. 29. Bericht der Informationsverwaltung der SMAD für das ZK der KPdSU(B) über den Parteitag der CDU der Sowjetischen Besatzungszone // Sowjetische Politik in der SBZ 1945-1949. Dokumente zur Tätigkeit der Propagandaverwaltung. – Bonn: J.H.W.Dietz Nachfolger, 1997. – S.127-129.
61. Parlamentarischer Rat (ParlRat) // Bundesarchiv Koblenz. Westdeutschland 1945-1950. Teil I. Bearbeitet von V. Vogel. Koblenz: Brockmann, 1956. – S.102-104.
62. Parlamentarischer Rat // Westdeutschland 1945-1950. Der Aufbau von Verfassungs – und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungszonen. Teil I. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – S.102-103.
63. Potsdam 1945. Quellen zur Konferenz der «Grossen Drei» – München. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1963. – 410 S.
64. Programme Neheim-Hüsten // Treue W. Deutsche Parteiprogramme 1861-1956. – Berlin-Frankfurt am Main: Musterschmidt, 1956. – S.181-185.
65. Protokoll 70. № 338. 15-16. Oktober 1947 // Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945-1949. Bd. 3. Teil II. – München-Wien: Oldenburg, 1981. – S.1062-1068.
66. Regierungserklärung des Bundeskanzlers // Chronik. Debatten, Gesetze, Kommentare Deutscher Bundestag 1949-1953. Eine Dokumentation. – Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 1989. S.16-20.
67. Statut der CDU Deutschlands (Juli 1950) // Die Unionspartei 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU Deutschlands und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte) – Düsseldorf: Droste, 1991. – S.719-721.
68. Statut der CDU Deutschlands // Die Unionspartei 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU Deutschlands und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte) – Düsseldorf: Droste, 1991. – S.753-756.
69. Trizonale Ministerpräsidentenkonferenz und Parlamentarischer Rat // Bundesarchiv Koblenz. Westdeutschland 1945-1950. Teil I. Bearbeitet von V. Vogel – Koblenz: Brockmann, 1956. – S.141-44.
70. Verfolgung und Widerstand 1933-1945. Quelle und Dokumente. Bearbeitet Buchstab J. Kaff B. – Düsseldorf: Droste, 1985. – 288 S.
71. Verordnung Nr. 12 vom 15. September 1945 der Militärregierung in Deutschland, Britisches Kontrollgebiet // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd II. – Berlin: Herbert Wandler, 1963. – S.109-112.
72. Verordnung Nr. 23 des Kommandant en Chef betreffend Gründung politischer Parteien demokratischer und antinationalsozialistischer Richtung im französischen Besatzungsgebiet, 12. Dezember 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd II. – Berlin: Herbert Wandler, 1963. – S.113-114.
73. Westdeutschland 1945-1950. Der Aufbau von Verfassungs – und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungszonen. Teil II. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – 433 S.
74. Wortprotokoll der Sitzung vom 17. November 1949 // Adenauer und die Hohen Kommissare 1949-1951. Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. – München: Oldenburg, 1989. – S.18-35.

Мемуари, щоденники, епістолярна спадщина, доповіді виступи

75. *Adenauer K.* Воспоминания: Пер.с нем. Вып.1 1945-1953: воспоминания / К. Аденауер – М.: Прогресс, 1966. – 286 С.
76. *Гитлер А.* Моя борьба: Пер.с нем. / А. Гитлер – Ашхабад.: Т-ОКО, 1992. – 598 С.
77. *Коваль К.И.* На посту заместителя главноначальствующего СВАГ 1945-1949 гг. воспоминания / К.И. Коваль // Новая и новейшая история. – 1987. – №3. – С.130-148.
78. *Мускулы мира.* (речь У. Черчилля в Фултон): Пер.с англ.: воспоминания У. Черчилль // Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речь. – М.: ЭКСМО, 2003. С.744-760.
79. *Штраус Ф.Й.* Воспоминания: Пер.с нем.: воспоминания /Ф.Й. Штраус– М. Международные отношения, 1991. – 556 С.
80. *Эрхард Л.* Благосостояние для всех: Пер.с нем.: мемуары / Л. Эрхард – М. Начала-Пресс, 1991. – 332 С.
81. *Эрхард Л.* Полвека размышлений. Речь и статьи. Пер.с нем.: воспоминания Л. Эрхард – М.: Наука, 1996. – 606 С.
82. *Adenauer Konrad* Allgemeine Entwicklung bis 1948 – Eine Erinnerungen / K. Adenauer // Konrad Adenauer: Dokumente aus vier Epochen deutscher Geschichte. – Bad Honnef/Rhöndorf: Stiftung Bundeskanzler – Adenauer-Haus, 1977. – S.94-103.
83. *Adenauer Konrad* Allgemeine Situation in Deutschland – Eine Erinnerungen / K. Adenauer // Konrad Adenauer: Dokumente aus vier Epochen deutscher Geschichte. – Bad Honnef/Rhöndorf: Stiftung Bundeskanzler-Adenauer – Haus, 1977. – S.84-90.
84. *Adenauer Konrad* Arbeit für die CDU – Eine Erinnerungen / K. Adenauer // Konrad Adenauer: Dokumente aus vier Epochen deutscher Geschichte. – Bad Honnef/Rhöndorf: Stiftung Bundeskanzler-Adenauer – Haus, 1977. – S. 90-93.
85. *Adenauer Konrad* Briefe über Deutschland 1945-1951 – Eine Briefe / K. Adenauer – Berlin. CORSO, 1985. – 118 S.
86. *Adenauer K.* Dienst für Deutschland – Eine Erinnerungen / K. Adenauer // Kraft einer Idee. 20 Jahre CDU Reinland. – Recklinghausen: Kommunal, 1965. – S.14-16.
87. *Adenauer K.* «Eine sehr böse Zeit» Briefe 1945-1946 – Eine Briefe / K. Adenauer // Das historische Moment. – Berlin 1991. – S.313-323.
88. *Adenauer K.* Erinnerungen 1945-1953 – Eine Erinnerungen / K. Adenauer – Stuttgart Deutsche Verlags-Anstalt, 1965 – 590 S.
89. *Adenauer Konrad* Reden 1917-1967. – Eine Auswahl / K. Adenauer. – Stuttgart Deutsche Verlags-Anstalt, 1975. – 496 S.
90. *Adenauer K.* Rhöndorfer Ausgabe Briefe 1945-1947 – Eine Briefe / K. Adenauer – Berlin: Siedler, 1983. – 762 S.
91. *Adenauer K.* Rhöndorfer Ausgabe Briefe 1947-1949 – Eine Briefe / K. Adenauer – Berlin: Siedler, 1983. – 750 S.
92. *Bundeskanzler Dr. Adenauer rügt* – Ein Bericht / K. Adenauer // Das Parlament. Jg. 1 №6. 24. Oktober 1951. – S. 3.
93. *Adenauer Konrad* zur politischen Lage 1946-1949. Aus den Berichten des schweizerischen Generalkonsuls in Köln Franz Rudolf v. Weiss – Ein Bericht /bearbeitet von H. J. Küsters und H.P. Mensing / K. Adenauer // Politische Vierteljahresschrift. – 1984. – Jg.32. – H.2. – S.289-317
94. *Erhard L.* «Eine neue Wirtschaftspolitik» Rede vor der 14. Vollversammlung des Wirtschaftsrates des Vereinigten Wirtschaftsgebietes – Eine Reden / L. Erhard // Erhard L. Bundestag-Reden. – Bonn: AZ Studio Pfattheicher + Reichard, 1972. – S.1-9.
95. *Erhard L.* «Marktwirtschaft im Streit der Meinungen» Rede vor dem 2. Parteikongress der CDU der Britischen Zone am 28. August 1948 in Recklinghausen – Eine Reden / L. Erhard // Erhard L. Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft. Kanzlerworte. Ausgewählt aus Reden, Artikeln und Erklärungen. – Düsseldorf: Econ, 1963. – S.69-78.
96. *Grundsatzrede* 24. 03. 1946 des 1. Vorsitzenden der Christlich-Demokratischen Union für die Britische Zone in der Aula der Kölner Universität – Eine Reden / K. Adenauer // Konrad

Adenauer. Reden 1917-1967. Eine Auswahl. – Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt, 1975. – S. 82-92.

97. *Kanzlerworte.* Ausgewählt, aus Reden, Artikeln und Erklärungen /K. Adenauer – Essen: Dienst, 1963. – 143 S.
98. *Kohl H.* Die CDU. Porträt einer Volkspartei. – Eine Erinnerungen / H. Kohl – Schwieberdingen: Günter Rüber, 1981. – 208 S.
99. *Kohl H.* Erinnerungen 1930-1982. – Eine Erinnerungen / H. Kohl – München: Droemer, 2004. – 683 S.
100. *Kohl H.* Vermächtnis des Widerstandes / H. Kohl // Politische Meinung. – 2004. Jg.49. – № 416. – S.21-25.
101. *Minister Erhard antwortet* – Ein Bericht / L. Erhard // Das Parlament. – Jg.1. – №14. 19. Dezember 1951. – S.4-5.
102. *Schwering L.* Frühgeschichte der Christlich-Demokratischen Union. / L. Schwering – Recklinghausen: Kommunalverlag, 1963. – 246 S.
103. *Schwering L.* So fing es an – Eine Erinnerungen / L. Schwering // Kraft einer Idee. 20 Jahre CDU Reinland. – Recklinghausen: Kommunal, 1965. – S. 17-20.
104. *Sicherung des Bundesgebietes nach innen und außen: Memorandum vom Bundeskanzler Adenauer, 29.8.1950* / K. Adenauer // Deutsche Geschichte. Darstellung und Dokumente in vier Bänden. Bd. II. 1945-1947 /bearbeitet R.Steininger. – Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch, 2002. – S.165-167.

Довідкові та статистичні матеріали

105. *Die westdeutschen Parteien 1945-1965.* – Ein Handbuch. – Berlin: Dietz, 1966. – 297 S.
106. *Entstehung der Bundesrepublik Deutschland 1945-1949.* – Chronik. – Düsseldorf: Droste, 1983. – 179 S.
107. *Handbuch des deutschen Parlamentarismus* – Ein Handbuch /bearbeitet H-II. Röhring, C. Sontheimer. – München: R.Piper, 1970. – 598 S.
108. *Handbuch politischer Institutionen und Organisationen 1945-1949.* / Ein Handbuch – Düsseldorf: Droste, 1983. – 474 S.
109. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Bd. 13* – Eine Enzyklopädie – Wien-Zürich: HBT, 1980. – 571 S.
110. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Bd.21* – Eine Enzyklopädie – Wien-Zürich: HBT, 1982. – 613 S.
111. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Bd.23* – Eine Enzyklopädie – Wien-Zürich: HBT, 1983. – 598 S.
112. *Parteien in der BRD.* – Ein Handbuch. – Berlin: Dietz, 1989. – 452 S.
113. *Tagebücher. Bd. I 1945-1961.* – Ein Handbuch /bearbeitet H.Krone. – Düsseldorf: Droste, 1995. – 600 S.
114. *Wahl und Amtszeit der Bundeskanzler* – Ein Handbuch // Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages von 1949 bis 1982. – Bonn: Druckhaus Koblenz, 1983. – S. 294-300.

Історичні дослідження

115. *Адамо Г.* ХДС/ХСС. Сущность и политика: монография / Г. Адамо – М.: Госполитиздат, 1979. – 368 с.
116. *Амплеева А.А.* От христианской идеи к христианско-демократическим народным партиям / А.А. Амплеева // Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в Европе. Реф. сб. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С.7-22.
117. *Амплеева А.А.* Субсидиарность и демократия. Введение в тему: монография / А.А. Амплеева – М.: ИНИОН РАН, 1996. – 36 с.

118. Амтлева А.А. ХДС и СДПГ в партийно-политической системе ФРГ / А.А. Амтлева // Политические партии Европы: стратегия и тактика в период между выборами. - М.: ИНИОН РАН, 1999. - С. 76-95.
119. Амтлева А.А. Христианско-демократическое движение в России (аналитический обзор) / А.А. Амтлева // Новая и новейшая история. - 2005. - № 3. - С. 34-45.
120. Артемов В.А. Германия в период исторических решений: становление политической системы ФРГ в 1945-1947 / В.А. Артемов // Истор. Историко-культурные исследования. Альманах. Вып. 3. - Воронеж: Центрально-черноземное книжное издательство, 1994. С. 192-206.
121. Баев В.Г. Изучение истории парламентаризма и политических партий в ФРГ / В.Г. Баев // Вопросы истории. - 1984 - № 3. - С. 164-169.
122. Берч Г. Христианско-демократический союз ФРГ без маски: пер с нем. монография / Г. Берч - М.: Изд. иностранной литературы, 1963. - 540 с.
123. Борозняк А.И. К истории политической борьбы в послевоенной Западной Германии (1945-1949) / А.И. Борозняк // Воронежский пединститут Известия. Т.115 Воронеж, 1972. - С. 54-75.
124. Борозняк А.И. К истории формирования ХДС/ХСС / А.И. Борозняк // Ежегодник германской истории 1973. - М.: Наука, 1974. - С. 317-338.
125. Бровко Л.Н. Церковь и Третий рейх: монография / Л.Н. Бровко. - СПб.: Алетейя 2009. - 504 с.
126. Бузескул В.П. Из истории критического метода Ранке и Штенцеля / В.П. Бузескул // Доклад на заседании отделения исторических наук и филологии 19 мая 1926 г. - М., Известия Академии наук СССР. 1926. - С. 1121-1138.
127. Бусыгина И.М. Регионы Германии: монография / И.М. Бусыгина - М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. - 351 с.
128. Бутенко А.П. От тоталитаризма к демократии: общее и специфическое / А.П. Бутенко // Социально-политический журнал. - 1996. - №6. - С. 147-156.
129. Вальтер К. Новое начало - национал-социализм - сопротивление: политико-теоретические дискуссии о новом строе в ХДС и СДПГ 1945-1948 / К. Вальтер // Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в Европе. Реф. сб. - М.: ИНИОН РАН, 1994. - С. 112-121.
130. Варламова Н.В. Посттоталитаризм: проблемы теории / Н.В. Варламова // Политические проблемы теории государства. - М.: РАН Институт государства и права, 1993. - С. 16-28.
131. Васильев В.И. История германского федерализма / В.И. Васильев // Новая и новейшая история. - 1998. - №3. - С. 27-49.
132. Вебер А. Христианско-демократический союз - главная партия западногерманской буржуазии / А. Вебер // Мировая экономика и международные отношения. - 1959. - № 7. С. 129-136.
133. Волов М.М. Возникновение буржуазно-демократических партий в Восточной Германии (лето 1945) / М.М. Волов // Новая и новейшая история. Межвузовский научный сборник. Вып. 4. - Саратов: Изд. Саратовского университета, 1978. - С. 65-89.
134. Ворошилов С.И. ХДС в блоке антифашистско-демократических партий (1945-1949 гг.) в историографии ГДР / С.И. Ворошилов // Проблемы отечественной и всеобщей истории. Вып.6. - Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1981. - С. 143-150.
135. Гаврилов А.В. Католическая церковь в идеологии национал-социализма / А.В. Гаврилов // Проблемы новой и новейшей истории. Сб. статей. Вып.2 - Ярославль: Ярославский Гос. Университет, 2001. - С. 81-93.
136. Гергей Е. История папства: пер. с венг.; монография / Е. Гергей - М.: Республика, 1996. - 463 с.
137. Германская история в новое и новейшее время в 2-х томах. Т.2. - М.: Наука, 1970. - 381 С.
138. Гозман Л.Я. Эткннд А.М. Люди и власть. От тоталитаризма к демократии: в человеческом измерении. / Л.Я. Гозман - М.: Прогресс, 1989. - С. 378-392.
139. Григорьев А.Е. Канцлер и его партия / А.Е. Григорьев // Новое время. - 1959. - №19. - С. 5-6.
140. Григорьев А.Е. Правовое регулирование деятельности политических партий в ФРГ / А.Е. Григорьев // Сов. государство и право. - 1985. - №4. - С. 101-105.
141. Гудев П. А. рецензия на: «Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии.» / П. А. Гудев // Новая и новейшая история. - 2003. - №4. - С. 212.
142. Гулевич В.И. Класи і політичні партії ФРН: монографія / В.И. Гулевич - К.: Наукова думка, 1975. - 287 С.
143. Гутник В.П. Послевоенная конверсия в германской экономике / В.П. Гутник // Общество и экономика. - 1994. - №1. - С.137-142.
144. Гутник В.П. Становление системы социального рыночного хозяйства в Западной Германии после второй мировой войны / В.П. Гутник, В.Ю. Коровкин // Общество и экономика - 1994. - №1. - С. 132-136.
145. Данилов А.И. Фридрих Майнеке и немецкий буржуазный историзм. / А.И. Данилов // Новая и новейшая история. - 1962. - № 2. - С. 43-62.
146. Дзелеги Э. Конрад Аденауэр: легенда и действительность: пер. с фр.: монография / Э. Дзелеги - М.: Изд. иностр. литературы, 1966. - 316 с.
147. Дзелеги Э. Умереть за Германию: пер. с фр.: монография / Э. Дзелеги - М.: Изд. иностр. литературы, 1955. - 140 с.
148. Диманис М. Д. Политические партии ФРГ и государство (концептуальные подходы) / М.Д. Диманис // Мировая экономика и международная жизнь. - 1997. - №12. - С. 121-128.
149. Диманис М.Д. Христианско-демократическая концепция государства. (обзор) / М.Д. Диманис // Актуальные проблемы Европы. Проблемно-тематический сб. Вып. 1. - М.: ИНИОН РАН, 1995. - С. 83-97.
150. Диманис М. Д. ХДС и СДПГ: два концептуальных подхода к государству. / М.Д. Диманис // Мировая экономика и международные отношения. - 1994. - №7. - С. 127-131.
151. Ерин М.Е. Партия Центра и фашизм (1929-1933гг.) / М.Е. Ерин // Вестник Московского университета. Серия 8. История. №2. - М., 1988. - С. 31-44.
152. Ежов В.Д. Конрад Аденауэр. Немец четырех эпох: монография / В.Д. Ежов - М.: Международная жизнь, 2003. - 169 с.
153. Ежов В.Д. Как и кем была расколота Германия / В.Д. Ежов // Новая и новейшая история. - 1981. - №5. - С. 41-59.
154. Завьялов А.С. К истории идейно-политического развития буржуазно-демократических партий ГДР (1945-1949) / А.С. Завьялов // Ежегодник германской истории 1974. - М.: Наука, 1975 - С. 28-51.
155. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард: Секреты «экономического чуда» / Б.Е. Зарицкий - М.: БЕК, 1997. - 291 с.
156. Захер Л. Падение коммунизма. Что дальше? От тоталитаризма к демократии или изменение парадигмы управления обществом / Л. Захер // Соц. Исследования. - 1994. - №3. - С. 143-149.
157. Зотова С.Г. Политические настроения населения в послевоенной западной Германии / С.Г. Зотова // Новик. Вып.2. - Воронеж: Петровский сквер, 1999. - С. 108-117.
158. Иванов О.Ф. Политика немецкого нацизму щодо релігії і церкви в період боротьби за владу / О.Ф. Иванов // Питання нової і новітньої історії. Вып. 44. - К., 1998. - С. 102-108.
159. История мировой экономики. Хозяйственные реформы 1920-1990 гг. - М.: ЮНИТИ, 1995. - 192 с.
160. Кальдера Р. Специфика христианской демократии: монография / Р. Кальдера - СПб.: Христианская мысль, 1992. - 201 с.
161. Кирина М.И. Конрад Аденауэр в перекрестке мнений: Хаус - Петер Шварц и Хенинг Келер / М.И. Кирина // Германия и Россия. События Образы Люди. Вып.1. - Воронеж, 1998. - С. 180-193.

162. Клеменс К. Христианская демократия: различные изменения современного движения Пер. с англ. / К. Клеменс // Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в Европе. Реф. сб. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 61-77.
163. Комолова Н.П. После нацизма и фашизма / Н.П. Комолова, М.Б. Корчагина // Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и преодоления. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – С. 314-380.
164. Котиленко М.Л. Політичні партії у Німеччині : монографія / М.Л. Котиленко. К.: НІСД, 1997. – 44 с.
165. Кудряченко А.И. Европейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1991 рр.) : монографія / А.И. Кудряченко – К., 1996 – 276 с.
166. Крейт Г. Немцы : монография / Г. Крейт – М.: Ладомир, 1999. – 379 с.
167. Леванский С.А. ФРГ: умеренный партийный плюрализм / С.А. Леванский // Полис. – 1998. – №2. – С. 158-171.
168. Милукова В.И. Дипломатия рванша : монография / В.И. Милукова – М.: Наука, 1966. – 237 с.
169. Михайлова Л.В. Католическая церковь и рабочий класс ФРГ : монография / Л.В. Михайлова. – М.: Наука, 1980. – 160 с.
170. Мушкудяни Н.Г. Дискуссия в ХДС о федералистской структуре западногерманского государства (1946-1948 гг.) / Н.Г. Мушкудяни – М., 1985 – 67с. – Деп. В ИНИОН Рос. акад. наук 21.09.85, № 16498.
171. Мушкудяни Н.Г. Создание организаций ХДС в Западной Германии в 1945 г. / Н.Г. Мушкудяни // Общественные движения и политическая борьба в странах Европы и Америки в новое и новейшее время. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1985 - С. 35-50.
172. От тоталитарных стереотипов к политической культуре. – М.: ИНИОН РАН, 1991. – 80 с.
173. От тоталитаризма к демократии и рынку // Российская Федерация. – 1993. – №2. С. 41-43.
174. Панков А.А. Проблема воспроизводства религиозного сознания в посттоталитарном обществе / А.А. Панков, В.И. Подшивалкина // Соис. – 1995. – №11. – С. 99-103
175. Патрушев А.И. Германская история : учебн. для студ. Вузоз/ А.И. Патрушев. М.: Весь мир, 2003. – 256 с.
176. Патрушев А.И. Консервативные тенденции в современной западногерманской буржуазной исторической науке / А.И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 1988. – №1. С. 51-64.
177. Пахоменко Н.Б. От тоталитаризма к демократии: о функциях государства в переходной период / Н.Б. Пахоменко // Политические проблемы теории государства. – М.: РАН Институт государства и права, 1993. – С. 28-38.
178. Петелин Б.В. Становление парламентаризма в Западной Германии // Вторая мировая война и преодоление тоталитаризма. Российско-германская конференция историков в Волгограде (май 1995г.) / Б.В. Петелин – М.: Памятники исторической мысли, 1997. С. 101-105.
179. Петелин Б.В. ХДС/ХСС: Альтернативы внутрипартийного развития / Б.В. Петелин // Историко-культурные исследования. Альманах. Вып. 3. – Воронеж: Центрально-черноземное книжное издательство, 1994. – С. 206-217.
180. Политическая культура: теория и национальные модели. – М.: Интерпракс, 1994. 352 с.
181. Полянов Н. Человек, который хотел остановить время / Н. Полянов // Международная жизнь. – 1966. – №5. – С. 105-109.
182. Пономарева И.О. Христианская демократия в послевоенной Германии / И.О. Пономарева // Народ – Партия – Власть. Общественно-политические движения как предмет исследования. – М.: Моск. городск. пед. университет, 1997. – С. 104-111.
183. Пономарева И.О. Христианская концепция человеческой личности (по материалам XX века) / И.О. Пономарева // Религия и церковь в Западном обществе XX вв. М.: РАН Институт всеобщей науки, 1992. – С. 8-19.

184. Протестантизм и христианская демократия (обзор) // Протестантизм и политика. – М.: ИНИОН РАН, 1988. – С. 6-18.
185. Рыкин В.С. рецензия на: «СССР и Германский вопрос 1941-1949. Т. II Документы из архива внешней политики Российской Федерации.» / В.С. Рыкин // Новая и новейшая история. – 2004. – №4. – С. 206-208.
186. Салов В.И. Современная западногерманская буржуазная историография / В.И. Салов – М., Наука, 1968. – 383 с.
187. Семенов А.Л. Правый радикализм на западе ФРГ (1940-е – 1970-е гг.) / А.Л. Семенов // Вестник рос. гум. научного фонда. №3. – М.: Роспечать, 1998. – С. 69-75.
188. Смелов Н.А. Кризис в Христианско-демократическом союзе в 1947 г. / Н.А. Смелов // Политическая история стран Западной Европы в новейшее время. Межвузов. темат. сб. – Ярославль: типография ЯГУ, 1978. – С. 67-81.
189. Соколовский С.Л. Концепция государства в программе и политике христианской демократии ФРГ (научно-аналитический обзор) / С.Л. Соколовский // Три взгляда на государство: христианские демократы, либералы и социал-демократы. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 9-40.
190. Соколовский С.Л. Социальная тактика ХДС/ХСС в Западной Германии 1945-1949 гг. / С.Л. Соколовский // Ежегодник германской истории. 1975. – М.: Наука, 1976. – С. 58-79.
191. Соколовский С.Л. Христианско-демократический союз ФРГ: идейные истоки программы и политики / С.Л. Соколовский // Политические партии и движения. Христианско-демократическое движение в Европе. Реф. сб. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 122-143.
192. Соколовский С.Л. Христианско-демократический союз ФРГ: социология и политика: монография / С.Л. Соколовский – М.: Наука, 1983. – 257 с.
193. Социальные идеи христианства в XX веке. – М.: ИНИОН РАН, 1989. – 116 с.
194. Толокнов В.П. «Историзм» Ф.Майнеке как разновидность идеологической методологии истории / В.П. Толокнов // Вопросы истории. – 1972. – № 5. – С. 94-109.
195. Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии; пер. с англ.; монография / Ч. Уильямс – М.: Петрель, 2002. – 668 с.
196. Фадеев Д.А. Демократизация и политическая культура: Опыт послевоенной Германии / Д.А. Фадеев // Вестн. Московск. ун-та. Сер.12. Соц.-политические исследования. – 1993. – №2. – С. 63-73.
197. Филлипов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению : монография / А.М. Филлипов – М.: Наука, 1993 – 91 с.
198. Фюфман-Ланге У. Элиты и демократизация: Германский опыт / У. Фюфман-Ланге // Соис. – 1996. – №4. – С. 50-57.
199. Фурман А. О чем мечтают канцлеры: монография / А. Фурман – М.: Издательство политической литературы, 1990. – С. 294.
200. Хорнер Ф. Консервативные и христианско-демократические партии в Европе: история, программатика, структуры: пер. с нем. / Ф. Хорнер // Политические партии и движения. Христианско-демократические движения в Европе. Реф. сб. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 23-32.
201. Черногор Я.О. Утворення Партії зелених у ФРН (кін. 1970-х – 1980-і роки) / Я.О. Черногор // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 74-76. – С. 40-43.
202. Шерстяной Э. Демократический потенциал немецкого населения после крушения нацистской диктатуры на примере буржуазной части политического католицизма и индустриальных рабочих / Э. Шерстяной // Запад и Восток: События, люди и их исследователи (XIX-XX вв.). Т. 248. – Воронеж: Известия Воронежского педуниверситета, 1998. – С. 13-22.
203. Alemann U. Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland: Monografie/ U. Alemann – Bonn: Bouvier, 2001. – 232 S.

204. *Ambrosius G.* Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik in den Konzeptionen von CDU und SPD 1945-1949. / G. Ambrosius //Die Deutschlandpolitik Großbritanniens und die britische Zone 1945-1949. – Wiesbaden: Franz Steiner, 1979. – S. 151-167.
205. *Badstübner R.* Restauration in Westdeutschland 1945-1949. : Monografie / R. Badstübner Berlin: Dietz, 1965. – 333 S.
206. *Baring A.* Es lebe die Republik, es lebe Deutschland! Stationen demokratischer Erneuerung 1949-1999 : Monografie / A. Baring – Stuttgart: Deutsche-Verlags-Anstalt, 1999. – 348 S.
207. *Baring A.* (Bearbeit). «Baus R.T. Die Christlich-demokratische Union in Deutschland in der Sowjetisch Besetzten Zone von 1945 bis 1948. Gründung – Programm – Politik» / A. Baring //Politische Meinung. – Juni 2002. – № 402. – S. 64-66.
208. *Baumhauer A.* Karl Arnold / A. Baumhauer //Christliche Demokraten der ersten Stunde. – Bonn: Eichholz, 1966. – S. 27-50.
209. *Baus R.T.* Die Christlich-demokratische Union in Deutschland in der Sowjetisch Besetzten Zone von 1945 bis 1948. Gründung – Programm – Politik. Monografie / R.T. Baus - Düsseldorf: Droste, 2001. – 592 S.
210. *Becker W.* CDU und CSU 1945-1950: Vorläufer, Gründung und regionale Entwicklung bis zum Entstehen der CDU – Bundesspartei : Monografie / W. Becker – Mainz: Hase und Koehler, 1987. – 510 S.
211. *Becker W.* Die CDU im demokratischen Neubeginn 1945-1946 – Motive der Gründung und parteipolitischer Standort / W. Becker //Geschichte der christlich-demokratischen und christlich-sozialen Bewegungen in Deutschland. – Bonn: K-A-S, 1986. – S. 333-368.
212. *Becker W.* (Bearbeitet): Fait B. Die Anfänge der CSU 1945-1948. Der holprige Weg zur Erfolgspartei. – München, 1995 / W. Becker //Politische Vierteljahresschrift. – 1997. – Jg.38. S. 888-889.
213. *Benz W.* Föderalistische Politik in der CDU/CSU. Die Verfassungsdiskussion im «Elliwanger Kreis» 1947-1948 : Monografie / W. Benz //Politische Vierteljahresschrift. 1977. – Jg.25. – S. 777-820.
214. *Bergsträsser L.* Geschichte der politischen Parteien in Deutschland : Monografie / L. Bergsträsser – München-Wien: Günter Olzog, 1965. – 401 S.
215. *Bertsch H.* CDU/CSU demaskiert : Monografie / H. Bertsch – Berlin: Rütter und Loening, 1961. – 796 S.
216. *Bock P.J.* Die CDU und «ihre» Arbeitnehmer / H. Bertsch //Im Prinzip sozial. Die Großen Parteien und die Arbeitnehmer. – Hannover: Fackelträger, 1976. – S. 51-86.
217. *Boldt H.* Die «Konstitutionelle» Frage 1948-1949 / H. Boldt //Deutschland 1949-1989. Stuttgart: Franz Steiner, 2003. – S. 56-65.
218. *Bösch F.* Die Adenauer – CDU. Gründung, Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945-1969 : Monografie / F. Bösch – München-Stuttgart: Deutsche-Verlags-Anstalt, 2001. – 576 S.
219. *Buchstab G.* 1945-1949 / G. Buchstab //Lexikon der christlichen Demokratie in Deutschland. – München-Wien-Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. – S. 53-64.
220. CDU: Aufgaben und Organisationen der CDU – Bundesgeschäftsstelle. – Berlin: Dietz 1995. – 31 S.
221. Das deutsche Parlament. – Stuttgart-Köln: Kohlhammer, 1989. – 288 S.
222. Das Parteiensystem der Bundesrepublik: Geschichte, Entstehung, Entwicklung. Opladen: Leske+Budrich, 1980. – 276 S.
223. Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Bd. I: Politik. – Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, 1993. – 518 S.
224. Die Geschichte der CDU. Programm und Politik der Christlich-demokratischen Union Deutschlands seit 1945. – Bonn: Rock und Co Wolfenbüttel, 1980. – 284 S.
225. Die Mitglieder des Bundeskabinetts //Das Parlament. Jg.1. №4. 10. Oktober 1951. S. 2-3.
226. *Derlien H-U.* Eine neue politische Elite? Rekrutierung und Karrieren der Abgeordneten in den fünf neuen Landtagen / H-U. Derlien, S. Lock //Zeitschrift für Parlamentarier. – 1994. – Heft 1/94. – S.61-78.

227. *Deuerlein E.* CDU/CSU 1945-1957. Beiträge zur Zeitgeschichte : Monografie / E. Deuerlein – Köln: J.P. Bachem, 1957. – 304 S.
228. Deutschland unter alliierter Besatzung 1945-1949. – Bonn: Verlag J.H.W., 1999. – 476 S.
229. Deutschland unter den Besatzungsmächten 1945-1949. Seine Geschichte in Texten, Bildern und Dokumenten. – München: Kurt Desch, 1967. – 400 S.
230. *Dirks W.* Die Christliche Demokratie in der Deutschen Bundesrepublik / W. Dirks //Frankfurter Hefte. – 1953. – Jg.8. – H.9. – S. 123-134.
231. *Ditfurth C.* Wie die CDU ihre realsozialistische Vergangenheit verdrängt: Monografie / C. Ditfurth, F. Blockflöten – Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1991. – 238 S.
232. *Doering-Manteuffel A.* Die deutsche Zeitgeschichte nach 1945 / A. Doering-Manteuffel //Politische Vierteljahresschrift. – 1993. – Jg. 41. – Heft 1. – S. 1-29.
233. *Dreher K.* Der Weg zum Kanzler – Adenauers Griff nach der Macht: Monografie / K. Dreher – Düsseldorf: Eco, 1972. – 364 S.
234. *Ehrler K.* CDU in der DDR : Monografie / K. Ehrler – Köln: PLAN, 1969. – 191 S.
235. *Engel A.* Regionale politische Traditionen und die Entwicklung der CDU/CSU / A. Engel //Parteien und regionale politische Traditionen in der Bundesrepublik Deutschland. Berlin: Duncker und Humblot, 1991. – S. 89-124.
236. *Erde F.* Vierzehn Jahre Wahlen in Westdeutschland 1946-1960 //Wahlen und Wähler in Deutschland / F. Erde – Villingen Schwarzwald: Ring, 1966. – S. 17-112.
237. *Fischer G.* Zum Politikverhalten der CDU im Pastteil Deutschlands 1945-1947 / G. Fischer //Zum deutschen Neuanfang 1945-1949. Tatsachen – Probleme – Ergebnisse – Irrwege. Bonn: Pahl-Rugenstein, 1993. – S. 200-205.
238. *Focke F.* Sozialismus aus christlicher Verantwortung : Monografie / F. Focke – Wuppertal: Peter Hammer, 1978. – 400 S.
239. Föderalismusdiskussion innerhalb der CDU/CSU von der Parteigründung bis zur Verabschiedung des Grundgesetzes – Mainz: Hase und Koehler, 1978. – S. 194.
240. Freiheit und Verantwortung. – Hamburg: Adenauers-Zentrum, 1993. – 64 S.
241. *Frommelt R.* Die CDU und das liberale Erbe / R. Frommelt //CDU – Programatik: Grundlagen und Herausforderungen. – München-Wien: Olzog, 1981. – S. 17-33.
242. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945-1949. – Stuttgart: Deutsche-Verlags-Anstalt, 1983. – 626 S.
243. Geschichte des modernen Bayern. – München: Olzog, 1994. – 504 S.
244. *Glück A.* Warum noch christliche Parteien in einem säkularisierten Zeitalter? / A. Glück //Politische Studien. – 2003. – Jg.54. – № 389. – S. 23-31.
245. *Görtemaker M.* Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart : Monografie / M. Görtemaker – München: C.H. Beck, 1999. – 915 S.
246. *Gugland A.R.L.* Die CDU/CSU. Ursprünge und Entwicklung bis 1953: Monografie / A.R.L. Gugland Frankfurt am Main: Europäische Verlags-Anstalt, 1980. – 550 S.
247. *Güterman R.* Kapital und Arbeit / R. Güterman //Die Gegenwart. – 1947. – H 32/33. S. 37-46.
248. *Hackel W.* Die Auswahl des politischen Nachwuchses in der Bundesrepublik Deutschland : Monografie / W. Hackel – Stuttgart: Bonn+Aktuelle GmbH, 1978. – 352 S.
249. *Hansler O.* Christentum – Humanismus – Neue Zeit / O. Hansler //Erziehung, Bildung, Ausbildung zur Kulturpolitik der CDU/CSU. – Bonn: Verlagsgesellschaft mbH, 1961. – S. 31-50.
250. *Haseloff W.* Die politischen Parteien in der Bundesrepublik Deutschland : Monografie W. Haseloff – Frankfurt am Main-Berlin-Bonn-München: Moritz Disterweg, 1968. – 160 S.
251. *Haungs P.* Die CDU: Prototyp einer Volkspartei / P. Haungs //Die Parteien in Deutschland. – Stuttgart: Deutsche-Verlags-Anstalt, 1989. – S. 158-198.
252. *Haungs P.* Parteidemokratie in der Bundesrepublik Deutschland : Monografie / P. Haungs – Berlin: Colloquium, 1980. – 106 S.

253. *Hauser A.* Die Gründung der Bonner CDU und ihre Entwicklung in den Gründerjahren der Bonner Republik (1945 bis 1963) / A. Hauser //Für Bonn. Für Deutschland. Für Europa 50 Jahre CDU in Bonn. – Bonn: Bouvier, 1995. – S. 23-37.
254. *Heidemeyer H.* (Bearbeitet). «Die CDU-CSU – Fraktion im Deutschen Bundestag 1949-1953. Sitzungsprotokolle 1949-1953 / H. Heidemeyer //Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Vierte Reihe: Deutschland seit 1945, Bd. 11.»// Der Staat. – 2001. – 40 Bd. – S. 319-321.
255. *Heitzer H.* Die CDU in der britischen Zone 1945-1949. Gründung, Organisationsprogramm und Politik / H. Heitzer – Düsseldorf: Droste, 1988. – S. 768.
256. *Henning F.-W.* Ökonomische Fragen 1949-1950 / F.-W. Henning //Deutschland 1949 1989. – Stuttgart: Franz Steiner, 2003. – S. 103-118.
257. *Hermes P.* Zusammenführen und Maßhalten / P. Hermes //Politische Meinung. – 2003. Jg. 48. – № 404. – S. 74-80.
258. *Hofmann R.* Geschichte der deutschen Parteien von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart. Monografie / R. Hofmann – München-Zürich: Piper, 1993. – 381 S.
259. *Huhn J.* Lernen aus der Geschichte? Historische Argumente in der westdeutschen Föderalismusdiskussion 1945-1949. : Monografie / J. Huhn – Melsungen: Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1990. – 288 S.
260. *Hürten H.* Der Beitrag Christlicher Demokraten zum geistigen und politischen Wiederaufbau und zur europäischen Integration nach 1945: Bundesrepublik Deutschland / H. Hürten //Christliche Demokratie in Europa. – Köln: Adenauers – Zentrum, 1988. – S. 213-223.
261. *Hürten H.* Wie christlich ist Europa (noch)? Geschichte, Gegenwart und Ausblick / H. Hürten //Politische Studien. – 2005. – Jg. 55. – № 397. – S. 48-55.
262. *Jarusch K.H.* Die Umkehr Deutsche Wandlungen 1945-1995. : Monografie / K.H. Jarusch – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004. – 500 S.
263. *Jesse E.* Parteien in Deutschland. Ein Abriss der historischen Entwicklung. / E. Jesse //Parteien in der Bundesrepublik Deutschland. – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1990. – S.40-83.
264. *John A.* Ahlener Programm und Bonner Republik vor 50 Jahren: Ideenwettbewerb und Rivalitäten : Monografie / A. John – Bonn: Bouvier, 1997. – 207 S.
265. *Jun U.* Koalitionsbildung in den deutschen Bundesländern : Monografie / U. Jun – Opladen: Leske+Budrich, 1982. – 274 S.
266. *Kaack H.* Die Parteien in der Verfassungswirklichkeit der Bundesrepublik. / H. Kaack //Gegenwartsfragen. – Schriftenreihe.: Georg Christiansen, 1964. – S. 31-33.
267. *Kaack H.* Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems: Monografie / H. Kaack – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971. – 750 S.
268. *Keiderling G.* Scheinpluralismus und Blockparteien. Die KPD und die Gründung der Parteien in Berlin 1945 / G. Keiderling //Politische Vierteljahresschrift. – 1997. – Jg.45. – S. 257-296.
269. *Klein J.K.* Die Bundesrepublik als Parteienstaat. Zur Mitwirkung der politischen Parteien an der Willensbildung des Volkes 1945-1949. : Monografie / J.K. Klein – Frankfurt/ M.-Bonn: Peterlang, 1990. – 499 S.
270. Kleine Geschichte der CDU. – Stuttgart: Deutsche – Verlags-Anstalt, 1995. – 320 S.
271. *Kleinmann H-O.* Geschichte der CDU: 1945-1982. : Monografie / H-O. Kleinmann – Stuttgart: Deutsche – Verlags-Anstalt, 1995. – 322 S.
272. *Knapp M.* Deutschland und der Marshallplan: Zum Verhältnis zwischen politischer und ökonomischer Stabilisierung in der amerikanischen Deutschlandpolitik nach 1945 / M. Knapp //Politische und ökonomische Stabilisierung Westdeutschlands 1945-1949. – Wiesbaden: Franz Steiner, 1977. – S. 19-44.
273. Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone 1946-1949. Dokument zur Gründungsgeschichte der CDU Deutschlands – Bonn: Eichholz-Verlag, 1975. – 882 S.
274. *Kopp O.* Adenauer. Eine biographische und politische Dokumentation : Monografie / O. Kopp – Stuttgart: Seewald, 1963. – 184 S.

275. *Köhler H.* Adenauer: Eine politische Biographie : Monografie / H. Köhler – Frankfurt/ M.: Propyläen, 1994. – 1324 S.
276. *Lange E.* Der parlamentarische Rat und die Entstehung des ersten Bundestagswahlgesetzes / E. Lange //Politische Vierteljahresschrift – 1972. – Jg.20. – S. 280-318.
277. *Lange E.* Erinnerungen an 1949 / E. Lange //Beginnen Bonn. Erinnerungen an den ersten Deutschen Bundestag. – Freiburg: Herderbücherei, 1985. – S. 22-35.
278. *Lindgens G.* (Bearbeitet). «Schmidt U. Zentrum oder CDU. Politischer Katholizismus zwischen Tradition und Anpassung» / G. Lindgens //Politische Vierteljahresschrift. – 1989. – Jg 30. – Heft 1. – S. 157-158.
279. *Lohmar U.* Innerparteiliche Demokratie : Monografie / U. Lohmar – Stuttgart: Ferdinand Enke, 1963. – 146 S.
280. *Löwenthal R.* Bonn und Weimar. Zwei deutsche Demokratien //Politische Weichenstellungen im Nachkriegsdeutschland 1945-1953. / R. Löwenthal – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1979. – S. 9-25.
281. *Maier H.* Die Deutschen und die Freiheit : Monografie / H. Maier – Stuttgart: Deutsche-Verlags-Anstalt, 1985. – 288 S.
282. *Maier H.* Die überkonfessionale Volkspartei der Mitte. Zum historischen Ort der Parteigründung / H. Maier //In Verantwortung für Deutschland. 50 Jahre CDU. – Köln, K-A-S., 1996. – S. 11-24.
283. *Maier H.* Pränataldiagnostik und christliches Menschenbild / H. Maier //Politische Studien. – 2005. – Jg.54. – №399. – S. 103-112.
284. *Matz U.* Zum Einfluss des Christentums auf das politische Denken einer Neuzeit / U. Matz //Geschichte der christlich-demokratischen und christlich-sozialen Bewegungen in Deutschland. – Bonn: K-A-S, 1986. – S. 27-56.
285. *Meitz A.* Die ungleichen Gründerväter Adenauers und Erhards langer Weg an die Spitze der Bundesrepublik : Monografie / A. Metz – Konstanz: Universitätsverlag, 1998. – 269 S.
286. *Mausbach W.* Zwischen Morgenthau und Marshall. Das Wirtschaftspolitische Deutschlandkonzept der USA 1944-1947: Monografie / W. Mausbach – Düsseldorf: Droste, 1996. – 438 S.
287. *Mietsch F.* Von Ahlen bis Sonthofen. Kritische Anmerkungen zur Programmgeschichte von CDU und CSU : Monografie / F. Mietsch – München: Rolf Seeliger, 1980. – 86 S.
288. *Morzey R.* Der politische Aufstieg Konrad Adenauers 1945-1949 //Konrad Adenauer. Seine Deutschland und Außenpolitik / R. Morzey – München: Deutscher Taschenbuch, 1975. – S. 38-96.
289. *Morzey R.* Die Rolle Konrad Adenauers im parlamentarischen Rat / R. Morzey //Politische Vierteljahresschrift. – 1970. – Jg.18. – S. 63-94.
290. *Morzey R.* Konrad Adenauer und die Hohen Kommissare / R. Morzey //Politische Meinung. – 1999. – Jg.44. – №361. – S. 13-22.
291. *Müchler G.* CDU/CSU: Das Schwierige Bündnis: Monografie / G. Müchler – München: Ernst Vögel, 1976. – 251 S.
292. *Müller-Roschach H.* Die deutsche Europapolitik 1949-1977. Eine politische Chronik: Monografie / H. Müller-Roschach – Bonn: Europa Union, 1980. – 476 S.
293. *Narr W-D.* CDU-SPD. Programm und Praxis seit 1945: Monografie / W-D. Narr – Stuttgart: Kohlhammer, 1966. – 328 S.
294. *Olzog G.* Die politischen Parteien in der Bundesrepublik Deutschland: Geschichte – Programmatik – Organisation – Personen – Finanzierung: Monografie / G. Olzog – München: Olzog, 1989. – 212 S.
295. Parteien in der Bundesrepublik. Studien zur Entwicklung der deutschen Parteien bis zur Bundestagswahl 1953. – Stuttgart: Ring Verlag, 1955. – 558 S.
296. *Peck J. Dr.* Konrad Adenauer 1917-1952. : Monografie / J. Peck – Berlin: Verl. Der Nation, 1952. – 146 S.
297. *Peltzer L.* Die Demontage deutscher naturwissenschaftlicher Intelligenz nach dem 2. Weltkrieg 1945-1948: Monografie / L. Peltzer – Berlin: ERS, 1995. – 139 S.

298. *Pilz F.* Einführung in das politische System der Bundesrepublik Deutschland Staatliche, wirtschaftliche und soziale Strukturen und Prozesse: Monografie / F. Pilz – München: C.H. Beck, 1977. – 366 S.
299. *Planitz U.F.* Konrad Adenauer. Eine Biographie in Bild und Wort: Monografie / U.F. Planitz – Gladbach: Gustav Lübbe, 1975. – 208 S.
300. *Plato A.* Ein unglaublicher Frühling. Erfahrene Geschichte im Nachkriegsdeutschland 1945-1948. : Monografie / A. Plato, A. Leh – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1997. – 400 S.
301. *Pridham G.* Christian Democracy in Western Germany. The CDU/CSU in Government and Opposition, 1945-1976. : Monografie / G. Pridham – New York: ST. Martin's press, 1977. – 371 S.
302. *Pütz H.* Die CDU: Entwicklung, Organisation und Politik der Christlich-demokratischen Union Deutschland: Monografie / H. Pütz – Bonn: Boldt, 1971. – 241 S.
303. *Richert F.* Die nationale Welle. Masche Mythos und Misere einer neuen Rebellion von rechts: Monografie / F. Richert – Stuttgart: Seewald, 1966. – 206 S.
304. *Richter M.* Die Ost CDU 1948-1952. : Monografie / M. Richter – Düsseldorf: Droste 1991. – 488 S.
305. *Ritter G.A.* Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland: Monografie / G.A. Ritter M. Niehuss – München: C.H.Beck, 1987. – 228 S.
306. *Roegele O.* Adenauer und das Christentum: Monografie / O. Roegele //Politische Meinung. – 2000. – Jg.45. – №373. – S. 79-88.
307. *Roemheld R.* Minoisierung als Herrschaftssicherung: Monografie / R. Roemheld Frankfurt/M – New York: Campus, 1983. – 564 S.
308. *Röhrich W.* Die verspätete Demokratie zur politischen Kultur der Bundesrepublik Deutschland: Monografie / W. Röhrich – Köln: Eugen Diederichs, 1983. – 380 S.
309. *Rosorius J.* Die Auseinandersetzungen um den Christlichen Sozialismus innerhalb der CDU in den Jahren 1945-1949 / J. Rosorius //Material zu grundsatzpolitischen Abgrenzungsfragen. Bonn: Eichholz, 1973. – S. 62-64.
310. *Rüchter G.* Der Weg zur Gründung der Union – Eine Einführung / G. Rüchter //Geschichte der christlich-demokratischen und christlich-sozialen Bewegungen in Deutschland. Bonn: K-A-S, 1986. – S. 11-26.
311. *Schachtner R.* Die deutschen Nachkriegswahlen: Monografie / R. Schachtner München Jsar, 1956. – 98 S.
312. *Schäfer M.* Die Rolle des Staates in der Sozialen Marktwirtschaft / M. Schäfer //CDU Programatik: Grundlagen und Herausforderungen. – München-Wien: Olzog, 1981. – S. 196-213.
313. *Schneider F.* Der Weg der Bundesrepublik von 1945 bis zur Gegenwart: Monografie / F. Schneider – München: C.H. Beck, 1985. – 256 S.
314. *Schönbohm W.* Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950-1980. : Monografie / W. Schönbohm – Stuttgart: Klett-Cotta, 1985. – 344 S.
315. *Schroeder W.* Die CDU im Spiegel neuer Studien und alter Quellen / W. Schroeder //Politische Vierteljahresschrift. – 1995. – Jg.36. – S. 121-126.
316. *Schulz G.* Die Organisationsstruktur der CDU / G. Schulz //Zeitschrift für Politik. 1956. – Jg.3. – H.2. – S. 147-165.
317. *Schwarz H-P.* Die Ära Adenauer. Gründer Jahre der Republik 1945-1957. : Monografie / H-P. Schwarz – Stuttgart: Verlags-Anstalt, 1981. – 351 S.
318. *Schwarz H-P.* Konrad Adenauer (1876-1967) // H-P. Schwarz //Sie prägen Deutschland Eine Geschichte der Bundesrepublik in politischen Portraits. – München: C.H. Beck, 1999. – S. 11-24.
319. *Sontheimer K.* Deutschlands politische Kultur: Monografie / K. Sontheimer – München Zürich: Piper, 1990. – 191 S.
320. *Sörgel W.* Konzensus und Interessen. Eine Studie zur Entstehung des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland: Monografie / W. Sörgel – Stuttgart: Ernst Klett, 1969. – 388 S.
321. *Stoltenberg G.* Die CDU – Partei der Sozialen Marktwirtschaft. //In Verantwortung für Deutschland. 50 Jahre CDU / G. Stoltenberg – Köln: Adenauers – Zentrum, 1996. – S. 84-91.
322. *Straetling E.* Der parlamentarische Rat 1948-1949. : Monografie / E. Straetling – Weinsberg: Neske, 1989. – 45 S.
323. *Stroop U.* Neubeginn des Parteienwesens nach dem 2. Weltkrieg im Kreis Höxter – Am Reisoel der CDU in Bad Driburg / U. Stroop //Region und Gesellschaft im Deutschland des 19 und 20 Jahrhunderts. – Vierow: SH, 1995. – S. 112-127.
324. *Stulz P.* Zur Entstehung und Entwicklung der CDU in Westdeutschland 1945-1949 / P. Stulz, S. Thomas //Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1959. – H.1. – S. 91-118.
325. *Stützle P.* Auf den Spuren der CDU: Parteigeschichte aus der Sicht von Zeitzeugen: Monografie / P. Stützle – München: Landsberg am Lech, 1995. – 210 S.
326. *Tempel K.G.* Die Parteien in der Bundesrepublik Deutschland und die Rolle der Parteien in der DDR: Monografie / K.G. Tempel – Opladen: Leske+Budrich, 1987. – 276 S.
327. *Thesen zur Geschichte der CDU //Dokumente der CDU. Bd I 1945-1955.* Berlin: Unionverlag, 1956. – 266 S.
328. *Thomas S.* Konrad Adenauer und die Entstehung der BRD: Monografie / S. Thomas – Berlin: Dietz, 1989. – 250 S.
329. *Trabant F. J.* Der wirtschaftliche Wiederaufbau und seine Westorientierung / F. J. Trabant //Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland. Jahre der Entscheidung 1945-1949. – Hannover: Buchdruckwerkstätten, 1989. – S.121-166.
330. *Uertz R.* Christentum und Sozialismus in den frühen CDU: Monografie / R. Uertz Stuttgart: Verl-Anshalt, 1981. – 230 S.
331. *Vierzig Jahre CDU.* – Aachen: GMB, 1985. – 62 S.
332. *Volkman H-E.* Gustav W. Heinemann und Konrad Adenauer. Anatomie und politische Dimension eines Zerwürfnisses / H-E. Volkman //Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 1987. – Jg.38. – H.1. – S. 10-32.
333. *Wengst U.* Die CDU/CSU im Bundestagswahlkampf 1949 / U. Wengst //Politische Vierteljahresschrift. 1986. – Jg.34. – H.1. – S. 1-52.
334. *Wettig G.* Entmilitarisierung und Wiederbewaffnung in Deutschland 1943-1955. : Monografie / G. Wettig – München: Oldenburg, 1967. – 683 S.
335. *Wieck H-G.* Die Entscheidung der CDU und die Wiedergründung des Zentrums im Jahre 1945. : Monografie / H-G. Wieck – Düsseldorf: Droste, 1953. – 247 S.
336. *Zimdahl H-H.* Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik: Monografie / H-H. Zimdahl – Baden-Baden: August Lutzeyer, 1955. – 154 S.

Дисертаційні дослідження

337. *Диманис М.Д.* Политические партии ФРГ: концептуальные подходы к государству (1945-1995): автореф. дисс... на соискателя науч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Административное право и процесс» / М.Д. Диманис – М., 1998. – 33 с.
338. *Гринченко Г.Г.* Американский оккупационный режим в Германии 1945-1946: дисс... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г.Г. Гринченко – Харьков, 2000. – 206 с. – Библиогр.: С. 183-201.
339. *Мушкудяни Н.Г.* Создание ХДС и его роль в формировании партийно-политической структуры Западной Германии (1945-1949гг.): автореф. дисс... на соискателя науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Всемирная история» / Н.Г. Мушкудяни – М., 1987. – 25 с.
340. *Пономарева И.О.* Людвиг Эрхард и общественные реформы в послевоенной Германии: дисс... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.О. Пономарева – М., 1998. – 186 с. – Библиогр.: С. 161-186.
341. *Смелов Н.А.* Христианско-демократический союз и антифашистско-демократическое преобразование в Восточной Германии (1945-1949гг.): автореф. дисс... на соискателя науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Всемирная история» / Н.А. Смелов – М., 1983. – 26 с.

342. Сокольский С.Л. Социальная тактика ХДС-ХСС в ФРГ (1945-1969гг.). Дисс... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.Л. Сокольский – М.: ,1976. – 219 с. – Библиогр.: С. 195-214.

Електронні джерела та література

343. «Sicherung des Bundesgebietes nach innen und außen» (Memorandum vom Bundeskanzler Adenauer, 29.8.1950).// Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik, 1945-1956 in vier Bänden: Wirtschaft und Rüstung, Souveränität und Sicherheit. Bd. II. 1945-1947 Bearbeitet R.Steininger. München-Oldenbourg, 1997 [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 10.11.2001 Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=ISZTIdnvP9sC&pg=PA353&lpg=PA353&dq=Memorandum+vom+Bundeskanzler+Adenauer,+29.8.1950.&source=bl&ots=4RDGMpScW-&sig=9uWHvX5fñq0WBkV0k9ZtaL0ZlmYU&hl=uk&ei=YCAJT0CGNIuJOK-O5Ao&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CBoQ6AEwAQ#v=onepage&q=Memorandum%20vom%20Bundeskanzler%20Adenauer%2C%2029.8.1950.&f=false

344. Röhrling H-H, Sontheimer K. Handbuch des deutschen Parlamentarismus [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 27.10.1997 / H-H. Röhrling, K. Sontheimer: Режим доступу: <http://www.gesellschaftswissenschaften.uni-frankfurt.de/veroeffentlichungenpuble>

345. Амплесова А.А. Християнсько-демократическое движение в Западной Европе и России [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 19.03.2006 / А.А. Амплесова: Режим доступу: <http://www.kas.de/proj/home/pub/49/6/year-2006/index.html>

346. Рендторф Т. Власть свободы, отношение протестантизма к государству и демократии // Социально-политическое измерение христианства: Гер. с нем. – [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 05.01.2003 / Т. Рендторф: – Режим доступу: http://de.wikipedia.org/wiki/Bundestagswahl_1949

347. Роккуччи А. Нацизм и христианство: проект уничтожения христианства и свидетельство верующих [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 14.05.2000. / А. Роккуччи: – Режим доступу: http://sobor.by/6km4tenia_rokku4i.htm

348. Тинский Г. Ватикан и политика. Часть I. Можно ли канонизировать пособников нацизма? [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 19.02.2010. / Г. Тинский: Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/smi/1788.htm>

349. Шахрад С. Тайны Ватикана [Електронний ресурс] – Електронні дані. Дата доступу: 23.08.2009. / С. Шахрад: – Режим доступу: http://www.roma-capitmundi.com/vatican/na_in_vaticano.

350. Gajewski, K. J. Nazi Policy and the Catholic Church. Inside the Vatican [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 25.11.1999. / К. J. Gajewski: – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en%7Cru&u=http://www.catholiceducation.org/articles/history/world/wh0033.html>

351. Hürten H. «Lindlösung» für den Katholizismus? Das nationalsozialistische Regime und seine Zukunftspläne gegenüber der Kirche // Stimmen der Zeit. – Jg. 110, H. 8. – Freiburg, 1985. [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 29.09.2002 / H. Hürten: – Режим доступу: http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/Religion_in_Nazi_Germany.html Dienstl. 3. Oktober 2006 18:24

352. Schneiker A. Die Geschichte der CDU [Електронний ресурс] – Електронні дані. Дата доступу: 21.03.2007 / А. Schneiker: – Режим доступу: <http://www.bpb.de/themen>

353. Ulig-Raddatz R. In 1947: die 1. Wahlen in Landtag // Landtag НРВ. – [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 20.03.2009. / R. Ulig-Raddatz: – Режим доступу: www.dra.de/online/hinweisdienste/dra_info.../dia_2009-3.pdf

354. Ulig-Raddatz R. Zweiten ernannt Landtag in mit in 1946 nach in 1947 // Landtag НРВ. [Електронний ресурс] – Електронні дані. Дата доступу: 20.03.2006. / R. Ulig-Raddatz: – Режим доступу: www.archive.nrw.de/archivar/hefte/2007/Archivar_2007-1.pdf

Додаток А

«Заклик до німецького народу»
26 червня 1945 р.

Німецький народ!
Християнсько-демократичний союз закликає

Із серлечної любові до німецького народу християнські, демократичні і соціальні сили закликають до об'єднання, співробітництва і відбудови нової Батьківщини. Якщо ми згадаємо культуру моральних цінностей християнства, ми можемо створити новий порядок на демократичних засадах (...)

Гітлер ввів в оману своїми гаслами нашу молодь, тому ми маємо пройти шлях відродження і очищення думок і помислів (...)

Право повинно знову стати основою всього суспільного життя (...)

Суспільне життя повинно формуватися на засадах самоуправління, добровільності і співробітництва (...)

Ми вимагаємо:

- незалежності всіх церковних конфесій і відділення церковних установ від державних (...)

- право батьків на виховання дітей (...)

- введення в економіку методи помірної соціалізації, особливо в гірничодобувній галузі (...)

- гарантування права приватної власності (...)

- розширення сільської кооперації (...)

- співробітництво з іншими народами і розуміння політичної і економічної ситуації країни окупаційними військовими адміністраціями (...)

Gründungsauftrag der Christlich-Demokratischen Union // Dokumente der CDU. Bd. I 1945-1955. – Berlin, 1956 – S. 19-22.

Додаток Б

«Кельнські тези»
 Попередній проект до програми
 Християнсько-демократичного союзу
 представлено християнськими демократами м. Кельна 17 червня 1945 р.

Націонал-соціалізм підвів Німеччину до цілковитої розрухи і бід, якої вона не
 зазнавала протягом всієї історії (...)

Обищуючи рай на Землі нацисти милітаризували країну і насолоджувалися своєю
 владою (...)

Щоб стерти з лиця Землі диктатуру і тиранію милітаризму, треба відродити право
 мир у новій Німеччині. Ми повинні навчити наду молодь тому, що не влада, а хри-
 стиянський дух складас гідність Німеччини перед світом (...)

Християнські демократи мають тверду волю відродити соціальний порядок, який є
 будь-якій демократичній державі на основі християнського природного права (...)

В зв'язку з цим, християнські демократи Німеччини для відродження нашої ба-
 ківщини проголошують наступні тези:

1. Життя людини безцінне. Людина – це індивід, особистість, а не частина натовпу.
2. Сім'я – це основа соціального порядку життя. Її (сім'ї) життєвий простір недоторканий.
3. Справедливість – це фундамент держави (...)
4. Кожен громадянин має права і свободи. Він може висловлювати свої думки
 приймати участь у зібраннях і мітингах.
8. Німеччина – не централізована держава. Вона складатиметься з вільних земель, які
 утворюють союз (...)
10. Гарантується право приватної власності (...)
19. Необхідно пропести денацифікацію в країні і звільнити її від бюрократичного
 минулого (...)

Ahlener Programm // Die CDU – Parteiprogramme: eine Dokumentation der Ziele und
 Aufgaben. – Bonn: Bouvier, 1995. – S. 15-25.

Додаток В

Кількість членів Християнсько-демократичного союзу Німеччини в британській зоні 1946-1949рр.

Рік	Нд. Рейн- Вестфалія (чол.)	Ганновер (чол.)	Брауншвейг (чол.)	Ольденбург (чол.)	Шлезвіг- Гольштейн (чол.)	Гамбург (чол.)	Бремен (чол.)	Разом (чол.)
Травень 1946р.	120000	3000	4800	5000	20000	1000		153800
Грудень 1946р.	175151	16000	7300	8600	14331	3405	600	225387
Травень 1947р.	201000	24000	6300	6000	14300	3400	1000	236000
Грудень 1947р.	197325	7400	8200	8200	16800	3823	1000	261748
Грудень 1948р.	174023	6200	7400	7400	14000	3806	1085	229514
Грудень 1949р.	151779	5800	6200	6200	13000	3500	1000	205279

Огляд результатів виборів до ландтагів 1946-1947 рр. у західних окупаційних зонах

Партії, які брали участь у виборах	Кількість голосів %										Саярська область
	Гессен	Бремен	Пд. Баден	Баварія	Пн. Рейн-Вестфалія	Шлезвіг-Гольштейн	Нижня Саксонія	Рейнланд-Пфальц	5.10. 1947		
	30,6	13,10	24,11	1,12	20,4	20,4	20,4	18,5	18,5	5,10	
	1946	1946	1946	1946	1947	1947	1947	1947	1947	1947	
ХДС/ХСС	37,2	19,3	38,4	58,3	37,6	34,1	34,1	47,2	47,2	-	
СПДН	44,3	48	31,9	28,8	32	43,8	43,8	34,3	34,3	32,8	
ФДП	8,1	16,9	19,5	2,5	5,9	5	5	9,8	9,8	7,6	
КДП	9,7	11,5	10,3	5,3	14	4,7	4,7	8,7	8,7	8,4	
інші	0,6	4,3	-	5,1	10,6	12,5	12,5	-	-	51,2	
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Ritter G.A., Nichuss M. Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland / G.A. Ritter, M. Nichuss – München: C.H. Beck, 1987. – S. 129.

«Аленська програма»

Зональний комітет ХДС британської зони на засіданні с 1 по 3 лютого 1947р. в м. Ален видав наступну програмну заяву:

Капіталістична економічна система не стала справедливою державним і соціальним інтересам німецького народу. Після страшного політичного, економічного і соціального краху, яке було наслідком злочинної політики нацистів, лише реформи можуть змінити докорінно ситуацію в країні. Зміст і мета вказаних перетворень не може ґрунтуватись на необмеженому досягненню прибутку і влади, а лише на добробуті нашого народу. На основі кооперації німецький народ повинен отримати економічні і соціальні права, що повинні відповідати правам і свободам людини і гарантуватиме зовнішню і внутрішню гармонію. Економіка повинна служити розвитку творчих сил людини й суспільства. Вихідний пункт усієї економіки – це визнання прав та інтересів особи. А економічна свобода дуже тісно пов'язана зі свободою політичною.

Тому партія ХДС проголошує наступні принципи:

Розділ I

Метою всієї економіки є виключно задоволення потреб та добробуту народу.

Тому необхідно здійснювати укріплення економічного становища шляхом запобігання концентрації економічних потужностей в руках окремих осіб, груп, приватних або громадських організацій, які могли б загрозувати економічній або політичній свободі. Вугілля – це вирішальний продукт загальної німецької економіки. Тому ми сприятимемо усунуванню шахт (...)

З 1918 до 1945 рр. в Німеччині панував в повному обсязі прихований державний соціалізм, коли частина промислових підприємств, дороги, транспорт, пошта, засоби зв'язку, тощо перебували під державним контролем. Робітники не мали доступу до управління підприємствами, заробітна плата не підвищувалася (...). Але часи необмеженого панування приватного капіталізму проходять і треба виробити таку економічну модель, яка усуне недоліки минулого і сприятиме технічному прогресу країни.

Розділ II

Зважаючи на ці принципи програма ХДС пропонує для реорганізації економіки:

1. Заборона одержавлення економіки, що призведе до залежності і разом з тим у кінцевому підсумку до створення тоталітарної держави (...)
2. Перебудова відносин між роботодавцями і робітниками на підприємствах. Розподіл влади в економіці: головні галузі економіки повинні регулюватися не тільки державою, а й групами уповноважених осіб, які мають право сформувати наглядові ради на підприємствах. Корпоративні органи управління підприємствами та робітники, що працюють на них можуть проявляти підприємницьку ініціативу в управлінні підприємствами і брати участь у розподілі прибутків (...)
3. Декартелізація гірничодобувної і металургійної промисловості (...)
4. Введення законодавчого контролю над грошовою, банківською та страховою сферами (...)
5. Вимога підтримки створення дрібних і середніх підприємств, приватної підприємницької ініціативи, визнання й захист приватної власності (...)

Ahlener Programm // Die CDU – Parteiprogramme: eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben. – Bonn, 1995. – S. 15-25.

«Дюссельдорфські тези»
Економічний комітет ХДС в британській окупаційній зоні
15 липня 1949 р., м. Дюссельдорф
(скорочений варіант)

Що ХДС розуміє під поняттям «соціальна ринкова економіка»?

«Соціальна ринкова економіка» – це соціально визначений звід правил економіки, в якому виробництво вільних і умілих громадян визначається порядком, який трактується на основі конкурентоспроможності підприємств і відсутності впливу монополій.

«Соціальна ринкова економіка» є протилежністю командно-плановому господарству, від якого Німеччина відмовляється взагалі, незалежно від того чи державне управління здійснюється централізовано, чи децентралізовано.

Але водночас «соціальна ринкова економіка» не відповідає поняттю «вільний ринковий економіці». Щоб уникнути економічної кризи, треба забезпечити вільну конкуренцію виробників без тиску монополістичного капіталу. Держава повинна сприяти розширенню і підтримці дрібних і середніх підприємств, а також створення кооперативних і акціонерних господарств.

«Соціальна ринкова економіка» повинна створити умови для досягнення загальнонімецького добробуту, допомагаючи найбільшій частині населення (...)

Для здійснення «Соціальної ринкової економіки» християнські демократи проголошують наступні тези:

- встановлення змагань виробництва (...)
- створення акціонерних кампаній (...)
- у встановленні ринкових цін не повинна втручатися ні держава, ні монополії (...)
- для досягнення німецької конкурентоспроможності на світових ринках знизити ціни на товари (...)
- встановлення заробітної плати від трудомісткості виробництва (...)
- підтримка і допомога підприємств приватної форми власності (...)
- розвиток зовнішньої торгівлі (...)
- створення державного торгового флоту (...)

Вибори до першого Бундестагу

Земля	Загальна кількість голосів	Кількість голосів												
		ХДС/ХСС	СДПН	ВДП	КДП	БП	ДП	ВЛФ	ЛД	Безпартійні				
Баден	542723	277276	128599	94612	22755	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Баварія	4727623	1380448	1075416	404145	195852	986478	-	-	-	-	681888	-	-	3396
Бремен	303865	51290	104509	39228	20530	-	-	-	-	54569	-	-	-	27293
Гамбург	905444	178786	358873	143371	76747	-	-	-	-	118583	-	-	-	4416
Гессен	2128278	454437	684042	597081	142539	-	-	-	-	-	-	-	-	250179
Нижня Саксонія	3365965	593691	1125295	252141	104132	-	-	-	-	597542	-	-	-	113464
Північний Рейн-Вестфалія	6726543	2481523	2109172	581456	513225	-	-	-	-	-	-	-	-	601435
Рейнланд-Пфальц	1431556	702125	408905	226625	89026	-	-	-	-	-	-	-	-	4875
Шлезвіг-Гольштейн	1397671	428956	413257	103492	43746	-	-	-	-	169240	-	-	-	12606
Баден-Вюртемберг	1749271	542588	441237	318498	129283	-	-	-	-	-	-	-	-	315273
Вюртемберг-Готенцлерн	453459	267964	85670	69271	23873	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Федеральні землі відомої	23732398	7359084	6934975	2829920	1361708	986478	939934	681888	727505	1141647	-	-	-	-

Соціальна структура Християнсько-демократичного союзу Німеччини
в британській зоні 1947-1948рр.

№ п/п	Соціальні групи	Кількісний склад %				
		Рейнланд-Пфальц	Північний Рейн-Вестфалія	Брауншвейг	Шлезвіг-Гольштейн	Гамбург
1	Робітники	21	22	8,5	5	12
2	Службовці	16,5	9,9	13,6	35	31
3	Чинovníки	7,4	4,1	7,6	-	10
4	Приватні підприємці	10,7	8,5	16,8	-	22
5	Торівці	7,7	3,9	23,5	-	-
6	Селяни	12	28,9	13,2	30	-
7	Працівники вільних професій	3	2,4	11,2	5	8
8	Священики	0,9	0,6	-	-	-
9	Студенти	0,7	0,5	-	-	3
10	Пенсіонери	10,6	9,3	-	-	-
11	Безробітні	5,8	5,1	-	-	14

Heitzer H. Die CDU in der britischen Zone 1945-1949. Gründung, Organisation, Programm und Politik / H. Heitzer - Düsseldorf, 1988. - S. 770.

Статут Християнсько-демократичного союзу Німеччини,
проголошений 21 жовтня 1950 року.

Гослар, 21.10.1950

§ 1

ХДС об'єднує всіх німецьких громадян демократичним шляхом на основі християнської відповідальності, особистої свободи і відповідно до християнських звичаєвих правил.

§ 2

ХДС складається із земельних організацій.

§ 3

Органами ХДС є федеральний з'їзд партії, федеральний партійний комітет і федеральне партійне правління.

§ 4

З'їзд партії складається з делегатів, які вибираються земельними організаціями. Земельні організації направляють на з'їзд партії 25000 членів партії, які були обрані депутатами на останніх виборах до Бундестагу (...). Для радянської зони, яка включає 5 земель порядок запровадження представників до органів ХДС визначається лише після проведення вільних демократичних виборів.

§ 5

Завдання з'їзду партії:

- з'їзд партії вибирає партійного голову і двох його заступників;
- на ньому визначається основна лінія політики ХДС;
- на ньому обговорюються головні питання партійного комітету і партійного правління і виносяться щодо них рішення.

З'їзд партії скликається на пропозицію федерального партійного правління і не менше регіони земельних організацій не рідше ніж 1 раз на рік.

§ 6

Федеральний партійний комітет складається з:

- обраних делегатів від земельних організацій;
- голів земельних організацій, включаючи голів земельних організацій радянської зони (але лише після проведення вільних демократичних виборів);
- голови фракції Бундестагу;
- голів фракцій ландтагів на території ФРН і місцевої адміністрації Західного Берліну;
- членів федерального правління.

Кожна земельна організація посилає до партійного комітету мінімум 2 і максимум членів (...)

§ 7

Завдання партійного комітету:

- партійний комітет займається і відповідає за всі політичні і організаційні питання, які лежать в інтересах земельних організацій;
- він вибирає голову робочого комітету, скарбія, 10 членів правління і їх заступників шляхом таємного голосування.

§ 8

Партійний комітет скликається правлінням партії або на пропозицію двох земельних організацій. Як правило засідання партійного комітету відбуваються протягом 3 місяців.

§ 9

Правління партії складається з голови, двох його заступників, голови робочого комітету скарбії і 10 членів. Для цих 10 членів вибирають по одному заступнику.

§ 10

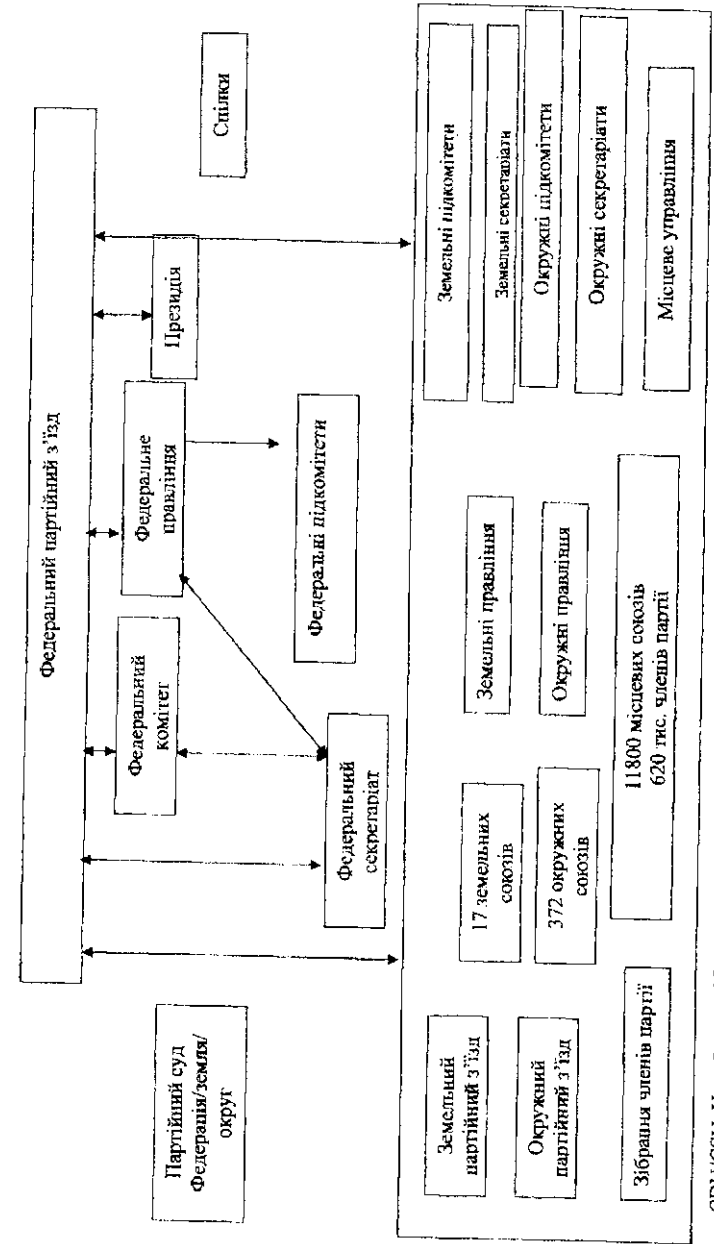
Завдання правління партії:

- вправління партії ратифікує рішення з'їзду партії і партійного комітету;
- вирішує поточні партійні питання за допомогою федеральної канцелярії (...)

Statut der CDU Deutschlands // Die Unionspartei 1946-1950: Protokolle der Arbeitsgemeinschaft der CDU/CSU Deutschlands und der Konferenz der Landesvorsitzenden. (Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte) – Düsseldorf, 1991. – S. 753-756.

Додаток М

Організаційна структура та керівні органи
Християнсько-демократичного союзу (станом на 1950 рік)

CDU/CSU. Ursprünge und Entwicklung bis 1953. – Frankfurt am Main, 1980. – S. 434.

Наукове видання

Купрій Тетяна Георгіївна

**ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ:
РАННЯ ІСТОРІЯ ТА ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ**

Монографія

Редактор

Комп'ютерне верстання

О.П. Овдієнко

І.Т. Булах

Підп. до друку 21.05.2010. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір др. апарат.

Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Умов. друк. арк. 7,44. Зам. 139. Наклад 300.

Видавець і виготовлювач

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

01015, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 21.

Свідчення про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

ДК № 2544 від 27.06.2006.